

CJAS

Cappadocia Journal of Area Studies

Cilt / Volume 3

Sayı / No 1

Haziran / June 2021

ISSN: 2717-7254

*Halil Burak Sakal,
Tuğrul Keskin,
Deniz Gürsoy*

Giriş / Introduction

Takdim

Araştırma Makalesi / Research Article

Socio-economic relationship of Korea and Kazakhstan: The role of Korean diaspora and homeland engagement

*Chong-Jin Oh,
Symbat Zholamanova*

Deniz Gürsoy

Araştırma Makalesi / Research Article

Türkiye'de Çin Algısı, 1923-1971

Melih Demirtaş

Araştırma Makalesi / Research Article

Two sides of the coin: "Asiatic other" Russians vs. "supreme European" Germans?

Hasan Kılıç

Araştırma Makalesi / Research Article

Türkiye'deki ortaöğretim tarih ders kitaplarında Afrika

Ali Oğuz Diriöz

Araştırma Makalesi / Research Article

A word of caution on Eurocentrism critiques: Orientalism or Universalism?

Polen Bayrak

Görüş / Review Essay

Abraham Accords: Palestine issue should be addressed for a peaceful Middle East

Medine Derya Canpolat

Yayın Değerlendirmesi / Book Review

Eyriçe Tepeciklioğlu, Elem. *Turkish Foreign Policy on Africa: The Fundamental Dynamics, Opportunities and Challenges*. Ankara: Nobel, 2019. ix + 198 pp.

Deniz Gürsoy

Yayın Değerlendirmesi / Book Review

Özbilge, Nevcihan. *Çekirgeler, Kürtler ve Devlet: Erken Cumhuriyet Dönemine Yeniden Bakmak*. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 2020.

Halil Burak Sakal

Proje Sonuç Raporu / Project Final Report

Türkiye turizminin uluslararası rekabetçiliği: Dünya Ekonomik Forumu Seyahat ve Turizm Rekabetçilik Endeksi'nde Türkiye'nin görünümü

CJAS

Cappadocia Journal of Area Studies

Yıl: 2021**Cilt:** 3 **Sayı:** 1

Haziran 2021

Sertifika no (e-ISSN): 2717-7254.

Kapadokya Üniversitesi Yayın Komisyonu: Prof. Dr. Vesile Şenol, Dr. Sinan Akıllı, Dr. Halil Burak Sakal

Editörler:

Dr. Tuğrul Keskin, Dr. Halil Burak Sakal
Kitap Eleştirisi Editörü: Berk İlke Dündar
Yönetici Editör: Deniz Gürsoy
Yardımcı Editör: Sümeyra Demiralp
İngilizce Editörü: Colin Sutcliffe

Yayın Kurulu: Ali Merthan Dündar, Ankara Üniversitesi, Türkiye; Ayten Kılıç, University of Wisconsin-Madison, ABD; Chong Jin Oh, Hankuk University of Foreign Studies, Kore; Erel Tellal, Ankara Üniversitesi, Türkiye; Halil Burak Sakal, Kapadokya Üniversitesi, Türkiye; Hasan Köni, Kültür Üniversitesi, Türkiye; Hasan Ünal, Maltepe Üniversitesi, Türkiye; Hüseyin Bağcı, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Türkiye; Kazuaki Sawai, Kansai Üniversitesi, Japonya; Klevis Kolasi, Ankara Üniversitesi, Türkiye; Sanat Kuşkumbayev, KISI, Kazakistan; Tuğrul Keskin, Kapadokya Üniversitesi, Türkiye; Valeriy Morkva, Kapadokya Üniversitesi, Türkiye; Volkan İpek, Yeditepe Üniversitesi, Türkiye

Bu sayının hakemleri: Metin Yüksel, Oktay F. Tannısever, Teoman Ertuğrul Tulun, Hasan Ali Karasar, Hatice Çelik, Suat Taşkesen, Can Ulusoy, Özge Özkoç, Çağdaş Sümer, Adegboyega Adeniran, Hongzhou Zang, Emre Demir, Coşkun Soysal.

Yönetim Yeri:

Kapadokya Üniversitesi, Sosyal ve Stratejik Çalışmalar Uygulama ve Araştırma Merkezi 50420 Mustafapaşa Ürgüp Nevşehir.
Telefon : (384) 353 5009 | Faks : (384) 353 5125
Eposta : cjas@kapadokya.edu.tr

Tasarım: Halil Burak Sakal

Year: 2021**Volume:** 3 **No:** 1

June 2021

e-ISSN: 2717-7254.

Cappadocia University Publications Commission: Prof. Dr. Vesile Şenol, Dr. Sinan Akıllı, Dr. Halil Burak Sakal

Editors:

Dr. Tuğrul Keskin, Dr. Halil Burak Sakal
Book Review Editor: Berk İlke Dündar
Managing Editor: Deniz Gürsoy
Assistant Editor: Sümeyra Demiralp
English Editor: Colin Sutcliffe

Editorial Board: Ali Merthan Dündar, Ankara University, Turkey; Ayten Kılıç, University of Wisconsin-Madison, USA; Chong Jin Oh, Hankuk University of Foreign Studies, Rep. of Korea; Erel Tellal, Ankara University, Türkiye; Halil Burak Sakal, Cappadocia University, Turkey; Hasan Köni, Kültür University, Turkey; Hasan Ünal, Maltepe University, Turkey; Hüseyin Bağcı, Middle East Technical University, Turkey; Kazuaki Sawai, Kansai University, Japan; Klevis Kolasi, Ankara University, Turkey; Sanat Kuskumbayev, KISI, Kazakhstan; Tuğrul Keskin, Cappadocia University, Turkey; Valeriy Morkva, Cappadocia University, Turkey; Volkan İpek, Yeditepe University, Turkey

Reviewers in this issue: Metin Yüksel, Oktay F. Tannısever, Teoman Ertuğrul Tulun, Hasan Ali Karasar, Hatice Çelik, Suat Taşkesen, Can Ulusoy, Özge Özkoç, Çağdaş Sümer, Adegboyega Adeniran, Hongzhou Zang, Emre Demir, Coşkun Soysal.

Address:

Cappadocia University, Center for Social and Strategic Research 50420 Mustafapaşa Ürgüp Nevşehir Turkey.
Telephone : +90 (384) 353 5009
Fax : +90 (384) 353 5125
E-mail : cjas@kapadokya.edu.tr

Design: Halil Burak Sakal

Cappadocia Journal of Area Studies (CJAS) Kapadokya Üniversitesi, Sosyal ve Stratejik Çalışmalar Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından yılda iki defa, altı ayda bir, Aralık ve Haziran aylarında yayımlanır.

CJAS, hakemli, bilimsel, akademik bir dergidir.

Dergide yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarlara aittir.

Yayın değerlendirmesi/kitap incelemesi bölümündeki yazılar yayın kurulunun değerlendirmesinden sonra yayımlanır.

Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen makaleler benzerlik taramasından geçirilir.

CJAS, sosyal ve beşeri bilimler ile ilgili bölge araştırmalarına, saha çalışmalarına ve belli bir bölgeye ilişkin güncel ve tarihi değerlendirmelere yer verir. *CJAS*, hakem değerlendirmesinden geçen orijinal araştırma makalelerini, kitap ve yayın değerlendirmelerini ve görüş makalelerini yayımlar. Dergimiz tüm dünyadan akademisyenlere yöneliktir.

Derginin yayın dili İngilizce ve Türkçedir.

Dergiye gönderilen yazılar için ücret alınmamaktadır.

CJAS'ın kullanıcıları için makale içeriklerini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, yazdırabilir, arama yapabilir ve makalelerin tam metinlerine bağlantı verebilir.

CJAS'taki tüm yayınlar Creative Commons Attribution 4.0 International License ile lisanslanmaktadır.

Makalelerin telif hakkı yazarlara aittir. Yazarlar yayın haklarına hiçbir kısıtlama olmaksızın sahiptirler.

Bu dergideki tüm yazılar açık erişim olarak sunulmaktadır.

Cappadocia Journal of Area Studies (CJAS) is published semi-annually in two issues per year (in June and December) by the Cappadocia University, Center for Social and Strategic Research.

CJAS is a peer-reviewed, scientific, and academic journal.

Authors bear all the responsibility for the articles published in the journal.

The book reviews are published after the evaluation by the Editorial Board.

CJAS screens all submitted articles using web-based plagiarism software.

CJAS publishes scholarly articles on area studies and field research in social sciences and humanities. Current and historical critical evaluations of social phenomena are encouraged. *CJAS* publishes peer-reviewed original research articles, book reviews, and review essays. The audience of the journal is the global scientific community.

The languages of *CJAS* are English and Turkish.

No publication fee is charged for submitted articles.

The readers of *CJAS* may read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full texts of its articles.

All publications in *CJAS* are licensed by the Creative Commons Attribution 4.0 International License.

The copyright of the articles belongs to the authors. The authors retain publishing rights without restrictions.

All manuscripts are published open access in *CJAS*.

İçindekiler / Table of Contents

<i>Halil Burak Sakal, Tuğrul Keskin, Deniz Gürsoy</i>	Giriş / Introduction Takdim	1-2
<i>Chong-Jin Oh, Symbat Zholamanova</i>	Araştırma Makalesi / Research Article Socio-economic relationship of Korea and Kazakhstan: The role of Korean diaspora and homeland engagement	3-21
<i>Deniz Gürsoy</i>	Araştırma Makalesi / Research Article Türkiye'de Çin Algısı, 1923-1971	22-42
<i>Melih Demirtaş</i>	Araştırma Makalesi / Research Article Two sides of the coin: "Asiatic other" Russians vs. "supreme European" Germans?	43-62
<i>Hasan Kılıç</i>	Araştırma Makalesi / Research Article Türkiye'deki ortaöğretim tarih ders kitaplarında Afrika	63-88
<i>Ali Oğuz Diriöz</i>	Araştırma Makalesi / Research Article A word of caution on Eurocentrism critiques: Orientalism or Universalism?	89-103
<i>Polen Bayrak</i>	Görüş / Review Essay Abraham Accords: Palestine issue should be addressed for a peaceful Middle East	104-115
<i>Medine Derya Canpolat</i>	Yayın Değerlendirmesi / Book Review Eyryce Tepeciklioğlu, Elem. <i>Turkish Foreign Policy on Africa: The Fundamental Dynamics, Opportunities and Challenges</i> . Ankara: Nobel, 2019.	116-119
<i>Deniz Gürsoy</i>	Yayın Değerlendirmesi / Book Review Özbilge, Nevcihan. <i>Çekirgeler, Kürtler ve Devlet: Erken Cumhuriyet Dönemine Yeniden Bakmak</i> . Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 2020.	120-125
<i>Halil Burak Sakal</i>	Proje Sonuç Raporu / Project Final Report Türkiye turizminin uluslararası rekabetçiliği: Dünya Ekonomik Forumu Seyahat ve Turizm Rekabetçilik Endeksi'nde Türkiye'nin görünümü	126-149

Giriş

Takdim

Halil Burak Sakal ^{1,*}, **Tuğrul Keskin** ², **Deniz Gürsoy** ³

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kapadokya Üniversitesi, Nevşehir, Türkiye. ORCID: 0000-0002-2054-5222.

² Dr. Öğretim Üyesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Kapadokya Üniversitesi, Nevşehir, Türkiye; Şanghay Üniversitesi, Çin. ORCID: 0000-0002-0650-7502.

³ Goethe Institut, Ankara, Türkiye; Kapadokya Üniversitesi, Nevşehir, Türkiye. ORCID: 0000-0001-6105-0640.

* İletişim: burak.sakal@kapadokya.edu.tr

DOI: <http://dx.doi.org/10.38154/cjas.10>

Dergimizin 2021 yılındaki bu ilk sayısı, dokuz farklı yazıya yer veriyor. “Avrupamerkezcilik, eleştirisi ve ötesi” dosya konusuyla çıkan bu sayımızda beş araştırma makalesi, bir görüş yazısı, iki yayın değerlendirmesi ve bir proje sonuç raporunu sizlerle buluşturuyoruz.

Chong-Jin Oh ve Symbat Zholamanova Kazakistan ile Güney Kore arasındaki sosyoekonomik ilişkilere tarihsel bağlamı çerçevesinde odaklandıkları makalede, iki ülkenin kültürel, iktisadi ve akademik olarak birbirleriyle kurduğu ilişkileri Kore diasporasının etkisini de gözeterik inceliyor. Deniz Gürsoy, arşiv belgelerine dayanan makalesinde, 1923-1971 tarihleri arasında Türkiye resmi otoritelerinin Çin coğrafyasına ilişkin algısını biçimlendiren kabullere ve politika önceliklerine odaklanarak Avrupa-merkezci tahayyüllerin bu algıya nasıl etki ettiğini ele alıyor. Melih Demirtaş, Rusya tarihi üzerinden Avrupa-merkezciliği değerlendirdiği makalesinde Petro ve onun haleflerinin iktidarları boyunca, Rus devleti ve toplumu üzerinde, Alman kültürü ve Alman düşünce tarzının etkisini irdeliyor. Türkiye’deki Ortaöğretim tarih ders kitaplarını incelediği makalesinde Hasan Kılıç, resmi tarih tezi ve eğitim sisteminin Afrika’yı nasıl gördüğü ya da görmediğini araştırarak Afrika coğrafyasının söz konusu kitaplarda yer alma/almama biçimlerini Avrupamerkezcilik eleştirisi ve cehalet çalışmaları perspektifinden değerlendiriyor. Ali Oğuz Diriöz, Avrupamerkezcilik eleştirilerini ele aldığı makalesinde, uluslararası ilişkiler teorisinden post-kolonyal edebiyata değin

Avrupamerkezcilik eleştirisinde bulunabilecek olan ve amaçlanan evrenselliği riske eden retorik tehlikeleri inceliyor. Polen Bayrak ise, Ortadoğu'da barışın sağlanması için Filistin sorununun çözülmesi gerekliliğine vurgu yaptığı görüş yazısında, Abraham Anlaşmalarının (*Abraham Accords*) ne anlama geldiğini ve anlaşmaların taşıdığı riskleri ele alıyor.

Bu sayımızdaki yayın değerlendirmelerinde Elem Eyrice Tepeciklioğlu'nun *Türk Dış Politikasında Afrika: Temel Dinamikler, Fırsatlar ve Engeller* başlıklı kitabını Medine Derya Canpolat; Nevcihan Özbilge'nin *Çekirgeler, Kürtler ve Devlet: Erken Cumhuriyet Dönemine Yeniden Bakmak* başlıklı kitabını ise Deniz Gürsoy değerlendiriyor. *Türkiye Turizminin Uluslararası Rekabetçiliği: Dünya Ekonomik Forumu Seyahat ve Turizm Rekabetçilik Endeksi'nde Türkiye'nin Görünümü* başlıklı proje sonuç raporu ise, Türkiye'nin ilgili endeksteği sıralaması ile Türkiye turizminin rekabetçiliğinin söz konusu endeksin göstergeleri üzerinden bir değerlendirmesini içeriyor.

© 2021. This work is licensed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Research Article

Socio-economic relationship of Korea and Kazakhstan: The role of the Korean diaspora and homeland engagement

Chong-Jin Oh^{1,*}, Symbat Zholamanova²

¹ Professor, Department of Turkish-Azerbaijani Studies, Hankuk University of Foreign Studies, Republic of Korea. ORCID: 0000-0002-8980-2688.

² Department of Global Cultural Contents, Hankuk University of Foreign Studies, Republic of Korea. ORCID: 0000-0002-8123-812X.

* Correspondence: jin93@hanmail.net

Received: 03.06.2021; Accepted: 14.06.2021. DOI: <http://dx.doi.org/10.38154/cjas.1>

Abstract: An increase in bilateral relations between Kazakhstan and South Korea has been experienced in many spheres, with advances noted in the economic, social, cultural, and educational areas. It is argued that the historical and cultural affinity of the two nations, such as that of the ethnic Korean diaspora, have played a significant role in the development of these ties. Therefore, this study investigates the socio-cultural, economic, and educational relationship between Kazakhstan and Korea. To this end, the history of the ethnic Koreans in Kazakhstan and the governmental organizations that are involved with the Korean diaspora are first investigated, with a particular focus on social and cultural aspects, after which the economic ties were analysed, along with statistical data related to imports, exports, and investments. Finally, an analysis of the exchange programs in place was completed, including the Korean studies in Kazakhstan, and the Central Asian and Kazakhstani studies in Korea, increasing the understanding regarding the depth of the educational relations between the two countries.

Keywords: Korea, Kazakhstan, diaspora, Central Asia, koryo-saram

Kore ve Kazakistan arasında sosyoekonomik ilişkiler: Kore diasporasının ve vatan bağlılığının rolü

Öz: Kazakistan ve Güney Kore arasındaki ilişkiler ekonomik, sosyal, kültürel ve eğitimsel yönler de dahil olmak üzere birçok alanda gerçekleşmektedir. Etnik Kore diasporası gibi tarihi ve kültürel yakınlıklar bu ilişkilerin gelişmesinde önemli bir etken olarak gösterilmektedir. Bu araştırma, Kazakistan ve Güney Kore arasındaki sosyo-kültürel, ekonomik ve eğitimsel ilişkilere odaklanmayı amaçlamaktadır. Makalede öncelikle, sosyal ve kültürel bir odakla, Kazakistan'daki etnik Korelilerin ve Kore diasporasıyla ilişkili hükümet kuruluşlarının tarihsel yönü ele alınacaktır. İkinci olarak, ekonomik bağlar, ithalat ve ihracat ile yatırımlara ilişkin istatistiksel veriler ile analiz edilecektir. Son olarak, iki ülke arasındaki eğitim ilişkileri bağlamında ülkeler arası değişim programları, Kazakistan'da Kore çalışmaları ve Kore'de Orta Asya ve Kazakistan çalışmaları incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Güney Kore, Kazakistan, diaspora, Orta Asya, koryo-saram

---

Introduction

Shortly after Kazakhstan gained its independence in October 1990, diplomatic relations between Kazakhstan and South Korea were established on January 28, 1992. The bilateral ties between the two countries have grown steadily since then. Cooperation between the two nations has grown in many spheres, with advances noted in the economic, social, cultural, and educational areas. As a result, Kazakhstan has become one of the key anchors in Korea's engagement in Central Asia. The historical and cultural affinity between the two nations based on an ethnic Korean diaspora, which contributed to South Korea's interest in developing relations with Kazakhstan, is considered one of the most critical aspects of the relationship. The ties between the two countries have their foundations in the tragedy of one's nation¹ and a painful history that affected both countries. Over the years, however, the Korean diaspora has not faded away, nor has it lost its national identity, but has instead enriched its culture, diversified, and contributed to the development of the multi-ethnic Kazakhstan we know today.

---

¹ Forced deportation of Koreans in the Soviet Union in 1937 on the orders of Joseph Stalin.

Ethnic Koreans, or “koryo-saram,” feature every aspect of Kazakhstan’s history, society, and culture. The diplomatic relations Kazakhstan has with South Korea today would not have been possible if it were not for ethnic Koreans residing on the Kazakh Steppe. Through the efforts and support of both countries, the Korean diaspora in Kazakhstan continues to grow and prosper, alongside the economic, political, and educational relationships of the two countries.

Another major reason for this engagement is that Kazakhstan is the largest and richest of the five regional republics and is the greatest strategic resource of oil and natural gas, with opportunities for reciprocal relations with the Korean industry. Moreover, Korea’s investments in the Kazakhstani market entered their most sensitive period immediately after the collapse of the Soviet Union, thus ensuring the economic ties growing over time in different sectors, with Korea today being one of the top 10 investors in Kazakhstan’s economy.

Moreover, educational relations contribute to the future of diplomatic ties between the two countries through young specialists and professionals in various areas. Through different educational events, student visits, and cultural programs, along with grants, scholarships, and bilateral university exchange systems, the two countries are working to build upon the already prosperous relations and to create a closer and more cooperative relationship in the future.

The present study focuses on the socio-cultural, economic, and educational relations between Kazakhstan and Korea. To this end, the history of the ethnic Koreans in Kazakhstan and the governmental organizations that are involved with the Korean diaspora is first investigated, with a particular focus on social and cultural aspects, after which the economic ties are analyzed, along with statistical data related to imports, exports, and investments. Finally, an analysis of the exchange programs in place is made, including the Korean studies in Kazakhstan, and the Central Asian and Kazakhstani studies in Korea, to understand the depth of the educational relations between the two countries.

The uniqueness of this research lies in its utilization of various statistical data sources within Kazakhstan and Korea. There has been no study of the relations mentioned above that uses statistical data from the Korean Immigration Service, KOTRA, KOICA, the Republic of Kazakhstan Committee on Statistics, the Kazakhstan State Revenue committee, and the National Bank of Kazakhstan. This research primarily uses data from the 2010–2019 period, offering a general overview of the relationship between Kazakhstan and Korea based on current data and analyzing the current trends in their bilateral relations. The paper may contribute to further studies of this issue.

Socio-cultural aspect

Kazakhstan is a multi-ethnic state, with ethnic Koreans being among the ten largest ethnic groups (Table 1 and 2). They are most likely to have taken up residence in Kazakhstan after the deportations of 1937 when the Soviet Union forcibly moved its entire population of ethnic Koreans from the Russian Far East to an unpopulated area of the Kazakh Soviet Socialist Republic.

Table 1. The population of the Republic of Kazakhstan by individual ethnic groups

Year	Kazakhs	Russians	Uzbeks	Ukrainians	Uyghurs	Tatars	Germans	Koreans	Turks	Azerbaijanis
2010	10,292,242	3,774,118	467,455	327,460	228,649	203,994	179,408	101,151	98,162	87,547
2011	10,527,283	3,753,155	480,612	320,927	233,086	203,689	180,423	102,256	99,766	90,626
2012	10,765,206	3,727,173	493,746	313,747	237,501	203,365	180,898	103,420	101,389	93,461
2013	11,003,294	3,702,621	507,424	307,151	242,111	203,142	181,379	104,405	103,037	96,155
2014	11,244,217	3,685,814	521,188	301,415	246,759	203,146	181,941	105,414	104,771	98,629
2015	11,495,988	3,666,401	534,851	295,420	251,478	202,980	181,948	106,283	106,340	101,026
2016	11,747,506	3,645,198	548,746	289,740	256,268	202,943	181,767	107,175	107,919	103,492
2017	12,000,610	3,619,002	563,103	283,738	261,048	202,542	180,774	107,681	109,394	105,789
2018	12,250,305	3,588,686	576,817	277,514	265,497	202,121	179,476	108,177	110,713	108,030
2019	12,505,251	3,553,232	590,993	270,916	270,096	201,492	178,029	108,396	112,107	110,341
2020	12,764,821	3,512,925	605,137	263,962	274,509	200,545	176,107	108,551	113,421	112,547

Source: Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan Committee on Statistics, 2020.

It is important to note that the “koryo-saram” living in Kazakhstan are believed to have a higher social status and higher education levels than the rest of the Central Asian nations and Russia (Oh 2006). As a result, the “koryo-saram” have integrated into Kazakhstani society and earned a respected reputation as diligent and hardworking people, contributing to admiration and respect for Korean culture among modern Kazakh. Therefore, it is safe to say that “koryo-saram” in Kazakhstan had fully integrated into Kazakhstani society socially and in a legislative sense. For example, on June 25, 2020, “koryo-saram” Alexei Tsoy took up the position of Minister of Healthcare in Kazakhstan (Премьер-Министра Республики Казахстан 2020).

Table 2. Korean diaspora in Kazakhstan

Year	Total population of Kazakhstan	Ethnic Korean population	Ethnic Korean percentage (%)
2010	16,203,274	101,151	0.62
2011	16,440,470	102,256	0.62
2012	16,673,933	103,420	0.62
2013	16,910,246	104,405	0.62
2014	17,160,855	105,414	0.61
2015	17,415,715	106,283	0.61
2016	17,669,896	107,175	0.61
2017	17,918,214	107,681	0.60
2018	18,157,337	108,177	0.60
2019	18,395,567	108,396	0.59
2020	18,631,779	108,551	0.58

Source: Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan Committee on Statistics.

The interaction between the Great Steppe and the Korean Peninsula has existed since ancient times, and this is confirmed by the similarity of ancient archaeological cultures, the proto-Altai proximity of the Turkic and Korean languages, the similarity of the shamanistic beliefs in Kazakhstan and Korea, and anthropological kinship (Oh 2012). For centuries, the Silk Road connecting East and West ensured the contact of ancient Korea through the lands of the Middle Kingdom with the territory of modern Kazakhstan. However, with the cessation of caravan flows along the Silk Road, ancient communications were interrupted but were revived in the latest period of world history. After the collapse of the USSR, Koreans, unlike other ethnic minorities who chose the path of emigration from Kazakhstan, decided to stay and adapt to the new conditions of a sovereign republic. This led to the nation embarking along a way to see the democratization of the socio-political system, the transition to a market economy, and multi-vector foreign relations. According to Oh, based on the announcements of country officials, it is clear that the Korean government's policy was to "help and protect your [ethnic Koreans'] peaceful and prosperous future in Kazakhstan" (Oh 2007). This, in turn, led the "koryo-saram" to conceptualize the titular state (i.e., Kazakhstan) as their homeland. At first, ethnic Koreans could not easily repatriate to South Korea, unlike other ethnic groups, such as the Germans or Turks. Later, they would lack the necessary nostalgia compelling them to return to their historical homeland. As German Kim puts it, ethnic Koreans felt like strangers in Korea due to the fundamental differences in their mentality, their ways of life, and their customs and habits (Oh 2007):

Since most ethnic Koreans had a high level of education, they made great progress on the social ladder. However, this also contributed to losing their ethnic identity and culture, becoming instead “Soviet people” and embracing Russianness. Therefore, they had a weaker attachment to their homeland than other ethnic groups in Kazakhstan.

For most ethnic Koreans, Kazakhstan is the homeland in which they were born, grew up, were educated, and became an integral part of the people of the multinational republic. At the same time, “koryo-saram” still have a historical homeland – Korea, which is divided into two states due to historical circumstances. To encourage their re-connection with their historical homeland, the South Korean government supports numerous governmental and non-governmental organizations that support the “koryo-saram” and various educational, cultural, and economic opportunities.

According to Oh, three major governmental organizations in South Korea work directly with the Korean diaspora: The Korea Foundation, the Overseas Koreans Foundation, and the Korea International Cooperation Agency (KOICA). The Korea Foundation and the Overseas Korean Foundation operate under the Ministry of Foreign Affairs, although their missions differ: the Korea Foundation supports Korean studies in the region through various educational programs for students and academic staff related to the Korean language or Korean studies. In contrast, the Overseas Korean Foundation supports diasporic centers and organizations that help overseas Koreans maintain a sense of national fellowship and live as exemplary citizens in the nations in which they reside. Moreover, they organize various cultural and educational programs introducing the “koryo-saram” to their historical motherland. KOICA’s mission, on the other hand, is considered more multi-leveled, focusing on strengthening Korea’s relations with the country and promoting socio-economic advancement in the developing world. Although KOICA’s initiatives do not directly address the Korean diaspora, their work with human resources development and their contributions to the country’s sustainable development positively affect the Korean diaspora.

As can be seen in Table 3, the number of Kazakhstani citizens arriving² in Korea each year has seen a marked increase, from 6,854 in 2021 to 56,011 in 2019. The Korea Immigration Service statistics from which the table is compiled detail three main groups – students, workers, and Kazakhstani spouses of Korean citizens. With the globalization of Korean education, more and more Kazakhstani students are pursuing degrees in Korea. According to statistical data, more

---

² Kazakhstani citizens arriving in South Korea are mainly tourists, students, working immigrants, and ethnic Koreans.

female students come to Korea than male students, which is considered one of the safest countries globally regarding security, leading to female Kazakhstani students feeling safe while studying there. In addition, Korean popular culture is popular among women in Kazakhstan, further increasing their interest in continuing their education in Korea. Immigrant workers also account for many Kazakhstani citizens who have come to Korea, with a 14-fold increase seen in their numbers over just the last decade. Finally, many Kazakhstani citizens are motivated to go to Korea to find work, considering the labor shortage and the relatively high wages.

Another influential group includes the Kazakhstani spouses of Korean citizens, arising from one of the leading social problems in Korea, whereby men in rural areas cannot find brides due to their economic and environmental conditions. Since the 2000s, Korea has witnessed an increase in foreign women visiting rural areas searching for matrimony. Many immigrants in Korea come from Southeast Asian countries such as Vietnam, Cambodia, and the Philippines. In comparison to Southeast Asian people, due to their ethnic history, the physical appearance of Central Asians more closely resembles that of Koreans, which results in their children appearing to be more Korean. For this reason, Central Asian women, including those from Kazakhstan, are considered more desirable for marriage (Oh 2009). Economic and instrumental reasons are why there are more Uzbek and Kyrgyz women, and relatively fewer Kazakhs, among the married immigrants. Regardless, the number of married immigrants of Kazakhstani origin in Korea seems to be increasing from year to year.

Table 3. Overview of Kazakhstani Citizens in Korea

Year	Arriving citizens		International students		Workers (H-2 visa holders)		Married immigrants	
	Total	Sex	Total	Sex	Total	Sex	Total	Sex
2010	6,854	M: 3,421	232	M: 89	551	M: 254	195	M: 8
		F: 3,433		F: 143		F: 297		F: 187
2011	7,827	M: 3,893	254	M: 90	491	M: 242	213	M: 8
		F: 3,934		F: 164		F: 249		F: 205
2012	10,439	M: 5,086	360	M: 137	723	M: 389	221	M: 8
		F: 5,353		F: 233		F: 334		F: 213
2013	12,691	M: 5,911	469	M: 164	765	M: 399	218	M: 9
		F: 6,780		F: 305		F: 366		F: 209
2014	21,504	M: 10,279	566	M: 208	1,054	M: 634	222	M: 9
		F: 11,225		F: 358		F: 420		F: 213
2015	29,661	-	711	M: 254	1509	M: 873	235	M: 12
				F: 457		F: 636		F: 223
2016	35,080	M: 15,323	813	M: 295	3,030	M: 1,799	245	M: 13
		F: 17,763		F: 518		F: 1,231		F: 232
2017	46,185	M: 21,549	855	M: 300	4,636	M: 2,524	278	M: 13
		F: 22,110		F: 555		F: 1,839		F: 265
2018	55,104	M: 24,635	947	M: 318	5,173	M: 3,011	306	M: 15
		F: 27,163		F: 629		F: 2162		F: 291
2019	56,011	-	969	-	7,762	-	-	-

Source: Korea Immigration Service Statistics.

Table 4 provides data of overseas Koreans or “koryo-saram” arriving from Kazakhstan to Korea from 2010 to 2019. Since Korea started issuing F-4 visas to ethnic Koreans, the number of arrivals from Kazakhstan has increased by almost 14 times over the last ten years, from 368 in 2010 to 5215 in 2019, showing the program's success. Notably, the gender ratio is relatively equal.

Table 4. Overview of Ethnic Koreans Arriving from Kazakhstan (F-4³ visa holders)

Year	Total	Sex
2010	368	M: 191; F: 177
2011	772	M: 359; F: 413
2012	1,089	M: 526; F: 563
2013	1,316	M: 598; F: 718
2014	782	M: 416; F: 366
2015	871	M: 471; F: 400
2016	1,852	M: 1,014; F: 838
2017	2,918	M: 1,566; F: 1,352
2018	3,495	M: 1,823; F: 1,672
2019	5,215	-

Source: Korea Immigration Service Statistics.

³ The F-4, or Overseas Koreans Visa, is a multiple entry visa for 5 years which offers almost the same level of residential benefits as a Korean nationality.

As shown in Figure 1, the number of ethnic Koreans residing in Korea has increased significantly over the years, which is understandable. As the number of arrivals increases, so does the number of residencies.

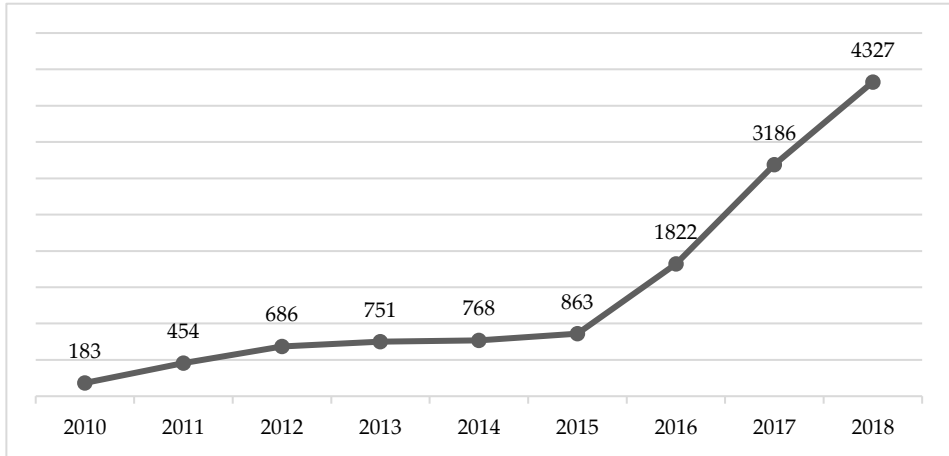

Figure 1. Ethnic Korean Immigrants from Kazakhstan. Source: Korea Immigration Service Statistics.

Although the number of ethnic Koreans has increased exponentially over the years, the naturalization process has been somewhat limited, as shown in Figure 2. Considering the number of arrivals and residencies, the number of naturalized citizens is relatively low, which could mean that ethnic Koreans desire to maintain their Kazakhstani citizenship. Moreover, there are several barriers to naturalization. First, as the number of applications is not high, and the acceptance rate is quite low, and this also suggests that the Korean government is somewhat hesitant to accept “koryo-saram” (Oh 2007). Another reason is that ethnic Koreans may be satisfied with their F-4 visa status, being an excellent instrumental reason⁴ to live in Korea, given the lack of economic disadvantages, and the only downside is the inability to vote. Therefore, “koryo-saram” do not necessarily need naturalization, as they may consider the economic instrument of F-4 visa to be enough. Even though initially the Korean administration was hesitant to accept “koryo-saram” for repatriation, currently, with the increasing age of the Korean population and the changes in policies, recent growth has been experienced.

⁴ They already have advantages and benefits they get in Korea, without them changing nationality.

It is also important to note that with the implementation of the Korean Immigration and Integration Program (KIIP) of the Ministry of Justice of South Korea, obtaining Korean citizenship or a long-term residency visa requires the applicant to take a significant number of Korean language and culture classes (depending on their Korean language level) and to pass an exam. Therefore, the naturalization process requires foreigners to commit a certain amount of time and financial resources, making them hesitant to apply.

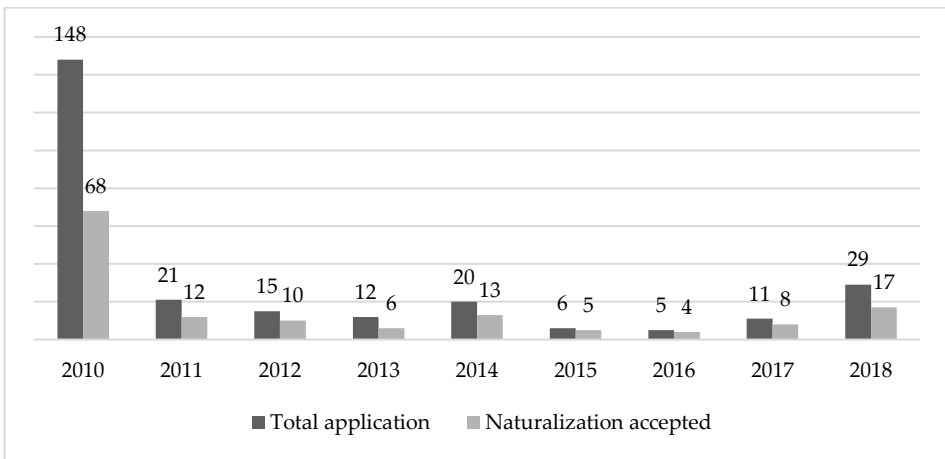

Figure 2. Naturalization of Kazakhstani Citizens in Korea. Source: Korea Immigration Service Statistics

Cultural aspect

Due to the cultural similarities of ethnic Koreans and native Kazakhs, the relationship between the two countries has long been warm and hospitable. The “koryo-saram” has served as the “middleman” between them. These two factors make cultural relations between Korea and Kazakhstan even more active and prosperous.

In addition to the South Korean organizations working with and supporting the Korean diaspora, the “koryo-saram” in Kazakhstan have founded several organizations and have launched projects supporting the Korean diaspora. The most prominent of these is the Association of Koreans of Kazakhstan. Founded in 1990, the association has witnessed positive growth and made many accomplishments, such as supporting the opening of the editorial office of the national “Kore Ilbo” newspaper, as well as a library and a choreography class, the establishment of the Youth Movement of the Koreans of Kazakhstan, and the Scientific and Technical Society “Kahak”. The Association of Koreans of

Kazakhstan today has branches in nearly every major city in Kazakhstan, where people can learn the Korean language and participate in cultural events.

The Korean State Republican Academic Theatre of Musical Comedy, founded in 1932, is the oldest national theater in Kazakhstan and the first national Korean theater in the world. Throughout its history, the theater has been a cultural hub for the Korean diaspora of the former USSR and Kazakhstan, existing as an ethnocultural phenomenon (Г.Н. 2012).

Moreover, in December 2009, a Korean Culture Center was established in Astana (now Nur-Sultan) within the Korean Embassy as the first cultural center in Central Asia, opening up new opportunities for further cultural cooperation with Kazakhstan and other Central Asian countries. The center offers language classes, Taekwondo classes, cooking classes, K-pop dance classes, movie nights, etc., and also supports Korean cultural events outside the center, such as the events of the Nazarbayev University's Korean Club and the K-pop Cover Dance Club.

Furthermore, one cannot overlook the global success of Hallyu, which has gained a massive number of followers and fans among the Kazakhstani people. The Kazakhstani public was already aware of the Korean culture thanks to their interactions with the Korean diaspora and the activities, events, and projects mentioned above. Thus, they transitioned naturally to the Korean wave and events such as the SM Entertainment Global Audition in Kazakhstan in 2011, the 2019 Changwon K-pop World Festival, continuously supporting the growing fandoms in Kazakhstan. K-pop has also inspired a new genre of Kazakh music, Q-pop (Q standing for Qazaqstan), which is gaining popularity by combining the catchy style of K-pop with classical elements of Kazakh culture. As a result of the Year of Kazakhstan in the Republic of Korea in 2010, the Year of Korea in the Republic of Kazakhstan in 2011, and the various annual Korean culture and film festivals held, the two countries are contributing considerably to the strengthening of their cultural relations.

While recognizing the success of the two countries' bilateral relations, it is necessary to keep in mind the painful history that brought the Korean diaspora to Central Asia, specifically Kazakhstan. The delicate issue of the repatriation of Korean independence fighters from Kazakhstan is a point worthy of note. In 2019, the remains of two Koreans who fought for independence against Japan's 1910–1945 colonial rule, Gye Bong-woo (1880–1956) and Hwang Woon-Jeong (1899–1989), were returned to their homeland from Kazakhstan, while in June 2020, the repatriation of the remains of the legendary Korean independent fighter Hong Beom-do was delayed due to the continuing pandemic. Hong commanded the Korean Independence Army while under Japanese colonial rule (1910–1945)

and claimed victories in battles against the Japanese forces in Manchuria, including the Battle of Fengwudong in 1920. He died in Kazakhstan in 1943 and was buried there (Yonhap News Agency 2020).

To sum up, through their shared painful history, the cultural codes of the two nations developed along similar paths, with Koreans playing a crucial entry point and mediator role. Accordingly, in terms of cultural relations, there is no obstacle to further prosperity. This somehow induced an active cultural exchange involving numerous activities that cannot be detailed within the confines of this paper. However, the most significant ones have been mentioned earlier. Therefore, it is safe to conclude that cultural relations between the two countries are warm and fruitful.

Economic relations

Korea's economic ties with Kazakhstan have witnessed steady growth over the years. Most significantly, LG Electronics became a pioneer in the Kazakhstani market after the collapse of the Soviet Union in 1991. While other foreign companies were hesitant to enter the new market, LG made a bold choice, making South Korea one of the biggest investors in Kazakhstan's economy. In the 1993–1998 period, South Korea was responsible for almost 20 percent of the foreign direct investment in Kazakhstan, making South Korea the second-largest investor after the United States.

In 2008, Kookmin Bank, South Korea's largest bank, bought a 30 percent share of Kazakhstan's Center Credit Bank for \$634 million as part of its overseas expansion drive. It became the first major cross-border acquisition in nearly half a decade, and Shinhan Bank Kazakhstan JSC also launched activities in Kazakhstan in November 2008. South Korean President Lee Myung-bak's trip to the region in 2011 spurred a fresh round of large-scale investments, including two construction deals worth \$4 billion each, representing the largest contract to be signed since the two countries established diplomatic relations in 1992 (Hwang 2012). Today, thousands of legal bodies and entities, branches, and representative offices registered with South Korean participation, among which are such major Korean corporations as Hyundai, LG Electronics, LG Chem, POSCO and SK Corporation, and construction companies like Dongil-High Vill and Urim.

As shown in Figure 3, Kazakhstan's imports to and exports from Korea have witnessed a rapid increase since 2010, particularly after 2016. So close economic engagement is expected in the future.

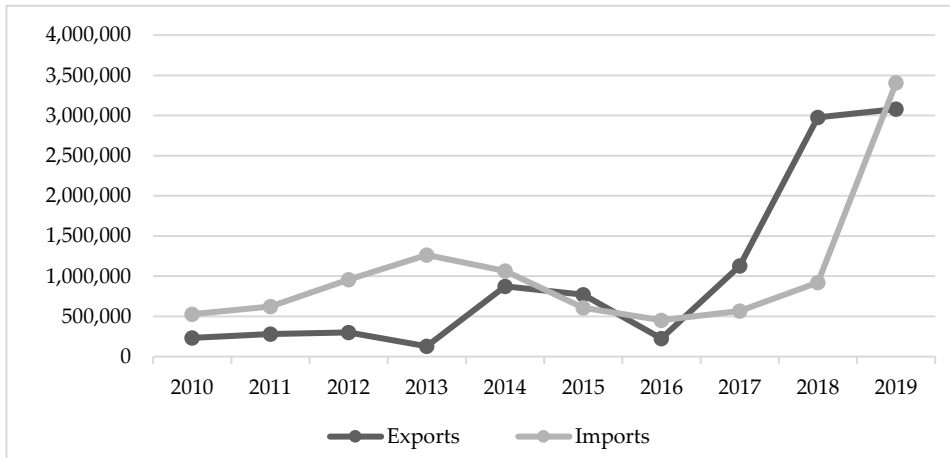

Figure 3. Kazakhstan's Imports to and Exports from Korea (Unit: 1,000 US Dollars). Source: State Revenue Committee Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan and the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan.

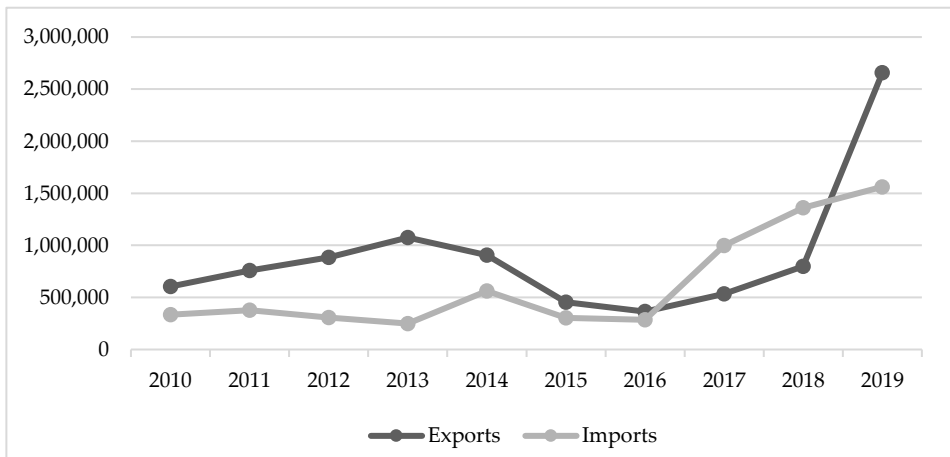

Figure 4. Korea's Imports to and Exports from Kazakhstan (Unit: 1,000 US Dollars). Source: Korea Trade-Investment Promotion Agency and Korea Health Industry Development Institute

As seen from Figure 4, Korea's imports to and exports from Kazakhstan have increased, especially over the last couple of years. Therefore, it can be concluded from the graphs and export and import figures of the two counties

that economic relations have a bright future, given the exponential growth over the years.

A comparison of the two graphs highlights a lack of balance in the trade between Korea and Kazakhstan. For instance, the value of Kazakhstan's imports from Korea in 2019 was almost three times that of Korea's imports from Kazakhstan. One way of re-aligning this imbalance is to increase the number of Korean tourists to Kazakhstan. Kazakhstan has a magnificent natural landscape and such tourist attractions as the Medeu skating rink and the Shymbulak ski resort, the Buddhist rock art sanctuary in Tamagaly-tas. These are especially of great interest to Koreans stressed from the city culture, trying to escape to nature and peace. However, such tourist attractions are not as well-known among Koreans. So, a proactive approach needs to be applied to promoting Kazakhstani tourism, improving the infrastructure, and remedying the imbalance in the trade mentioned above.

Lastly, as Kazakhstan is rapidly developing, there is a need for investment in infrastructure, construction, and urban regeneration. Therefore, in economic terms, Korea can get a great opportunity because it will participate in the Social Capital Overhead project (SOC) of Kazakhstan. Moreover, Turkey is already actively engaged in the provision of construction services in Kazakhstan. Thus, if Turkey and Korea can cooperate, it can create a new model of cooperation in the region, it will be possible to create a synergy between these countries.

For example, the construction of the Big Almaty Ring Road, with the participation of a Korean-Turkish consortium, is of strategic importance for Kazakhstan as one of the major projects. Another major project relates to creating a transcontinental railway route connecting the Korean Peninsula to Western Europe through Kazakhstan as a part of the Eurasian initiative proposed by President Lee Myung-bak. From a logistical point of view, Central Asia is an important area for Korean trade. Korean products are ready for export, not through ships, but by rail via Russia and Kazakhstan, to Europe.

Educational relations

In the late 1980s and early 1990s, a boom was seen in Korean language studies in Kazakhstan (Г.Н. 2012). Over the past decade, interest in Korean studies as an educational specialty has been growing steadily, the Korean language being vital for successful employment in South Korean companies in Kazakhstan. Currently, the Korean language is being taught at an academic level in the Faculty of Oriental Studies of Al-Farabi Kazakh National University and Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages. In contrast, in

other universities and faculties, the Korean language is taught as a “Foreign Language” or “Second Foreign Language”.⁵

After Kazakhstan became a sovereign state, it became clear that the country needed its own scientific school of oriental studies. So, in early 1992, the Center for Oriental Studies was established. Its status was increased later, being renamed the Institute of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. The Center has implemented various educational projects to date, such as the Overseas Koreans Foundation scholarship programs, the Korean Studies Academy, the National Institute of the Korean Language, and the National Institute of Korean History, among others.

Table 5. Turkic studies related Departments in Korea

Establish. Year	Department Name	University Name	Research Area	Student Number	Graduate Number
1973 → 2008 ~	Dept. Turkish Studies → Dept. Turkish-Azerbaijani Studies	Hankuk University of Foreign Studies	Turkey Azerbaijan	120	850
1995 → 2015 ~	Dept. Turkey-Central Asia → Dept. Russia-Turkey-Central Asia	Busan University of Foreign Studies	Turkey Kazakhstan Uzbekistan	160	291
2004	Dept. Central Asian Studies	Hankuk University of Foreign Studies	Kazakhstan Uzbekistan	120	Approx. 100
2006	Kazakhstan Studies division	Kangnam University	Kazakhstan	-	Incorporated into International studies department

Source: Oh, 2010.

As seen from Table 5, Kazakhstani studies have been included in the Turkic studies curriculum in Korea. The first Turkish Studies Department opened in the Hankuk University of Foreign Studies in 1973 and was expanded to become the Turkish-Azerbaijani Studies Department in 2008. The first Central Asian studies department was established in the Busan University of Foreign Studies, later becoming the Department of Russia-Turkey-Central Asia, attracting around 40 students every year. The current number of graduates is close to 300. Students

⁵ Nazarbayev University, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Kazakhstan Institute of Management, Economics and Strategic Research, Kazakh National Women's Teacher Training University, etc.

enrolled in the department learn the Kazakh and Uzbek languages and the history, economy, politics, and cultures of Central Asia. The Hankuk University of Foreign Studies and the Busan University of Foreign Studies are consequently considered the leading Kazakhstan-related departments in Korea.

As shown in Table 3, the number of international students from Kazakhstan has increased from 232 to 969 over the last ten years. Moreover, bilateral exchange programs between Korean and Kazakhstani universities continue to grow and strengthen the educational ties between the two countries, securing the next generation of cooperation. Beyond the independent country-related studies in each country, exchange students are also rapidly increasing in number. For instance, H University in Seoul has seen growing interest in its exchange program (inbound and outbound). As shown in Table 6, around 50 students have been arriving annually from Kazakhstan for the past two years.

In comparison, approximately 10 Korean students go to Kazakhstan every year. The decline in the 2019–2020 academic year can be attributed to the global COVID-19 pandemic, which has forced students to continue their studies online due to international travel bans. It is apparent that H University is focused mainly on targeting the leading universities in Almaty and Nur-Sultan. There is a need for Kazakhstani regional universities to be more proactive in their efforts to attract international exchange students.

Table 6. Status of Academic Exchange between H University and Kazakhstani Universities

University name	Inbound				
	2016	2017	2018	2019	2020
Al-Farabi Kazakh National University	14	12	30	32	5
Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages	7	3	10	12	
Kazakhstan Institute of Management, Economics and Strategic Research	4	3	5		
L. N. Gumilyov Eurasian National University			6	8	2
Suleyman Demirel University			1	3	
Total	25	18	52	55	2

Outbound					
University name	2016	2017	2018	2019	2020
Al-Farabi Kazakh National University	6	6	13		
Kazakh Ablai khan University of International Relations and World Languages	15	5		8	
Kazakhstan Institute of Management, Economics and Strategic Research			1		1
Total	21	11	14	8	1

As can be understood from Table 7, in the case of K University in Almaty, there has been an increase in the number of students and universities studying in various parts of Korea as a part of an exchange program. K University is sending approximately 30 students to Korea every semester, which is a significant number. But what is more important is that Kazakhstani universities send students to various institutions throughout Korea, which means that Korean regional universities are actively hosting international students.

Table 7. Status of the Academic Exchange between K University and Korean Universities

University name	2014-2015 academic year	2017 spring semester	2018 fall semester	2019 fall semester
Ajou University	1		1	3
Busan University of Foreign Studies	-	2	2	
Chungbuk National University	2	3	4	4
Chung Ang University	4		2	2
Chungnam National University				2
Daegu University	3	2	2	2
Hankuk University of Foreign Studies	7	4	6	7
Joongbu University	1			
Keimyung University	2	2	3	2
Kookmin University	2	5		3
Kyung Hee University	2	2	2	2
Sungkyunkwan University			3	
Pai Chai University	3	3	3	4
Wonkwon University	2	2		1
Total	29	25	28	32

Conclusion

Diplomatic relations between South Korea and Kazakhstan continue to grow, based on the deep relationship established at the outset, and the bilateral economic ties have also dramatically increased. There are no points of tension or sensitivity in terms of political diplomacy that could pose a threat to other areas. Thus, from a political, economic, and diplomatic perspective, Kazakhstan and Korea maintain quite positive relations. To prosper for the benefit of future generations, however, the socio-cultural side should be considered as the most crucial area. When assessed alongside the economic relations, more profound attention needs to be paid to the social and cultural side, and there is a need for more programs in those fields.

Korean cultural centers were established in Almaty in 1991 and Nur-Sultan in 2009, respectively, and both institutions have been very active in disseminating the Korean culture and studies throughout Kazakhstan. They have various programs and events, such as language classes, cooking classes, K-pop dance classes, movie nights, quizzes, game nights, etc. Naturally, these cultural relations must be reciprocal, especially when considering the engagement of Korean centers in the promotion of Korean content.

There has not yet been established a Central Asian or Turkic culture-related center in Korea. Opening such a facility can now be considered vital for the reciprocal expansion of cultural exchanges. Last year, a Turkish culture center (Yunus Emre Institute) was established in Korea. However, it is understandable that a Central Asian center is yet to be established, given the required resources and investments.

Soft power policies are considered essential these days for any country. In Kazakhstan in particular, where it is hard to compete with Russia or China in hard power, soft power may serve as the main power form. Accordingly, Kazakhstan and many other Central Asian countries seek to establish soft power policy, the like of which Korea has managed to achieve, and establishing a cultural center could be the first step to introducing and later expanding Kazakhstan's soft power into Korea and East Asia. For Kazakhstan, establishing a Kazakh cultural center in Korea offers considerable potential and merit as a facility for showcasing a pivotal center in the Eastern region, especially considering its regional location, closeness, and engagement policy.

Considering the potential of Kazakhstan in terms of economy and political leadership in the region, Kazakhstan may well benefit from the creation of a Kazakhstani and/or Central Asian center. Korean culture centers provide massive support to Korean education in Kazakhstan. Once such a culture center is established in Korea, it can offer support to Kazakhstani, Central Asian, and

Turkic researchers. This would lead to a more significant balance between the two nations, starting at a cultural level and hopefully expanding into the economic and political spheres.

Acknowledgements

This research has been supported by HUFs Research Fund of 2020, and the NRF Research Fund of 2020 (NRF-2020S1A6A3A04064633).

References

- Hwang, Balbina. 2012. "A New Horizon in South Korea-Central Asia Relations: The "ROK Joins the "Great Game"." Korea Economic Institute.
- Oh, Chong Jin. 2007. "A Role of Homeland in Preserving Diaspora Identity: The case of Korea and Turkey's Engagements with the Koreans and Ahiska Turkish Diasporas in Central Asia." *Journal of Central Asian & Caucasian Studies*.
- Oh, Chong Jin. 2012. "Comparative Analysis of the Ahiska (Meskhetian) Turks and Koreans in Post-soviet Kazakhstan and Uzbekistan: The making of diaspora identity and culture." *Milli Folklor*.
- Oh, Chong Jin. 2006. "Diaspora Nationalism: The Case of Ethnic Korean Minority in Kazakhstan and its lessons from the Crimean Tatars in Turkey." Nationalities Paper.
- Oh, Chong Jin. 2009. "Marriage Migration of Central Asian Muslim to the Korean Society." *Korean Journal of the Middle East Studies*.
- Oh, Chong Jin. 2010. "The Role of Universities in intercultural dialogue: Turkic Studies related Departments and Institutes in Korea and their activities and influences in the Korean Society." Baku, Azerbaijan: Inter-Cultural Dialogue: Linguistic, Pedagogic, and Literary Dimension.
- Yonhap News Agency. 2020. S. Korea, Kazakhstan Discussing Repatriation of Korean Freedom Fighter's Remains This Year. June 22. Accessed Nov 5, 2020. <https://en.yna.co.kr/view/AEN20200602003200325>.
- Премьер-Министра Республики Казахстан. 2020. Алексей Цой Назначен Министром Здравоохранения РК. June 25. Accessed November 2, 2020. <https://primeminister.kz/ru/news/aleksey-coy-naznachen-ministrom-zdravoohraneniya-rk-2552017>.
- Г.Н., Ким. 2012. Южная Корея: по пути стратегического го партнерства: монография. В двух книгах. Книга 1. Этапы партнерства и сотрудничества. Алматы: Казахский институт стратегических исследований при Президенте РК.

Araştırma Makalesi

Türkiye’de Çin algısı, 1923-1971

Deniz Gürsoy ^{1,*}

¹ Goethe Institut, Ankara, Türkiye; Kapadokya Üniversitesi, Nevşehir, Türkiye.
ORCID: 0000-0001-6105-0640.

* İletişim: deniz.guersoy@goethe.de

Gönderim: 13.05.2021; Kabul: 28.06.2021. DOI: <http://dx.doi.org/10.38154/cjas.3>

Öz: Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu 1923 ile Türkiye’nin Çin Halk Cumhuriyeti’ni tanıdığı 1971 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi’nde yer alan belgeler çerçevesinde, Türkiye resmi otoriteleri nezdindeki Çin algısını tartışmayı amaçlamaktadır. Bu dönem, söz konusu algının tarihsel birikimle nasıl biçimlendiği, Osmanlı döneminden devralınan bilgi ve siyaset birikiminin bu algıya nasıl yansıdığı ve özellikle iki ülkede gerçekleşen toplumsal, siyasal ve iktisadi dönüşümlerin bu algı bağlamında nasıl bir rol oynadığının incelenmesi için verimli bir dönemdir. Öncelikle Osmanlı’nın geç 19. yüzyıldaki Çin algısı değerlendirilecek ve bu dönemden Cumhuriyete intikal eden sürekliliklerin izi sürülecektir. Ardından Çin Halk Cumhuriyeti’nin kurulduğu 1949 yılına kadar olan dönemde, Türkiye ile Çin arasındaki diplomatik ilişkiler çerçevesinde iki ülkenin birbirini nasıl algıladığı ele alınacaktır. Bu dönemde Çin entelijansiyası için Kemalist modernleşmenin örnek teşkil eden niteliği bağlamında gelişen ilişkiler önem arz etmektedir. Son olarak ise Çin Halk Cumhuriyeti’nin kuruluşundan, Türkiye tarafından tanınmasına kadar geçen süreçte Türkiye resmi otoritelerinin Çin bölgesini ve bu bölgedeki hükümetleri nasıl gördüğüne bakılacaktır. Bu vesileyle, Türk devletinin Çin algısında süreklilik arz eden bazı nitelikler ile Çin Müslümanları, Doğu Türkistan ve Çin’in Rusya ile ilişkiler bakımından taşıdığı önem gibi konular olduğu; bununla birlikte Türkiye’nin ilgili dönemde bütünlüklü ve tek bir Çin politikasına sahip olmadığı bulguları ortaya konacaktır. Ayrıca, Türk dış politikasının, ilgili dönemde tek modeli ve kaynağı Avrupa olan belirli bir modernleşmeci bakış çerçevesinde işlemesi ve bu işleyişin Çin algısına yansımaları değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: Çin, Çin algısı, modernleşme, Türk dış politikası, Cumhuriyet Arşivi

The perception of China in Turkey, 1923-1971

Abstract: This study discusses the perception of China among Turkish authorities, within the framework of the documents in the Republican Archives, Turkish Presidency State Archives of the Republic of Turkey, between the years of 1923, when the Republic of Turkey was founded and 1971, when Turkey recognized the People's Republic of China. 1923-1971 is a productive period to examine how the perception in question was shaped by historical accumulation, how the knowledge and political accumulation inherited from the Ottoman period reflected on this perception, and how the social, political, and economic transformations that took place in the two countries played a role in this perception. First, the Ottoman perception of China in the late 19th century will be evaluated and the continuities that passed from this period to the Republic will be traced. Then, how the two countries perceived each other within the framework of diplomatic relations between Turkey and China in the period until 1949, when the People's Republic of China was established, will be discussed. During this period, the relations that developed in the context of the exemplary character of Kemalist modernization are important for the Chinese intelligentsia. Finally, it will be examined how Turkish official authorities view the Chinese region and the governments in the period between the establishment of the People's Republic of China and its recognition by Turkey. In this way, some continuous characteristics of Turkey's perception of China and continuous topics such as the importance of Chinese Muslims, East Turkestan, and China in terms of relations with Russia are explained. The findings reveal that Turkey did not have a single Chinese policy in this period. As the Turkish foreign policy of the period in question operates within the framework of a particular modernization perspective, the reflections of this process on the Chinese perception are evaluated.

Keywords: China, perception of China, modernization, Turkish foreign policy, Republican Archives of Turkey

---

Giriş

Bu çalışma, 1923-1971 tarihleri arasında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan belgeler çerçevesinde, Türkiye resmi otoriteleri nezdindeki Çin algısını tartışmayı amaçlamaktadır. Seçilen tarih aralığına dair Cumhuriyet Arşivi'nde, konu başlığında "Çin" kelimesinin geçtiği, Çin'e ve Çin ile ilişkilere dair 112 adet belge bulunmaktadır.¹ Bu dönem, söz konusu algının tarihsel birikimle nasıl biçimlendiği, Osmanlı döneminden devralınan bilgi ve siyaset birikiminin bu algıya nasıl yansdığı ve özellikle iki ülkede gerçekleşen toplumsal, siyasal ve iktisadi dönüşümlerin bu algı bağlamında nasıl bir rol oynadığının incelenmesi için verimli bir dönemdir.

Türkiye bakımından, Cumhuriyetin kuruluşu ile belirlenen dış politika hedefleri özellikle 1923-1950 yılları arasındaki dönemde kritik bir öneme sahiptir. Bu dönemde, Çin, Japonya ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler, gerilimler ve İkinci Japon-Çin Savaşı'nın şartlarını hazırlayan gelişmeler ağırlıklı bir yer tutmaktadır. Ayrıca Sovyetler Birliği ile Çin ilişkileri özelinde Moskova Büyükelçiliği'nden alınan raporlar, Çin'e dair önemli bilgiler içermektedir. Dahası, Çin'deki toplumsal hareketliliğin titizlikle takip edildiği, Çin'deki komünist hareketlere dair bilgi notlarında belirgin hale gelmektedir.

1950 yılı, Türkiye'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile, her ne kadar tek parti döneminin temel dış politika ilkeleri genel anlamda takip edilse de, ABD ile uyumlu ve iki kutuplu dünya düzeninde ABD'nin başını çektiği anti-komünist kutup dahilinde politikaların geliştirildiği ve dolayısıyla anti-komünizmin güç kazanmaya başladığı bir dönemin başlangıç noktasını işaret etmektedir. 1949 yılında Çin Devrimi'nin gerçekleşmesi ile birlikte Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC) kurulması sonucunda ortaya çıkan siyasal dönüşüm ise belgelerin içeriği kadar kullanılan dile de yansımaktadır. Bu tarihten itibaren ÇHC'den genel olarak "Komünist Çin", bir yerde ise "Kızıl Çin" olarak söz edilmekteyken (BCA 30.1.0.0.63.389.7); sonradan Tayvan'a yerleşen Milliyetçi Çin hükümetinden "Milliyetçi Çin" ya da "Çin" olarak bahsedilmektedir. Bu dönemde "Komünist Çin"e dair belgeler, Bakanlar Kurulu'nun ÇHC'de basılan "Peoples China" adlı derginin yasaklanmasına yönelik 8 Mart 1951 tarihli kararı

¹ Aynı tarih aralığı (1923-1971) için Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi'nde "Çin" anahtar kelimesine ilişkin 2660 adet belge bulunmakta olup söz konusu belgelerin yalnızca tarih ve bazı belgelerin başlık bilgilerine yer verilmektedir. Dolayısıyla bu çalışma için seçilen Cumhuriyet Arşivi belgelerine ek olarak destekleyici Türk Diplomatik Arşivi belgelerine erişim imkanı bulunamamıştır. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri internet sayfasına kayıt yapılarak Türk Diplomatik Arşivi'nde ilgili tarih aralığında bulunan belgelerin listesi görülebilir: <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>

ile başlamaktadır (BCA 30.18.1.2.125.19.4). 1971 yılında, ÇHC ile diplomatik ilişkiler kurulması konusunda Dışişleri Bakanlığı'na yetki verilmesine dair kararda ise "Çin Halk Cumhuriyeti" adının ilk kez geçtiği görülmektedir (BCA 30.18.1.2.269.52.2). Bu tarihe kadar ilişkilerin "Milliyetçi Çin" ile yürütüldüğü ve iş birliğinin bu ülkeyle geliştirilmeye çalışıldığı dikkat çekerken "Komünist Çin" in de farklı kanallar vasıtasıyla izlendiği fark edilmektedir. Çalışmanın ele aldığı zaman aralığı, Türkiye'de Cumhuriyetin ilanından başlamak üzere, ÇHC ile diplomatik ilişkilerin kurulması konusundaki yetkilendirme kararının alındığı 1971 yılına kadar olan dönem ile sınırlandırılmıştır.

Çalışma, 1923-1971 dönemine ilişkin Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan belgeler ışığında hem ÇHC'nin hem de Milliyetçi Çin hükümetinin Türkiye'deki resmi otoritelerce nasıl algılandığının, Osmanlı-Çin ve Türkiye-Çin ilişkileri çerçevesinde değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Ele alınacak olan yalnızca ÇHC değil, belgelerde Çin olarak geçen tüm bir bölge ile devletler ve hükümetler olacaktır. Dolayısıyla temel olarak, Türkiye resmi otoritelerince "Çin" olarak adlandırılan bölge/hükümet/devletlere ilişkin sözü edilen dönemde nasıl bir algının hâkim olduğunun sorgulanması amaçlanmaktadır. Bu sorgulama, Osmanlı idaresinden Cumhuriyete devreden bilgi birikimi ve Çin'e yönelik siyaset pratikleri ile Türkiye'nin uluslararası konjonktür tarafından önemli ölçüde belirlenen dış politika öncelikleri çerçevesinde, seçilen ve erişilebilen arşiv belgelerinin incelenmesi vasıtasıyla yürütülecektir.

Bu amaçla ilk olarak, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, özellikle Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği 1839 yılı itibariyle ivme kazanan "modernleşme" girişimleri bağlamında Osmanlı idaresinin Çin'e ve genel anlamda Çin coğrafyasına bakışı kısaca ele alınarak bu bakışın, Cumhuriyet dönemi üzerinde nasıl bir etki yarattığı incelenecektir. Burada önemli bir konu, Cumhuriyetin kurucu kadrolarının çoğunlukla Osmanlı askeri/sivil bürokrasisi mensubu olmaları çerçevesinde modernleşmeci yaklaşımların söz konusu algıya bir etkisi olup olmadığının değerlendirilmesidir. İkinci bölümde, 1923'ten ÇHC'nin kurulduğu 1949 yılına kadar, söz konusu belgeler ışığında Türkiye Cumhuriyeti resmi otoriteleri nezdinde var olan Çin algısı ele alınarak bu algının, söz konusu belgelerdeki ifade biçiminden belgelerin içeriğine değin incelenmesi ve genel bir izleğin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Üçüncü bölümde ise 1949 yılından, ÇHC ile diplomatik ilişkilerin kurulduğu 1971 yılına değin, arşiv belgelerindeki Çin algısı, hem ÇHC hem de Milliyetçi Çin hükümetine ilişkin bilgiler ışığında değerlendirilecektir. Son olarak belgelerde Çin algısına dair tespit edilen unsurlar, genel bir çerçeve içerisinde ele alınarak söz konusu algının belirlenen siyasal hedefler ile bağlantısı temelinde nasıl inşa

edildiği incelenecek ve Türkiye'nin dış politikada sahip olduğu Batılılaşma ve statükoculuk eğilimlerinin, modernleşmeci bir yaklaşım çerçevesinde işlediği, dolayısıyla Çin'e yönelik algının da söz konusu genel çerçeve dahilinde biçimlendiği sonucu açıklanmaya çalışılacaktır.

Çalışmada, arşiv belgeleri birincil kaynak olarak kullanılacaktır. Çalışmanın amacı doğrultusunda Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti dış politikasına ilişkin kuramsal eserler ile tanıklıklara ise gerek çalışmanın çerçevesinin kurulması gerekse ilgili bölümlerin detaylandırılması amacıyla başvurulacaktır.

Geç 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl Osmanlı döneminde Çin algısı ve Çin ile ilişkiler

Türkiye Cumhuriyeti resmi otoritelerinin sahip olduğu Çin algısının anlaşılabilmesi için, 19. yüzyılın ikinci yarısı ve yüzyıl dönümünde Osmanlı aydınları ve idarecilerinin Çin'e bakışını anlamak önem arz etmektedir. Cumhuriyet dönemi resmi otoritelerinin sahip olduğu bütünlüklü ve yekpare bir Çin algısından söz etmenin isabetli bir yaklaşım olmayacağı; söz konusu algının uluslararası konjonktürdeki değişimlere duyarlı şekilde farklılaşabildiği ifade edilmelidir. Bununla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosunun büyük oranda Osmanlı askeri ve sivil bürokrasisine mensup kişilerden oluştuğu dikkate alındığında Osmanlı döneminden devralınan ilişkiler ve yaklaşımların söz konusu algıya etkide bulunduğu ileri sürülebilecektir. Dolayısıyla bu bölümde, söz konusu dönemin temel olayları ve düşünceleri çerçevesinde Osmanlı idareci ve aydınlarının nasıl bir Çin algısına sahip olduğu, bu algıyı belirleyen etmenler ve iki ülke arasındaki temas noktalarının izi sürülecektir.

Dört bin yıldan uzun bir geçmişe sahip olan medeniyeti ile Çin, tarihi boyunca sahip olduğu kültürel zenginlik ve askeri gücün yanı sıra iktisadi olarak da dünyanın çeşitli bölgeleri ile kurduğu ticaret yolları dolayısıyla önemli bir güç olagelmıştır. Fakat, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında, yabancı ülkelerin nüfuzunun fazlasıyla arttığı ve iktisadi bakımdan da Avrupalı ülkelere bağımlı hale getirilmiş bir ülke konumuna gelmiştir. Andre Gunder Frank, küresel ekonominin, yeni ve Batı menşeli bir sistem olmayıp çok eski ve merkezinde Doğu'nun yer aldığı bir sistem olduğu savını detaylarıyla açıklarken Fernand Braudel'in "Longue durée" kavramı temelindeki döngüsel tarih anlayışına ve Kondratiev döngülere atıfla 1800'den önceki dönemde bu ekonominin merkezinin Çin olduğunu belirtmektedir (Frank 2010). Dahası, 1776 tarihli bir metninde dünyanın o zamana kadar gördüğü en zengin ülkelerin Çin, Mısır ve Hindistan olduğunu ifade eden Adam Smith'e (Frank 2010, 40) ilaveten, yalnız Çin ya da Hindistan değil, Osmanlı ve Safevi İmparatorlukları ile Japonya'nın da 15. yüzyıldan 19. yüzyıla değin söz konusu küresel ekonomide önemli yer tutmakta olduğunu ileri süren Frank, yine Adam Smith'in analizinden hareketle,

Avrupalıların Asya pazarına girişini, İspanyol gümüşünün sağladığını ifade eder. Bu yaklaşıma göre, Amerika menşeli gümüş Avrupalılar için bir emtia olarak kritik öneme sahiptir ve Asya pazarının kapısını açan da bu madendir. 1800 sonrası yaşanan dönüşümün temel tetikleyicisi ise gümüş vasıtasıyla bu pazara dahil olan Avrupa'nın, Asya ülke içi ticaretine de para vasıtasıyla nüfuz edebilmesidir (Frank 2010, 236 vd.).

Avrupa, Asya ticaretine, Amerika menşeli gümüş vasıtasıyla nüfuz edebildiği ve nüfuzunu arttırabildiği ölçüde, daha önceki dönemde Asya merkezli küresel ekonominin önde gelen ülkelerinin iktisadi ve siyasal gücü de aşındırılmaya başlamıştır. Osmanlı ve Çin deneyimleri bakımından bu aşındırmanın temel göstergelerinin, 1848 tarihli Balta Limanı Antlaşması ile 1842 tarihli Nanjing Antlaşması olduğu ileri sürülebilir. Söz konusu antlaşmalardaki benzerliğe ve antlaşmaların imzalandığı tarihlere dikkat çeken çalışmalarda, Çin aydınlarının kendi ülkelerindeki durumu anlayabilmek için birçok örnek arasından Osmanlı deneyimi ile kendi deneyimleri arasındaki benzerliklere eğildikleri yaygın olarak belirtilmektedir. *Henan* dergisinde takma adla yazılar yazan Zhang Zhongduan'ın, emperyalist güçler tarafından henüz tamamıyla sömürgeleştirilmemiş oldukları için Osmanlı ve Çin ülkelerinin çok benzer olduğuna ilişkin satırlarını aktaran Selda Altan, Osmanlı'nın Çin aydınları arasında reform hareketi için önemli ve tartışılan bir örnek olarak ele alındığını ifade etmektedir (Altan 2013, 101). Bu yaklaşım, Osmanlı ve Çin aydınları ile idarecilerinin, birbirlerinin ülkelerine ilişkin belirli ölçüde ortaklaştıkları bir algının da temelini işaret etmektedir. Çin aydınları, bir zamanlar Avrupalı güçlere meydan okuyan Osmanlı'nın gerileyişinden dersler çıkarmaya çalışırken emperyalist politikalar karşısında Osmanlı'nın durumu ile kendi ülkelerinin durumu arasında da bir benzerlik görmekteydi. Buna karşılık Osmanlı'da da, Çin Müslümanları'na yönelik ilgi ve İslami temas noktalarından azade şekilde, Çin'in, emperyalist güçler tarafından baskı altına alınmış bir ülke olarak ele alındığı ifade edilmelidir. Öyle ki, Turancılık bağlamında Şincan (*Türkistan-ı Çini*), Rusya Türkistanı'ndan farklı şekilde algılanmakta ve Çin hakimiyeti altında ezilen bir yer olarak değil, emperyalist güçler karşısında ezilen Çin'in bir parçası olarak görülmekteydi (Kuzuoğlu 2013, 134). Çin'e yönelik böylesi bir algı, İttihat ve Terakki kadroları tarafından Çin'in, emperyalist politikalar karşısında ortak bir acıdan muzdarip bir ülke olarak görülmesine yol açmakta ve bu çerçevede söz konusu kadrolar nezdinde, Rusya Türkistanı'nın aksine bağımsız bir Doğu Türkistan talebinin ve mücadelesinin ortaya çıkmasına engel olmaktadır. Keza Çin aydınları nezdinde de Osmanlı ile paylaşılan bir sömürgeleşme tehlikesi ve toparlanma ihtiyacına yapılan vurgu dikkat çekmektedir (Karl 2007, 39 vd.).

Batılı ülkelerin küresel hakimiyeti ve emperyal politikaları çerçevesinde söz konusu karşılıklı algı önemli olmakla birlikte, tam da Avrupa ülkelerinin sözü edilen iktisadi ve siyasi tesiri nedeniyle 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında, Osmanlı ve Çin'in birbirleri hakkındaki bilgileri ve birbirleriyle ilişkilerinin Avrupa ülkeleri dolayımı ile gerçekleştiği çıkarımı da oldukça isabetli görünmektedir (Altan 2013, 111). Bu dolayım, Avrupa ülkelerinin Doğu'ya ilişkin temsillerinin yaygınlık kazanması ve bilgi üretiminde başat konuma gelmesi sonucunda işlemektedir. Fakat bu dolayımın dayandığı oryantalist temsiller, dönemin Osmanlı aydınlarının tepkisini de çekmektedir. Nitekim, yüzyıl dönümünde, söz konusu temsillerin sakıncalarının farkında olan Osmanlı aydınlarının Avrupa'nın Doğu'ya ilişkin ortaya koyduğu bu temsillere güvensizliğini, "tekrardan kaynaklanan, hayal gücüyle zenginleştirilen ve zaman içinde donup kalan oryantalist paradigmalardan, 19. yüzyıl sonunda Avrupa entelektüel sahnesini çok iyi bilen, onunla temas halindeki Osmanlı entelektüelleri arasında tepki yaratmasının çok doğal olduğunu" vurgulayan Zeynep Çelik, Tevfik Fikret üzerinden şöyle örnelemektedir:

Servet-i Fünun'un "Musahabe-i Edebiye" köşesinde Tevfik Fikret, 1898'de Namık Kemal'in Avrupalıların Şark cehaletine saldıran ilk makalesindeki gibi Avrupa'nın Şark'ı bilmemekle kalmadığını, Türkçe de bilmediğini hatırlatıyordu; buna rağmen Avrupalıların (bu örnekte İngilizlerin), bakanlarından köy papazlarına kadar Şark'ın meseleleriyle ilgili düşüncelerini serbestçe dile getirdiklerini ve bunlara ilişkin nutuklar attıklarını belirtiyordu. Bu arada Türkün dış görünüşünü de kafasında kavuk, belinde yatağan taşıyan esmer bir insan olarak dondurmuşlardı. Yurtdışındaki bu klişe o kadar inatçıydı ki, Fikret sonunda Avrupalıların karşısında gülmek ile öfkeden ağlamak arasında bir seçim yapmak zorunda kalıyordu. Avrupalıların kendilerinde Şark'ı temsil etme hakkını görmesinden de yakınıyordu. Örneğin Hachette Yayınevi'nin Batı başkentleriyle ilgili bir kitap dizisinde her şehri orali birisi anlatırken, istisnai olarak İstanbul'u anlatma işi Pierre Loti'ye sipariş edilmişti. Bu tür yanlış temsillerin yarattığı ciddi sonuçlar nedeniyle Fikret örneğin Hindistan, Çin ve Japonya gibi ülkelerle ilgili Avrupa literatürüne güvenmiyor, ancak Avrupalıların Şark'la ilgili cehaletlerinin Şark'la ilgilenmedikleri anlamına gelmediğini de acı acı belirtiyordu: Ekonomik çıkarlarının nerede yattığını gayet iyi biliyorlardı (Çelik 2020, 23).

Yukarıdaki uzun fakat açıklayıcı pasaj, 19. yüzyıl başında yaşanan ve Avrupalı devletlerin Amerika menşeli gümüş vasıtasıyla Asya pazarında hakimiyet kurması ile sonuçlanan dönüşüm çerçevesinde, Avrupalıların Doğu'ya ilişkin bilgi üretimini adeta tekeline alma arzusunun iktisadi temellerini ortaya koymaktadır. Fikret'in farkında olduğu ve sözünü ettiği "cehalet", esasen oryantalist paradigmalardan bu denli güçlü şekilde işe koşulmasını sağlayan

iktisadi çıkarların korunması ve genişletilmesi amacına hizmet eden bir Doğu imgesini oluşturmaya yönelik bir anlatıyı ifade etmektedir. Söz konusu anlatı ve oluşturulmaya çalışılan imgenin yıkıcı etkileri ise hem Osmanlı hem de Çin coğrafyasında hissedilmekte ve iki ülkenin aydınları nezdinde ortak bir acı ya da kader algısının oluşmasına neden olmaktadır.

Söz konusu dönemde Osmanlı ile Çin arasında devletler düzeyinde tesis edilmiş herhangi bir diplomatik ilişki ya da imzalanmış antlaşma olmadığı; Çin’de yaşayan az sayıdaki Osmanlı tebaasının eski tarihli kapitülasyon antlaşmaları gereği Fransız himayesinde bulunduğu bilinmektedir (Altan 2013, 95). Fakat özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın ilk on yılında, Osmanlı’nın Çin’e yönelik ilgisinin temelinde Çin Müslümanlarının yattığı ifade edilmelidir. Çin Müslümanları, özellikle II. Abdülhamid’in tahta çıkışı ile ön plana çıkmış ve Çin politikasının merkezini oluşturmuştur. Hilafetin, bütün dünya Müslümanları üzerindeki etkisini arttırmaya; böylece Avrupa devletlerinin emperyal politikaları karşısında pazarlık gücüne sahip olmaya ve devletin devamlılığını sağlamaya yönelik bir hilafet politikasının uygulanmaya çalışılması (Georgeon 2006, 221 vd.), Çin Müslümanlarının önemini Osmanlı idaresi nezdinde arttırmıştır. Önceleri Rusya ile ilişkiler bağlamında önemli olan Çin politikasının, böylece Abdülhamid döneminde tüm Müslümanları kapsayacak şekilde genişlediği ve İngiliz yayılmacılığını hedef alacak bir niteliğe büründüğü gözlenmektedir (Adıbelli 2008, 76).

Fakat Çin politikasında böyle bir genişlemenin gözlemlendiği dönemde dahi, Boksör Ayaklanması² nedeniyle Almanya’nın Halife’den, bölgedeki Müslümanları kontrol edecek ve sakinleştirecek bir heyet göndermesi talebine karşılık gönderilen heyetin, Çin’e, bölgedeki dinamiklere ve ilişkilere fazlasıyla yabancı olduğu dikkat çekmektedir. Öncelikle heyetin bölgeye vardığı 1901 tarihinde ayaklanma neredeyse sona ermiş durumdadır ve heyetin ziyareti herhangi bir önemli sonuç doğurmamıştır. Dahası, dönemin İngiliz gazetesi *The North China Daily News*’a göre Sultan Abdülhamid’in adı Çin’de bilinen bir şey değildi ve heyet, yola çıkmadan önce “İstanbul’daki İngiliz konsolosundan Çin’in durumuna dair gerekli bilgiyi dahi almadığı” için hayal kırıklığına

² Boksör Ayaklanması, Boxer Ayaklanması ya da Boxer Hareketi olarak anılan hareket, Çin’de 1899 Kasım ayında başlayan ve 7 Eylül 1901’de sona eren ayaklanmadır. Afyon Savaşları’ndan yenik çıkan ve 1842 Nanking Anlaşması ile büyük ölçüde Batılı ülkelerin nüfuzuna giren Çin’de, imparatorluğun, Avrupalılar başta olmak üzere tüm yabancılardan arındırılmasını amaçlayan ayaklanma şiddetli biçimde bastırılmıştır. İtalya, ABD, Fransa, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Japonya, Almanya, Birleşik Krallık ve Rusya, bölgede çıkarları olan başat güçler olarak kurdukları “Sekiz Devlet İttifakı” ile ayaklanmayı bastırılmış ve Çin’i iktisadi bakımdan çok daha büyük ölçekte bağımlı hale getirmişlerdir.

uğramıştı (Altan 2013, 98). Bu durum, Osmanlı idaresinin Çin'e ilişkin bilgisinin ne denli az olduğunu ve Avrupa devletleri dolayısıyla elde edilen bilgiye ne denli ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır. Söz konusu bilgisizlik ile bilgi edinilecek kaynak olarak Avrupa devletlerinin görülmesi ise, amaçlar, öncelikler ve alınan pozisyonların değişmesi ve çeşitlenmesine rağmen 19. yüzyıl sonlarındaki Osmanlı idaresinden Cumhuriyetin dış politikasına miras kalan temel izleğin, tek modeli ve kaynağı Avrupa olan belirli bir modernleşmeci bakış olduğunu ortaya koyar niteliktedir.

1901'de gönderilen heyetin ardından, Osmanlı-Çin ilişkilerinin Almanya'nın çıkarları ve politikaları çerçevesinde seyretmeye başladığı ve Osmanlı'nın, Çin'deki Müslümanların eğitimine yönelik bazı girişimler haricinde ciddi ve bütünlüklü bir politika izlemediği görülmektedir. Çin'e ve Çince kaynaklara yönelik ilgi, Cumhuriyetin ilanından sonra, Türk kültürü ve diline yönelik çalışmaların önem kazanması ile artmıştır.

ÇHC'nin Kuruluşu Öncesi Türkiye Cumhuriyeti'nde Çin Algısı (1923-1949)

1935 yılında Ankara Üniversitesi bünyesinde kurulan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin (DTCF) ilk on altı bölümü içerisinde Sinoloji de yer almaktadır. DTCF Sinoloji Anabilim Dalı'nın internet sayfasında, Mustafa Kemal Atatürk'ün, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurduktan sonra bir ulus bilinci oluşturmak amacıyla, "Türk Dili" ve "Türk Tarihi" çalışmalarına önem vermiş olduğu; bu çalışmaları yürütebilmek amacıyla, Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu'nun kurulmuş olduğu ve bu iki kurumun özerk olmasına özen gösterildiği belirtildikten sonra bölümün amacı aşağıdaki gibi açıklanmaktadır:

Sinoloji, Asya'nın merkezi kültür alanı olan Çin'i konu edinen bir bilim dalıdır. Çin dilini ve uygarlığını inceler. Sinolojinin kuruluş amacı, Orta Asya Türk tarihinin aydınlatılmasında Çincenin bir kaynak dil olarak kullanılmasıdır. Çin kaynaklarından yararlanabilmek için önce Çincenin; sonra Çin tarihinin, edebiyatının, felsefesinin bilinmesi ve Çin uygarlığının çok iyi tanınması gerekir. Sinolojinin görevi, zengin Çin kaynaklarından Türk tarihi ile ilgili bilgileri ortaya çıkarabilecek bilim adamı yetiştirmektir (DTCF Sinoloji, t.y.).

Çin kültürü, tarihi ve dilini araştırma faaliyetinin yürütüldüğü bir bölümün amacının, yukarıda özetlendiği şekliyle açıklanması, esasen Türk tarihinin aydınlatılması için Çince kaynaklara ve Çin tarihine bakılmak istendiğini açık şekilde ortaya koymaktadır. Dahası, bölüme 1937-1948 yılları arasında başkanlık etmiş olan ve Almanya'daki Nazi baskısından kaçan Prof. Dr. Wolfram Eberhard da "Eski Çin Kültürü ve Türkler" makalesinde, Orta Asya Türkleri hakkında elde edilen en eski malûmatın ve zaten Türkler hakkında mevcut en eski bilgilerin Çin

kaynaklarından alınabildiğini ve “bunu yapmanın bu memlekette Sinolojinin vazifesi olduğunu” yazmaktadır (Eberhard 1943, 19). Dolayısıyla, Cumhuriyetin ilanı ile birlikte, Çin kültürü ve Çinceye yönelik bilimsel ilginin, Türk tarihine ilişkin araştırmalar ve resmi yaklaşımlar çerçevesinde biçimlendiği görülmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti ile Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) arasındaki diplomatik ilişkilerin 5 Ağustos 1971’de tesis edilmesine kadar geçen zamanda, Türkiye’nin Çin coğrafyasına yönelik bütünlüklü ve istikrarlı bir politikasından söz etmek mümkün görünmemektedir. Türkiye’nin Çin’e yönelik algısı ve Çin politikası, farklı dönemlerde çeşitli belirleyenlerin etkisiyle parçalı bir yapı arz etmektedir. Cumhuriyet Arşivi’nde yer alan ve çalışmanın konusunu oluşturan belgelerde de söz konusu parçalı yapı belirgin şekilde kendini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, 1923-1971 yılları arasında, söz konusu arşiv belgelerindeki Çin algısı ve Çin’e yönelik ilginin belirli izleklere sahip olduğu da ifade edilmelidir. Cumhuriyetin ilk yıllarında, Çin-Japonya gerilimi ve bölgede Sovyetler Birliği, Çin ve Japonya arasındaki ilişkilerin takip edildiği ve bilgilerin Moskova başta olmak üzere çeşitli elçiliklerden edinildiği dikkat çekmektedir. Henüz Türkiye ile Çin arasında diplomatik ilişkiler tesis edilmediği için Moskova’daki Çin ve Türkiye elçilikleri, iki ülke ilişkilerinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu dönemde özellikle Doğu Türkistan ve İç Moğolistan’daki güç dengeleri yakından takip edilmeye çalışılmış ve bölgede sözü edilen üç devletin ilişkilerine yönelik ilgi, yazılan raporlara yansımıştır. 1948’e kadar belgelerde Çin coğrafyasındaki devlet için “Çin” adı kullanılmış, 1 Ekim 1949 tarihinde ÇHC’nin kurulması ile belgelerde kullanılan adlandırma da farklılaşmaya başlamıştır. Bu tarihten, 1971’de ÇHC ile diplomatik ilişkilerin kurulmasına değin belgelerde “Milliyetçi Çin” ya da “Çin” olarak geçen, Tayvan’a çekilen Çin Cumhuriyeti muhatap alınmış, ÇHC’den ise “Komünist Çin” ya da “Kızıl Çin” olarak söz edilmiştir. 1949 Devrimi’nin yanı sıra, Türkiye’de Demokrat Parti (DP) iktidarının da bu dönemde kurulması, anti-komünist eğilimlerin güçlenmesine ve resmi otoriteler nezdinde temel bir dış politika önceliği haline gelmesine yol açmıştır. Burada önemli bir nokta, arşiv belgeleri üzerinden de açıklanmaya çalışılacağı gibi, ÇHC ile doğrudan bir temas kurulmasından kaçınılmasının, devrim sonrası Çin hakkında bir bilgi eksikliğine yol açmasıdır. Dahası, her ne kadar Türkiye resmi otoritelerince bölgedeki olaylar yakından takip edilmeye çalışılsa da, bölge ülkeleri ile ilişkiler, uluslararası konjonktür ve Türkiye’nin siyasal konumlanması temelinde biçimlenmiş ve söz konusu biçimlenme, Çin coğrafyasına dair Türkiye resmi otoritelerinin algısını belirlemiştir. Bu noktada, her ne kadar uzun bir tarihe sahip olan Türk dış politikasında tutarlı bir süreklilik unsuru bulmak kolay değil ise de statükoculuk ve Batıcılığın, söz konusu dış

politikanın iki sürekli ilkesi olduğu iddiası önemlidir (Oran 2011, 46). Söz konusu iki ilke temelindeki Türk dış politikasına ilişkin literatürde, 1923 ila 1971 yılları arasında Çin'in, ancak belirli konular çerçevesinde ve başka ülkeler ya da dış politika öncelikleri bağlamında gündeme geldiği görülmektedir. ÇHC'nin kurulması, sosyalist blokun güçlenmesi ve kapitalist düzene karşı giderek büyüyen bir mücadele potansiyeli taşıması; sosyalizmin ise 800 milyon insanın yaşadığı bir "dünya sistemi" haline gelmesi bağlamında, dolayısıyla Sovyetler Birliği'nin dış politikası çerçevesinde ele alınırken (Tellal 2011, 501); Çin'in Türk dış politikasında öne çıktığı bir diğer konunun ise Kore Savaşı olduğu görülmektedir. Söz konusu olgu ve bağlamlarda ele alınan Çin, Türk dış politikası nezdinde dolaylı ve uluslararası konjonktür ile Batıcılık temelinde işleyen dış politika öncelikleriyle uyumlu şekilde ilgi görmüştür.

Arşiv belgeleri de, bu dolayimli ilgiyi doğrular bir niteliğe sahiptir. Cumhuriyet Arşivi'nde Çin'e ilişkin ilk belge, 7 Mart 1926 tarihli, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü'nün "Sobranya muahedenamesi, Yunanistan, Fransa, Sırbistan, İngiltere, İran, Rusya ve Çin ile çeşitli konulardaki ilişkiler hakkında verdiği bilgileri içeren bir bilgi notudur (BCA 30.10.0.0.12.71.20). 6 Nisan 1926 tarihli, Çin hükümeti ile Moskova'da yapılacak dostluk anlaşmasının imzalanması konusunda Moskova Büyükelçisi Zekai Bey'i yetkilendirme kararı ise Çin ile ilişkilere dair ilk önemli belge olarak görülebilir (BCA 30.18.1.1.18.25.4). Osmanlı döneminde hiçbir diplomatik ilişkinin kurulmadığı Çin, 1925 yılında Türkiye ile bir Dostluk ve Ticaret Anlaşması imzalamak için girişimde bulunmuş fakat görüşmeler, uzlaşamadığı için sonuca ulaşmamıştır (Temel 2007, 115). Bu görüşmelerin devamı için başlatılan süreçte Moskova Büyükelçisi Zekai Bey yetkilendirilmiş fakat özellikle Çin'in Türkistan Valisi Yang Dzing-hui'nin, Türkiye'nin İslamiyetin önderi olduğu ve Türklerin, nüfusunun yüzde yetmiş Müslüman olan Türkistan'a serbest seyahat edebilmesinin Çin'in diğer devletler karşısında egemenliğini tehlikeye atabileceği yönündeki uyarısı temelindeki itirazı nedeniyle 1926 tarihli görüşmeler de sonuca varmamıştır (Eberhard 1941, 630). Burada önemli bir nokta, Hilafetin 1924 yılında kaldırılmış olmasına rağmen Türkistan Valisi Yang Dzing-hui'nin itirazında belirgin şekilde görülen, Türkiye Cumhuriyeti'nin, İslamiyet bağlamında Çin'in egemenlik hakları ve toprakları üzerindeki kontrolüne yönelik bir tehdit oluşturabileceği düşüncesidir. Çin'de bu görüşmeler ve imzalanabilecek bir dostluk ya da ticaret anlaşmasına dair çeşitli görüşlerin var olduğu bilinse de (Eberhard 1941, 630), Türkistan Valisi'nin söz konusu uyarısının 1926 yılındaki görüşmelerin sonuçsuz kalmasına yol açtığı görülmektedir.

Görüşmelerin, 2 yıl aradan sonra, 1928'de tekrar, fakat bu kez Washington üzerinden başladığı, Washington Büyükelçisi Muhtar Bey'i yetkilendiren 23

Eylül 1928 tarihli karardan anlaşılmaktadır (BCA 30.18.1.1.30.57.1). Çin’de, o dönemde Cumhuriyetin yeni ilan edildiği Türkiye ve bu ülke ile ilişkiler üzerine yazılmış kaynakları inceleyen Wolfram Eberhard’ın aktardığına göre, 1928 sonunda başlayan görüşmeler için talep, Türkiye’de yaşayan Çinlilerden gelmiş ve bu talep üzerine Çin hükümeti harekete geçmiş fakat Büyük Buhran nedeniyle Türkiye, öncelikle bir dostluk anlaşması imzalanmadan ticaret anlaşması imzalanmasına yanaşmadığı için bu görüşmeler de sonuca bağlanamamıştır (Eberhard 1941, 630). 1929 Büyük Buhranı’nın yıkıcı etkileri de dikkate alındığında Türkiye’nin, 1923’ten itibaren uyguladığı ihtiyatlı, sermaye ve teşebbüs eksikliği ile karakterize edilen ekonomi politikasının ağırlığı bu görüşmelerde sergilediği yaklaşımda da dikkat çekmektedir. Washington Büyükelçisi Muhtar Bey’in yetkilendirilmesi kararının ardından Cumhuriyet Arşivi’nde yer alan 17 Haziran 1929 tarihli belge, “Çin Dışişleri Bakanı’nun Nankin Maslahatgüzarımızla görüştüğü ve Türkiye’deki devrimleri övdüğü” başlığını taşımaktadır (BCA 30.10.0.0.257.728.2). Fakat 1929 yılına kadar ilişkilerini Moskova ve Washington gibi temsilcilikleri üzerinden yürüten Türkiye ve Çin’in Maslahatgüzar seviyesinde dahi olsa birbirlerinin ülkesinde temsilcilik açtıklarına dair bir belge arşivde yer almadığı için söz konusu belgede sözü edilen Nankin Maslahatgüzarı’nın kim olduğuna ve ne zaman atandığına ilişkin, ancak ikincil kaynaklardan bilgi edinilebilmektedir. Nankin Maslahatgüzarı olarak Hulusi Fuat Bey’in Çin’e gönderildiği ve Pekin’de 9 Nisan’da Dışişleri Bakanlığı’na ziyaret ederek söz konusu görüşmeyi yapanın da kendisi olduğu anlaşılmaktadır (Eberhard 1941, 630). Görüşmeye ilişkin arşivde yer alan belge, görüşmenin olumlu geçtiği, Çin Dışişleri Bakanı’nun Hulusi Fuat Bey için ziyafet “çektiği” ve Çin’in de Türkiye’nin geçirmiş olduğu inkılapları geçirmekte olduğu, gerek hükümet gerekse halkın Türkiye’ye karşı büyük bir “sympathie” beslediğini söylediği bilgisini içermektedir. Söz konusu beyandan anlaşılan, Çin’in, Türkiye’yi modernleşme hareketi bağlamında benzer tecrübelere sahip bir ülke olarak gördüğü ve bir ortaklık hissine sahip olduğudur. Osmanlı’nın, 20. yüzyılın başlarındaki anayasa hareketlerinden itibaren Çinli aydınlar ve politikacılar için bir çekim noktası olduğunu belirten Giray Fidan’a göre, Türkiye ise “yabancı güçlerin işgaline karşı bağımsızlık mücadelesini başarıyla neticelendirmiş, adaletsiz anlaşmaları geçersiz saymış ve kapitülasyonları kaldırmış, kendisini modern dünyaya adapte ederek medeni dünyanın bir parçası haline gelmiş, hayatın her alanında başarılı reformlar gerçekleştirmiş bir ülke” olarak Çin entelijansiyası için çok önemli bir deneyimi temsil etmektedir (Fidan 2019, 3). Böylesi bir algının, İttihat ve Terakki kadrolarının, Avrupalı devletlerin emperyalist politikaları karşısında güç

kaybetmiş, Osmanlı ile benzer bir deneyime sahip ve ortak bir acıdan mustarip Çin algısını çağrıştırmakta olduğu ifade edilebilir.

Türkiye ile Çin arasında bir dostluk ve ticaret anlaşması imzalanmasına yönelik, belirli zamanlarda kesintiye uğrayan görüşmelerin 1934 yılında bir dostluk anlaşması imzalanması ile sonuca vardığı görülmektedir. 3 Nisan 1934 tarihli kararı ile Bakanlar Kurulu, söz konusu anlaşmanın imzalanması için Dışişleri Bakanlığını yetkilendirmiş (BCA 30.18.1.2.43.17.1), anlaşma 12 Nisan 1934 tarihinde tasdik edilmiştir (BCA 30.18.1.2.44.22.14). Nankin Maslahatgüzarı ile Çin Dışişleri Bakanı'nun görüşmesine dair 1929 tarihli belge ile dostluk anlaşmasına ilişkin 1934 tarihli belgeler arasında yer alan 33 arşiv belgesi ise, Türkiye'nin Çin, Japonya ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri yakından takip etmeye çalıştığını göstermektedir. Özellikle Çin-Japon anlaşmazlığı önemli bir yer tutmaktadır ve bu gerilime ilişkin gerek üçüncü ülkelerden edinilen bilgiler gerekse Milletler Cemiyeti bünyesinde yürütülen faaliyetler bu belgelerde yer almaktadır. Aksa-yı Şark ahvaline (esasen Çin-Japonya gerilimine) ilişkin Batı basını takip edilerek derlenen yazıların çevirileri Başbakanlığa rapor edilirken bir yandan da Sovyetler Birliği'nin Çin ile temasına ilişkin çeşitli diplomatik misyonlardan raporlar alınmaktadır. Bu temasla da ilişkili olarak, 20 Mayıs 1933 tarihli "Çin'deki komünizm faaliyetleri" başlıklı rapor önemli görünmektedir (BCA 30.10.0.0.257.728.10). "Japon Harbiye Nezareti" tarafından hazırlanan raporun özeti niteliğindeki 8 sayfalık bilgi notu, aşağıdaki ifadelerle son bulmaktadır:

Hadisat ve vakayiden de anlaşılıyor ki Savet Rusya Çin'deki kızıl faaliyetine nihayet vermeyeceği gibi Çin'e de yardımda bulunmayacaktır. [...] Savet Rusyanın komünist faaliyetine pindarlık eden komünist ordusunu imha için Chiang Kai-shek bütün gayretlerini sarfetmiş ise de yine hiçbir netice elde edememiştir. Her ne kadar bazı kimseler komünist ordusunun yüzde seksenini eşkıyadan farkı olmıyan teşkilatsız bir takım fakir köylülerin teşkil ettiğini ve techizatı tükenince şehirleri yağma eden bu kuvvetlerin er-geç kendiliğinden infisah edeceğini iddia etmekte iselerde Çin'de Savet idaresinin yedi senedenberi devam ettiğini ve komünist ordusunun elyevm üç yüz bin kişilin bir kuvvet arzylediğini de unutmamak lazımdır (BCA 30.10.0.0.257.728.10).³

Yukarıda yer verilen ifadelerde dikkat çeken husus kullanılan dil ve anlatımdır. Bilgi notunda, belirli bir modernleşme kavrayışının eşlik ettiği milliyetçiliğin belirgin olduğu ve bu kavrayışa uymayan hareketlerin topyekün gayrimeşru sayılmasına yönelik bir kabul dikkat çekmektedir. Dolayısıyla ÇHC'nin kurulmasından 16 yıl öncesine tarihlenen söz konusu belge, Çin'deki

³ Belgelerden yapılan alıntıların dil ve anlatımına sadık kalınmıştır.

komünist hareketlere ve bu hareketlerle ilişkili olarak Sovyetler Birliği'ne yönelik algının önemli bir ifadesi olarak okunabilir niteliktedir.

Bununla birlikte, Türkiye'nin Çin coğrafyasındaki gelişmeleri farklı kaynaklardan takip ettiği de ifade edilmelidir. 1934 tarihli bir rapor Sovyetler Birliği kaynaklarına dayanmakta olup "Kuzey Çin'in Japon emperyalistler tarafından işgal edileceği" tehdidine karşı bir uyarı niteliği taşıırken (BCA 490.1.0.0.609.111.2) aynı yıl bir başka belgede, Japonya'da yayınlanan bir gazetede çıkan, Sovyetler Birliği ile Çin arasında İç Moğolistan bölgesindeki okullara ilişkin bir anlaşma yapıldığına dair habere yer verilmektedir (BCA 30.10.0.0.221.490.17). Aynı yıl, Doğu Türkistan'daki durumun, Paris'te yayımlanan bir dergide çıkan haber üzerinden takip edildiği (BCA 30.10.0.0.84.553.16) ve Çin hükümetinin Ankara Büyükelçiliğine General Ho Yau Tsou'yu seçtiğine dair belgeler de arşivde yer almaktadır (BCA 30.10.0.0.131.937.19). Bu tarihten itibaren, arşiv belgelerine konu olan olayların, diplomatik ilişkilerini başlatan iki ülke arasında, bu ilişkileri geliştirmeye yönelik adımlardan oluştuğu görülmektedir. Çin uyruklu öğrencilerin Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ndeki öğrenimlerinin düzenlendiği üç karar, Çin hükümeti tarafından İstanbul'da Konsolosluk açılmasına yönelik başvuru ve bu talebin kabulüne ilişkin karar ve Çin Cumhuriyeti'nin, 25 Aralık 1947 tarihinde yürürlüğe giren yeni anayasasının metni, 1949 yılında ÇHC'nin kuruluşuna kadar süren dönemde öne çıkan belgeler olarak görünmektedir. Bunlara ek olarak, Osmanlı döneminden bu yana Doğu Türkistan başta olmak üzere Çin coğrafyasında yaşayan Türklere yönelik ilginin sürdüğüne ilişkin iki belge dikkat çekmektedir. 20 Şubat 1940 ve 26 Kasım 1940 tarihli bu belgelerde Türkistan'da yaşayan Türklere Latin harflerinin öğretilmesi ve söz konusu Türklerin Türkçe öğrenimlerinin geliştirilmesi için Türkiye'de eğitim görmek üzere belirli sayıda öğrencinin getirilmesi; "ırkdaşlarımızın" Türkçe eğitimi için ihtiyaç duyduğu kitapların gönderilmesi konularında Chungking Elçiliği'nden gelen talepler yer almaktadır (BCA 30.10.0.0.257.728.16; BCA 30.10.0.0.257.728.17). 4 Ekim 1942 tarihli bir belgede ise, Çin'de yayınlanan "İslam Gençliği Aylık Mecmuası"nın Türkiye'ye gönderilen nüshasının çevirisi yer almaktadır (BCA 30.10.0.0.257.728.19). Bu belge, Çin Müslümanlarının, Türkiye'yi hareketleri için önemli bir ülke olarak gördükleri ve güncel durumları hakkında bilgilendirmek istediklerini göstermektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Çin Halk Cumhuriyeti Algısı, 1949-1971

Çin İç Savaşı'ndan Çin Komünist Partisi'nin galip çıkması sonucunda Çin Halk Cumhuriyeti, 1 Ekim 1949 tarihinde kurulmuştur. ÇHC, kurulduğu günden itibaren uluslararası diplomasi çevrelerinde Hong Kong, Makao ve Tayvan'ı da

içeren büyük Çin bölgesinin ve tüm Çin halkının tek temsilcisi olarak kabul görebilmek için çaba sarfetmiş; Soğuk Savaş'ın hakim olduğu söz konusu dönemde Batı dünyası Çin'in temsilcisi olarak 1970'lerin başına kadar Tayvan adasındaki Milliyetçi Çin hükümetini tanımış fakat uluslararası konjonktürdeki değişimlerle uyumlu olarak giderek artan sayıda ülke Pekin yönetimini tanımaya başlamıştır (Atlı 2013, 148-149). Türkiye de söz konusu örüntüye uygun bir politika izlemiş ve önceleri Tayvan'daki Milliyetçi Çin hükümetini tanımıştır. 5 Ağustos 1971 tarihinde ÇHC ile diplomatik ilişkilerini tesis edene kadar, sadece Milliyetçi Çin Hükümeti'ni muhatap almış ve bu tutumu arşiv belgelerinde kullanılan dile de yansımıştır. 1949 yılından itibaren ÇHC'den genel olarak "Komünist Çin", bir yerde ise "Kızıl Çin" olarak söz edilmekte (BCA 30.1.0.0.63.389.7); Milliyetçi Çin hükümetinden ise "Milliyetçi Çin" ya da "Çin" olarak bahsedilmektedir.

1949-1971 tarihleri arasında arşivde ÇHC'ye ilişkin 5 belge bulunmaktadır. Bu dönemde "Komünist Çin"e dair belgeler, Bakanlar Kurulu'nun, ÇHC'de basılan "People's China" dergisinin yurda sokulmasının yasaklanmasına yönelik 8 Mart 1951 tarihli kararı ile başlamakta (BCA 30.18.1.2.125.19.4) ve ardından 14 Nisan 1952 tarihli, "Komünist Çin Hükümeti" tarafından basılan tüm eserlerin yurda sokulmasının yasaklanması kararı gelmektedir (BCA 30.18.1.2.128.29.14). Dolayısıyla Cumhuriyet Arşivi'nde ÇHC'den söz edilen ilk belgeler, ÇHC tarafından yayınlanan ve Türkiye nezdinde "muzır neşriyat" sayılan yayınların yasaklanmasına ilişkin olup bu durum Türkiye'nin ÇHC'nin kuruluşundan önce yürüttüğü Çin politikasına bağlı kalacağını ve komünist bir Çin hükümetini tanımayacağını göstermektedir. 12 Aralık 1962 tarihli bir belge, "Nikita Hruşçuf"un SSCB Yüksek Şurası'nda yaptığı konuşmanın, özellikle Türkiye ve ÇHC'ye ilişkin kısmının bir özetini içermekte ve Sovyetler Birliği'nin Çin'e ilişkin tutumunu ve bu tutumdaki değişimleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Belgeye göre Kruşçev, ÇHC'ye ilişkin şu sözleri sarfetmektedir:

Sovyetler Çin Halk Cumhuriyetinin başarılı bir ihtilalden sonra ekonomik kalkınma ve sulh cephesinde sağladığı büyük sonuçlardan dolayı memnun olmuşlardı ve memnundurlar. Dış siyasetinde Halkçı Çin barış, eşitlik ve beynelmilel dostane işbirliği prensiplerini savunmaktadır. Nihayet Çin Halk Cumhuriyetinin Birleşmiş Milletler Teşkilatına girmek meşrı haklarını tanımak lazımdır, kendisine her zaman ait olmuş Taiwan adasını Çin Halk Cumhuriyetine iade etmek zamanıdır (BCA 30.1.0.0.63.389.7).

Bununla birlikte, özellikle Yugoslavya ile ilişkiler ve Arnavutluk ile ÇHC'ye yönelik eleştiriler bağlamında Kruşçev'in konuşmasındaki uyarı ve imalar, söz konusu belgede, Türkiye resmi otoritelerince isabetli şekilde analiz edilmektedir:

Hruşçof Kızıl Çine doğrudan doğruya hitap ederken mutedil hatta dostane, Arnavutluk ve Yugoslavya bahislerinde Kızıl Çin'e yönelttiği pek aşıkâr imalarda ise çok sert davranmıştır. Nutkun belki en bariz hususiyetini bu cihet teşkil etmektedir. [...] Netice itibarıyla, Hruşçof'un, Sovyet-Çin münasebetlerinin geçirmekte olduğu buhranlı devreyi artık örtbas etmekte faide görmediği, Arnavutluğu belki sadece daha rahat konuşabilmek için araya koyarak Kızıl Çin'e karşı sert hücumlarını esirgemediği, fakat, Sovyet-Yugoslav münasebetlerini yürütmek ve geliştirmek nasıl mümkün oldu ise, nihayet ikisinin de hedefi komünizmin zaferi olan Sovyet Rusya ve Kızıl Çin münasebetlerini de aynı mantığa uyarak koparmayıp, Çin'den gelmesini beklediği tavizlerle idame ettirmeğe gayret eylediği intibai uyanmaktadır" (BCA 30.1.0.0.63.389.7).

Söz konusu analiz, Sovyet-Çin ilişkilerinde, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 1956 yılında gerçekleşen 20. Kongresi'nde Kruşçev'in Stalin eleştirisi ve "barış içinde birarada yaşama" doktrini ilanından itibaren baş gösteren gerilimi yansıtmaktadır. Gerek tek kişi yönetiminin eleştirisi gerekse kapitalizmle bir arada yaşama doktrini, ÇHC'nin anti-hegemonyacı ve anti-statükocu tutumu ile çelişmektedir ve bu nedenle özellikle 1960'ların sonlarında iki ülke arasındaki gerilim yükselmiştir (Sönmezoğlu vd. 1992, 96-97). Ayrıca Sovyetler Birliği'nin, komünist blok ülkelerinin kendisini takip etmesi gerektiği yönündeki inancı da yukarıda anılan belgede ifadesini bulmaktadır.

1 Haziran 1965 tarihinde ise bir üst yazı eşliğinde, "Komünist Çin'in Nükleer Denemeleri Aleyhinde Milli Birliği Uyarma İcra Komitesi" Başkanı Dr. Masatoshi Matsushita'nın Türkiye Cumhurbaşkanı ve Başbakanına yönelik yazdığı iki İngilizce mektup ilgili makamlara iletilmektedir. Bu belgeye ilişkin ilgi çekici bir ifade, üst yazıda bulunmaktadır. Bu yazıda, Komünist Çin'in Nükleer Denemeleri Aleyhinde Milli Birliği Uyarma İcra Komitesi'nin (*The Executive Committee of the National Rally against the Communist Chinese Nuclear Test*) "umumiyetle her türlü nükleer denemeler aleyhinde Japon ve Dünya umumi efkarını uyarmak maksadı ile profesörler, din adamları, ticaret ve sanayi erbabı tarafından kurulan ve siyasi bir mahiyeti haiz bulunmayan" bir oluşum olduğu belirtilmektedir (BCA 30.1.0.0.64.396.1). Fakat komitenin adı ve mektupların içeriği, komitenin sadece ÇHC'nin nükleer denemelerine karşı faaliyet yürüttüğünü ortaya koymaktadır. Üst yazıda yer alan ifade, Batı blokunda yer alan ülkelerin, rakiplerine karşı yürüttükleri siyasal faaliyetleri siyasal olmayan bir mahiyette gösterme girişimleri çerçevesinde ve ABD'nin sonraki dönemlerde dış politikasında büyük bir yer tutan "insanlığa karşı savaş" söylemi ile benzerliği bağlamında ele alınabilir niteliktedir.

1949-1971 yılları arasında, Milliyetçi Çin hükümeti ile temaslar, yoğun şekilde devam etmiştir. 1958 yılında Adnan Menderes, Çin İç Savaşı'nda güç kaybeden ve 1927 yılında Milliyetçi hükümetin merkezi haline gelen

Nankin'den, sırasıyla Kanton, Çungking, Chengtu ve Formoza Adası'na çekilmek durumunda kalan ve 1 Mart 1950 tarihinde Tayvan Adası ve başkent Taypey merkezli bir yönetim kurmuş olan Çan Kay-Şek'in hükümetini Formoza'da ziyaret eder (Sarısr 2018, 275). Arşiv kayıtları, söz konusu ziyaretin davet üzerine gerçekleştiğini ve Menderes'in sırasıyla Japonya, Güney Kore ve Milliyetçi Çin'i ziyaret ettiğini göstermektedir (BCA 30.18.1.2.148.21.14). Söz konusu ziyaret, dönemin resmi ilişkilerindeki en önemli olayı oluşturmakta ve ÇHC'ye karşı mücadele eden bölge ülkelerine (Japonya, Güney Kore ve Çin) yönelik bir desteği ifade etmektedir. Ayrıca bu dönemde, Milliyetçi Çin ile kültürel ve toplumsal ilişkilerin geliştirilmesine yönelik adımların atıldığı da görülmektedir. Dışişleri Bakanlığı'nın, iki ülke arasında bir kültür anlaşması imzalanması için yetkilendirilmesi (BCA 30.18.1.2.145.111.10) ve merkezi Ankara'da olmak üzere Türk-Çin Dostluk Cemiyeti kurulmasına izin verilmesi (BCA 30.18.1.2.152.32.14) bu eğilimi ortaya koyar niteliktedir. Ayrıca Milliyetçi Çin uyruklu bir profesörün DTCF Sinoloji Bölümü'nde çalışması (BCA 30.18.1.2.151.75.11) ve subayların Türkiye askeri okullarında eğitim görmesine ilişkin kararlar (BCA 30.18.1.2.223.60.18; BCA 30.18.1.2.229.7.17) da bu dönemde alınmıştır.

Arşivde, 29 Ocak 1969 tarihli, söz konusu subayların Türkiye askeri okullarında eğitim alması için imzalanacak anlaşmaya yönelik yetkilendirme kararının ardından iki yıldan uzun bir süre Çin'e ilişkin herhangi bir belge yer almamaktadır. 13 Temmuz 1971 tarihli belge, 29 Ocak 1969 tarihli yetkilendirme kararından sonra gelen ilk belge olup ÇHC ile diplomatik ilişkilerin kurulması için Dışişleri Bakanlığı'nın yetkilendirilmesi kararını içermektedir (BCA 30.18.1.2.269.52.2). Bu yetkilendirme kararını takiben, Türkiye ile ÇHC arasındaki diplomatik ilişkiler 5 Ağustos 1971 tarihinde kurulmuş ve Türkiye bu tarih itibarıyla ÇHC'yi "Çin'in tek hukuki hükümeti" olarak tanımış (DB 1971, 59); aynı gün Milliyetçi Çin hükümeti ile resmi ilişkilerine son vermiştir (Atlı 2013, 149). Türkiye'nin ÇHC'yi tanınması, ÇHC'nin Birleşmiş Milletler'de Çin'in tek temsilcisi olarak kabul edilmesi kararının ardından gerçekleşmiştir. Bu kararın ardından birçok NATO üyesi ülke ile birlikte Türkiye de ÇHC'yi tanımıştır. Dolayısıyla ÇHC'nin tanınması kararının da uluslararası konjonktürdeki değişime paralel ve Türk dış politikasının Batıcılık ilkesi ile uyumlu bir adım olduğu ifade edilebilmektedir.

Sonuç

1923 yılından Türkiye'nin ÇHC ile diplomatik ilişkiler kurduğu 1971 yılına kadar olan dönemde, Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi'ndeki belgeler çerçevesinde Türkiye resmi otoritelerinde Çin'in nasıl algılandığını soruşturmayı

amaçlayan bu çalışma çerçevesinde, Türk devletinin Çin algısında süreklilik arz eden bazı nitelikler olduğu; bununla birlikte Türkiye'nin ilgili dönemde bütünlüklü ve tek bir Çin politikasına sahip olmadığı ifade edilebilir. Çin algısı ve politikası bağlamında Osmanlı döneminden Cumhuriyet dönemine miras kalan ve süreklilik arz ettiği ileri sürülebilecek konular arasında Çin Müslümanları, Doğu Türkistan ve Çin'in Rusya ile ilişkiler bakımından taşıdığı önemle birlikte tek modeli ve kaynağı Avrupa olan belirli bir modernleşme bakış çerçevesinde işleyen bir dış politika anlayışı olduğu belirtilebilir. Çin Müslümanlarına yönelik ilgi, Cumhuriyet döneminde azalmış görünmekle birlikte Doğu Türkistan ve Rusya ilişkileri bağlamında Çin'in önemini koruduğu görülmektedir. Özellikle coğrafi konumu ve ilişkilerin tarihi nedeniyle Çin, Türkiye'nin Rusya politikasının önemli bir parçası olmuştur. Çin İç Savaşı sırasında ve ÇHC'nin kurulmasının ardından ise, Rusya ile ideolojik ilişkileri çerçevesinde Çin'in öneminin arttığı belirtilmelidir.

Öte yandan, özellikle 1934 yılında Dostluk Anlaşması'nın imzalanmasına kadar, Türkiye ve Çin otoritelerinde, geç Osmanlı döneminde İttihat ve Terakki kadrolarının, Avrupalı devletlerin emperyalist politikaları karşısında güç kaybetmiş, Osmanlı ile benzer bir deneyime sahip ve ortak bir acıdan muzdarip Çin algısına benzer bir yakınlık algısının hakim olduğu ifade edilebilir. Bu dönemde her iki ülke de benzer bir modernleşme hedefi çerçevesinde hareket etmekte ve yaşanan dönüşümler her iki ülkenin aydınları için takip edilen ve edilmesi gereken bir nitelik taşımaktadır. Özellikle Çin entelijansyası için genç Cumhuriyet, modernleşme hedefler çerçevesinde oldukça önemli bir deneyimi temsil etmektedir.

Soğuk Savaş'ın uluslararası ilişkileri belirlediği 1950'lerde ise Türkiye'de DP iktidarının taşıyıcısı olduğu anti-komünist eğilimin güçlenmesine paralel olarak Batı bloku ile birlikte hareket edilmesi, resmi otoriteler nezdinde temel bir dış politika önceliği haline gelmiştir. Çalışmanın giriş bölümünde belirtildiği gibi, TC'nin ÇHC ile doğrudan bir temas ve diplomatik ilişki kurmaktan kaçınması, devrim sonrası Çin coğrafyasının büyük bir bölümüne ilişkin ciddi bir bilgi eksikliğine yol açmış görünmektedir. Söz konusu bilgi eksikliğinin, Türkiye'nin dış politika öncelikleri ve siyasal konumlanmasını uluslararası konjonktüre göre belirlemesi ve daimi bir nitelik kazanan anti-komünizm anlayışı arasındaki gerilimli ilişki bağlamında, çoğunlukla anti-komünizm politikası çerçevesinde hareket etmesinde etkili olduğu ileri sürülebilir.

Türkiye'nin ÇHC ile diplomatik ilişkilerin kurulması kararını verdiği 1971 yılına kadar, Türkiye ile ÇHC'nin birbirleri ile temas kurmaya çalışıp çalışmadıkları, Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi belgelerinden anlaşılamamaktadır. 1960'ların ikinci yarısında iki ülke arasında ticari ilişkilerin

kurulduğu bilinmektedir (Atlı 2013, 154). Fakat söz konusu ilişkiler ve temas arayışları için ancak ikincil kaynaklardan ya da Dışişleri Belletini, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu tutanakları gibi farklı birincil kaynaklardan bilgi edinilebilmektedir. Bu çalışmanın kaynağını oluşturan Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi belgeleri çerçevesinde ise, ÇHC ile doğrudan bir temas arayışına dair herhangi bir kayda rastlanmaması ve Milliyetçi Çin hükümeti ile işbirliğine ilişkin son kaydın 1969 tarihli olması, uluslararası konjonktürdeki değişimlerin 1971 yılında Türkiye'yi ÇHC'yi tanımaya yönelttiği sonucunu destekler niteliktedir. Söz konusu çıkarım, farklı kaynaklar kullanılarak yapılacak yeni çalışmalarda, çeşitli birincil kaynaklar temelinde, arşiv belgelerinin yanı sıra gazete ve dergi benzeri yayınların taranması, TBMM tutanaklarının incelenmesi ve birincil tanıklıklara ulaşmayı amaçlayan sözlü tarih çalışmalarının tetkik edilmesi gibi araştırma yöntemleri vasıtasıyla değerlendirilebilir. Bu çalışmanın, konuya ilişkin yeni ve kapsamlı çalışmalara yönelik bir adım olarak düşünülmesi, temel amacına da uygun olacaktır.

Kaynakça

- Adıbelli, Barış. 2008. *Doğu Türkistan*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Altan, Selda. 2013. "Osmanlı'ya Doğudan Bakmak: 20. Yüzyıl Dönümünde Çin'de Osmanlı Algısı ve Milliyetçilik". *Türkiye'de Çin'i Düşünmek: Ekonomik, Siyasi ve Kültürel İlişkilere Yeni Yaklaşımlar*. Der. Selçuk Esenbel, İsenbike Togan ve Altay Atlı. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi: 90-114.
- Atlı, Altay. 2013. "12 Mart Muhtırası ve Türkiye'nin Çin Halk Cumhuriyeti'ni Tanıması". *Türkiye'de Çin'i Düşünmek: Ekonomik, Siyasi ve Kültürel İlişkilere Yeni Yaklaşımlar*. Der. Selçuk Esenbel, İsenbike Togan ve Altay Atlı. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi: 147-169.
- Çelik, Zeynep. 2020. *Avrupa Şark'ı Bilmez: Eleştirel Bir Söylem (1872-1932)*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Dışişleri Bakanlığı. 1971. "Türkiye Cumhuriyeti ile Çin Halk Cumhuriyeti Arasında Diplomatik İlişkiler Kurulmasına İlişkin Ortak Bildiri". *Dışişleri Belleteni*. 83.
- Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi. "Sinoloji Anabilim Dalı". Erişim tarihi: 29.01.2021. <http://www.dtcf.ankara.edu.tr/dogu-dilleri-ve-edebiyatları-bolumu/sinoloji-anabilim-dali/>
- Eberhard, Wolfram. 1941. "Yeni Türkiye ve Çin: Atatürk Bibliyografyasına İlave". *Belleten*. 5(20): 625-633.
- Eberhard, Wolfram. 1943. "Eski Çin Kültürü ve Türkler". Çev. İkbâl Berk. *DTCF Dergisi*. 1(4): 19-29
- Fidan, Giray. 2019. *Cumhuriyet'in Çinli Misafirleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Frank, Andre Gunder. 2010. *Yeniden Doğu: Asya Çağında Küresel Ekonomi*. Çev. Kamil Kurtul. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Georgeon, François. 2006. *Sultan Abdülhamid*. Çev. Ali Berktaş. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Karl, Rebecca E. 2007. *Staging the World: Chinese Nationalism at the Turn of the Twentieth Century*. Durham: Duke University Press.
- Kuzuoğlu, Uluğ. 2013. "Osmanlı'nın Şincan'ı "Türkistan-ı Çini": Karşılıklı Algı ve Tesir". *Türkiye'de Çin'i Düşünmek: Ekonomik, Siyasi ve Kültürel İlişkilere Yeni Yaklaşımlar*. Der. Selçuk Esenbel, İsenbike Togan ve Altay Atlı. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi: 115-146.
- Oran, Baskın. 2011. "TDP'nin Kuramsal Çerçevesi". *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. Cilt I: 1919-1980. Ed. Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları: 20-53.
- Sarısrı, Serdar ve Neşe Özden. 2018. "Milliyetçi Çin Hükümeti'nin Formosa Adası'na Çekilmesi ve İlk On Yılı (Türk Kaynaklarına Göre, 1950-1960)". *History Studies*. 10(9): 275.300.
- Sönmezoğlu, Faruk vd. 1992. *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü: Uluslararası Politika, Diplomasi Tarihi, Uluslararası Örgütler, Uluslararası Hukuk, Uluslararası İktisat, Ülkeler*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Tellal, Erel. 2011. "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye -1: SSCB'yle İlişkiler". *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. Cilt I: 1919-1980. Ed. Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları: 499-521.
- Temel, Mehmet. 2007. "Atatürk Devrimlerinin Çin Aydınlarınca Algılanışı ve XX. Yüzyılın İlk Yarısındaki Türkiye-Çin İlişkilerine Yansımaları". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 21: 105-123.

Arşiv belgeleri

- BCA. 30.10.0.0 / 12.71.20, 07.03.1926
- BCA. 30.18.1.1 / 18.25.4, 06.04.1926
- BCA. 30.18.1.1 / 30.57.1, 23.09.1928
- BCA. 30.10.0.0 / 257.728.2, 17.06.1929
- BCA. 30.10.0.0 / 257.728.10, 20.05.1933
- BCA. 30.18.1.2 / 43.17.1, 03.04.1934
- BCA. 30.18.1.2 / 44.22.14, 12.04.1934
- BCA. 490.1.0.0 / 609.111.2, 14.05.1934
- BCA. 30.10.0.0 / 84.553.16, 30.05.1934
- BCA. 30.10.0.0 / 221.490.17, 15.08.1934
- BCA. 30.10.0.0 / 131.937.19, 03.12.1934
- BCA. 30.10.0.0 / 257.728.16, 20.02.1940
- BCA. 30.10.0.0 / 257.728.17, 26.11.1940
- BCA. 30.10.0.0 / 257.728.19, 04.10.1942

BCA. 30.18.1.2 / 125.19.4, 08.03.1951
BCA. 30.18.1.2 / 128.29.14, 14.04.1952
BCA. 30.18.1.2 / 145.111.10, 11.02.1957
BCA. 30.18.1.2 / 148.21.14, 18.04.1958
BCA. 30.18.1.2 / 151.75.11, 17.02.1959
BCA. 30.18.1.2 / 152.32.14, 22.06.1959
BCA. 30.1.0.0 / 63.389.7, 12.12.1962
BCA. 30.1.0.0 / 64.396.1, 01.06.1965
BCA. 30.18.1.2 / 223.60.18, 14.08.1968
BCA. 30.18.1.2 / 229.7.17, 29.01.1969
BCA. 30.18.1.2 / 269.52.2, 13.07.1971

© 2021. This work is licensed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Research Article

Two sides of the coin: “Asiatic other” Russians vs. “supreme European” Germans?

Melih Demirtaş ^{1,*}

¹ PhD Candidate, Area Studies Department, Middle East Technical University (METU), Ankara, Turkey; ORCID: 0000-0002-6206-1349.

* Correspondence: melih.demirtas@metu.edu.tr

Received: 30.04.2021; Accepted: 30.05.2021. DOI: <http://dx.doi.org/10.38154/cjas.0>

Abstract: Russians and Germans have a long history of interactions with each other in which the reforms carried out during the reign of Peter the Great (1672–1725) – the first Russian Tsar – can be regarded as an important turning point. The adoption of a Western understanding in many fields under the reign of Peter the Great led to the emergence of a new type of Russia that grew to become a significant player between the eastern and western parts of Eurasia. It is obvious that, starting in the era of Peter the Great and continuing under the subsequent Tsars and Tsarinas, in the light of the continuing intimate relations with the European world, German culture and German philosophy have maintained a considerable position in the Russian state and society. Have all these reforms, however, made Russia a true member of the European family in the eyes of the “supreme” Western leaders? While keeping this question in mind, the intention in this article is to focus on the other side of the coin in terms of the relationships between Germans and Russians. To this end, taking the Euro-centrist line as the main catalyst, the approach to Russia here is not based on its well-known aggressive and expansionist identity, but rather its status as a target and victim of the enmity of a “European” power, predominantly the German political and intellectual elite of the 19th and early 20th centuries.

Keywords: Russia, Germany, Eurocentrism, 19th century, Asiatic other

Madalyonun iki yüzü: “Asyalı öteki” Ruslara karşı “üstün Avrupalı” Almanlar?

Öz: Ruslar ve Almanlar, tarih boyunca birbirleri arasında geniş bir etkileşim içinde olmuşlardır. Rusya'daki ilk Çar olan Büyük Petro döneminde (1672-1725) yapılan reformlar, bu etkileşimin tarihi için bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Petro'nun hükümdarlığı döneminde, birçok alanda Batı anlayışının benimsenmesi, Avrasya'nın doğu ve batı kısımları arasında önemli bir oyuncu olmaya başlayan yeni bir Rusya'nın doğuşuna da zemin hazırlamıştır. Avrupa dünyası ile devam eden yakın ilişkileri ışığında, Petro ve onun halefi Çar ve Çariçalar dönemi boyunca, Rus devleti ve toplumu için, Alman kültürü ve Alman düşünce tarzının hatırı sayılır bir yere sahip olduğu aşikardır. Ancak, tüm bu reformlar Rusya'yı Batı'nın “üstün” liderlerinin gözünde Avrupa ailesinin gerçek bir üyesi yapmış mıdır? Bu ana soruyu akılda tutarak, bu makalede amacım Almanlar ve Ruslar arasındaki ilişkiler için madalyonun diğer yüzüne odaklanmaktır. Bu bağlamda, Avrupa-merkezci çizgiyi ana katalizör olarak alarak, İmparatorluk Rusya'sını, çokça bilinen saldırgan ve yayılcı kimliğiyle değil, bu çalışmada 19. ve 20. yüzyılın başlarında Alman siyasi ve entelektüel seçkinleri tarafından temsil edilen “Avrupalı” bir gücün düşmanlığının hedef ve kurbanı olarak görmeye çalışacağım.

Anahtar kelimeler: Rusya, Almanya, Avrupa-merkezcilik, 19. yüzyıl, Asyalı öteki

---

No opportunity must be lost in taking part in the affairs of Europe, especially in those of Germany, which from its vicinity, is of the most direct interest to us (Lehovich 1948, 111-112).

Peter the Great

Of all Prussia's neighbours the Russian Empire is the most dangerous, both from its power and its geographical position, and those who rule Prussia after me should cultivate the friendship of those barbarians, because they are able to ruin Prussia altogether through the immense number of their mounted troops (Kulski 1941, 225).

Frederick the Great

Introduction

Throughout history, the Russian state and society have been subjected to different attitudes, some of which are nurtured by the legacy of Russophobia associated with the expansionist imperial and Soviet eras. Despite the German contribution to this general sense of anti-Russianness, for a certain period, up until World War I, it cannot be denied that Russian intellectual life and society was highly influenced by the Germans. Determining the attitude of Germans toward Russians and the Russian Empire, especially in the period from the mid-19th century up until the beginning of the October Revolution in 1917, will help clarify how the traditional relations and mutual bindings deteriorated. In this regard, this work sheds light on the rising hostility toward Russians through the clarification of arguments in the elites' level for a stronger Germany under the effect of the rising Eurocentric and hegemonic views witnessed during the 19th and early-20th centuries. To this end, the paper makes a comparative analysis of the different perceptions of Russia based on the views of various political and intellectual groups in Germany.

In the first part of the article, a brief historical sketch of the bilateral relations will be provided before focus turns to the developments during the 19th and beginning of the 20th centuries. These periods are considered crucial in grasping the rise of the new German state and Eurocentric German nationalism at a time when Russians and their Empire were securing their position as a growing threat in the eyes of several Western powers. In the following sections, the views of the governing elite, intellectuals and members of the press/writers, from Baltic Germans to ultra-nationalists, are deliberated to gain an understanding of the pioneering ideas that were emerging at the time in German society. The works and secondary sources of prominent writers on these subjects in both English and German literature will be the main sources from which this article benefits.

German-Russian relations from a historical perspective

The traditional linkages between the German and Russian communities were greatly stimulated during and after the period of Peter the Great. As William Henry Chamberlin points out: "Peter established a regular German-state bureaucracy, with a table of ranks, for the former administrative system, with its privileges of rank" (1960, 311). From the period of Peter the Great onward, we can talk about a German influence in the Russian Empire in political, cultural and intellectual activities, and this influence found also a powerful base on the ongoing relations between the Russian rulers and German statesmen. It is known that the Romanov dynasty attributed special importance to the establishment of

links between the German and Russian governing elites through the “binding of marriages” (Lobanov-Rostovsky 1943, 30).¹

The German influence can be felt not only in the dynastic marriages, but also within the bureaucratic structures of Russian politics. Laqueur claims that Nicholas I trusted only two men: “One was Benckendorff, head of famous Third Department [a secret investigatory department in Imperial Russia], the other was the Prussian envoy at his court, to whom he told things that even his own foreign minister did not know” (Laqueur 1990, 28). Indeed, it is possible to provide more examples of the impacts of German army officers and bureaucrats on Russia, however the cultural and intellectual effects of the strong German tradition also merit attention. Among these, the German romantic influence on Russian intellectual life can be mentioned, in particular the considerable effects of Schiller or Hegel on Russian thought, the consequences of which are clearly apparent on the scholarly developments in Russian philosophy, especially during the 19th century. It can thus be said that the interaction that started based on Peter’s attitude toward the West reached one of its zeniths in the first half of the 19th century, making contributions that changed the way of thinking among many Russians.

As Florinsky points out, another considerable impact came from the idealistic and romantic philosophy of Schelling, who attracted many “ardent” followers in Russia. Furthermore, Kant, Fichte and Hegel were the cornerstones in the restructuring of the ideas of the Russian intelligentsia throughout the first half of the 19th century (Florinsky 1953, 807). This Russian admiration for German philosophers would nurture two different ways of thinking in Russia, being “Westernism” and “Slavophilism”. Laqueur suggests that Germans were regarded as the “masters, teachers or the ideal to be imitated by successive generations of young Russian intellectuals” (1990), which is particularly apparent when reading famous Russian literary works by such authors as Pushkin.

The fact that the interaction has two sides, however, must not be ignored, as a line of interest exists in modern German thought and politics from the Russian side in the traditional sense of the relations during the 18th and 19th centuries. Herder (1744–1803) can be regarded as a precursor of this, promoting a positive attitude toward Russians Germany, and defining Russia as a “cultural tabula

---

¹ The Russian imperial family, both male and female, married into German princely or royal families. Alexander I married a princess of Baden; Nicholas I married the daughter of the King of Prussia; Alexander II married Mary, princess of German duchy of Hesse-Darmstadt, and Nicholas II another princess of Hesse-Darmstadt, Aleksandra. For further information on Russo-German dynastic marriages see, Lobanov-Rostovsky 1943, 30-35.

rasa”, which was accolade agreed upon by Leibniz –another important name in German intellectual history (Hansen-Löve 2021, 136–137). Certainly, German intellectuals like Herder or Leibniz recognised the position of Germany as the “master”, yet in their eyes, Russians and their nation should be considered skilful imitators who were to be fostered through education.

Herder saw a sense of peace in Russians, and made a connection between this peaceful character and tranquillity of Russia with the aggressiveness of Germans in their acts. He developed a sense of Slavophilism, despite it is also claimed that Herder’s line of thinking has remained as a part of the German nationalist legacy (Gesemann 1965, 424–430). In the years that followed, Herder’s views on Russia would find support from other prominent actors, including Nietzsche (1844–1900), despite his representation of a different political tradition. It is interesting to see the similarity in Herder’s and Nietzsche’s conceptions. While Russia was designed differently from the German and European traditions, but through this difference, the two philosophers considered Russia would fill the gaps of Europe and Germany, the fault lines of which have been revealed in their aggressive particularism and nervousness throughout history. It was for this reason that Nietzsche believed a German-Slavic alliance might be a most desirable outcome (Laqueur 1990, 26).

In the 18th and 19th centuries, we can look also at the relations linked to the increasing diplomatic interactions between the Russian and German rulers, for which the international context, the rise of *Realpolitik* and the principle of the “balance of power” during the 19th century need to be underlined. Russia and the Russian Empire were the subjects of positive German diplomacy for a certain period, for which the effect of the Napoleonic era and Napoleon’s famous plans to create a unified Europe under the French rule need to be taken into account. In such an atmosphere, Russia’s struggle against Napoleon, and its alliance with Austria and Prussia that would be known as the “Holy Alliance”, starting in 1815, would lead to Russian rulers being seen as saviours among Germans against external threats, primarily from France.

Bismarck was a prominent figure in the creation of an appropriate environment for the establishment of positive bilateral relations. His era in Prussia can be considered an indicator of the strength of realist arguments in state policies. In accordance with the aim to prevent a Franco-Russian alliance, Bismarck always followed a careful line in his relations with Russia, assigning the country a prominent position among the allies of Prussia (Florinsky 1953).²

---

² Florinsky made a detailed analysis of the Bismarckian attitude toward the Russian Empire. See Florinsky 1958, 970–1135 (for the types of Bismarck’s policies during and after the reigns of Alexander II and III in Russia.)

Consequently, the political moderation and agreements stimulated a collaborative environment, paving the way for a novel term of “*Ostorientierung*” in the German political agenda (Hildebrand 2017, 454–466; Laqueur 1990, 26). Highlighting the cooperation between Germans and Russians, and satisfying different political groups in both Germany and Russia, this cooperation was a significant platform for the expression of ideas and propaganda. For example, representatives of the right and extreme-right in Germany underlined the similarity of the problems related to Jews on both the Russian and German territories at the time. To understand the effect of political events on public opinion, we can refer, for instance, to the headline of an article in the influential nationalist German newspaper “*Kreuzzeitung*” following the death of Nicholas I, announcing “Our Emperor is dead...” (Laqueur 1990, 26).

Among the German elite, it is obvious that the interest in Russia continued into the late-19th and early-20th centuries. Indeed, these points to a lack of German knowledge of Russia, and some simple generalisations about Russian society and culture opened a path for hostile schools of thought against Russia. It is true that until the first decades of the 20th century, the unknown side of Russian culture and society was regarded as the reason for the pro-Russian attitudes. The translation of 19th-century classical Russian literature works into German certainly increased the curiosity about Russia. For a considerable proportion of the German middle class, Russia was considered an Eastern territory that was “untouched, primitive, natural, religious and wise”, in direct contrast to the “organized, civilized, repressed and mechanized” Western world (Williams 1966, 127). Beneath this positive setting, during the 19th and the beginning of the 20th centuries, Germans always maintained their secure position with Eurocentric hegemonic self-esteem against its newly-developed Eastern neighbours.

In addition, many of the German governing elite had in their minds the possibility of a German-Slavic alliance in political and intellectual life. In various fields, like the economy, Germans and Slavs had long demonstrated how to cooperate. The influence of trade and economy between the German and Slavic people was first proven in the old “commercial lines of the Novgorodian people” (Riasanovsky 2000, 83–86).

Despite the belief in collaboration, there were antagonistic or hesitant circles towards Russia in the German traditional political and intellectual groups. In order to explain the reasons of this antagonism some historical reasons are given by Walter Schlesinger (1970, 203–221). These reasons are mainly based on the contradiction between “*Slawische Westbewegung*/Slavic Movement” into the West and “*Deutsche Ostbewegung*/German Movement” into the East:

The Slav movement, which started to take shape in the 6th century, and the German movement, which reached its zenith during the 12th century with the *Ostsiedlung*³ policy, provide the historical background of the reasons for worry in the minds of both the German and Slavic people against each other. Lobanov-Rostovsky raised two important indicators of the origin of the mutual territorial-based doubts, which turned into a source of conflict between Russia and Germany during the late-19th and early-20th centuries: "... firstly the eastern half of Germany following the line where Elbe cuts Germany in two, including Prussia, Pomerania and Silesia, and even a portion of Saxony was originally Slavic; secondly, throughout the Middle Ages the Germans colonised these areas, by destroying the Slavic populations or by forcing them to emigrate eastward and southward" (Lobanov-Rostovsky 1943, 28). In this territorial clash, certain events acquired symbolic meaning in the Russian or German historiographies. For instance, the historical events surrounding the Teutonic knights and Russian forces under the command of Alexander Nevskii are a well-known example explaining the clash between eastward-oriented Germans and Slavic people. Nevskii became a cult personality, and holds a symbolic position in Russian history, with tales of his victories continuing to be told during both Imperial and Soviet Russian times as evidence of the courage of the Russian people against Germans. Riasanovsky asserts that the German attacks at that time were an attempt at the "Germanisation" of eastern territories. The Germans had already "Germanised" many Baltic States and western Lithuanian tribes, while Nevskii secured a respectful place in Russian history as the commander who defeated the German forces (Riasanovsky 2000, 78–80).

In the following periods, Russia started to turn into the great representative of the Slavic world, retaining its position as the scapegoat of German imperialists. This position is crucial in understanding the consolidation of the negative opinions of Russia in various German political circles. To give an example, the Russian movement towards Livonia in the 16th century led to significant claims being made against Russian rule. Thus, from the region of the Baltic Germans in particular, the opposition to the "despotic rule" of the Russian Tsar became louder and louder (Laqueur 1990, 28-39). Indeed, this despotic-violent character of the Russians in the eyes of ethnic-Germans in Eurasia was to become a general argument raised by the opponents of Russia.

---

³ A German term referring to the policy of settling in the Eastern territories. For more information, see Schlesinger, *Der Osten* (1970), 209-218.

Russia as “the Asiatic other” in the German press

In the light of this historical legacy, in his analysis of the growing anti-Russian sentiment, especially after 1900, Williams makes some important points that can aid in the evaluation of the various voices in German society. Williams firstly argues that: “the mass migration of disaffected political refugees from Russia into Germany after 1900 led to the widespread fear of Russia among Germans” (Williams 1966, 121). In particular, the dynamics in Russia after 1881 during the reign of Alexander III can provide some clues to the pressure applied by Russia to dissident political activities. After the 1890s, Russia lost its status as a desired immigration destination, becoming instead a country from where large numbers of “émigré” departed for other destinations. Between 1860 and 1889, 2,147,000 foreigners settled in Russia, while 1,129,000 left the country, and between 1890 and 1915, 1,786,000 settled in Russia, while 3,348,000 departed (Williams 1966, 122). The *émigrés* from the Russian Empire were predominantly Jewish, and the leading destination was the United States. For the left-wing and Jewish political circles, however, Europe and Germany were also attractive political destinations. Obviously, the Baltic Germans were another group who opted for Germany while continuing with their anti-Russian political agendas. Under these conditions, it is not hard to conclude that German public opinion had, more or less, developed a new perspective of Russia and the Russian people that emerged first in the last decades of the 19th and the beginning of the 20th centuries.

Accordingly, the function of the press after 1890, particularly under the reign of Wilhelm in Germany, must be taken into account when measuring the public pulse as regards to the Russian people and state policies. Actually, one of the most noteworthy observations from that time was that a certain lack of knowledge existed about Russia, not only among members of the German intellectual elite, but also among ordinary people. The elite started to learn about Russia from the translated works of famous Russian writers, and in such an atmosphere, the attitudes of the leading newspapers were clearly significant. From the late-19th century up to the 1900s, leading newspapers more often than not nurtured the growing anti-Russian sentiment in their pages. Each newspaper had its own grievance with the Russians and Russian rule, and did not hesitate in imposing their Russophobia on their readers (Paddock 1998, 358–376). For example, *Kölnische Volkszeitung*, a Catholic-oriented daily, followed a national-liberal line, emphasising mainly the “Polish question”, turning it into the problems of the oppressed Catholics living under the rule of Orthodox Russians. The famous *Kreuzzeitung*, as the leading Conservative mouthpiece, considered as mirroring the thoughts of the ruling elite and Junkers, attributed importance to another factor in the Russian territory, being the Baltic region and the Baltic

Germans, and the Russification of these provinces. The more liberal organs, such as *Frankfurter Zeitung* or *Berliner Tageblatt*, voiced the problem of anti-Semitism as a main reason their opposition to Russia. In short, there was a general provocative attitude among several members of the German press. In fact, whether for one reason to another, for the sake of the holy *Deutschtum*, a common opposition to the “barbaric or Asiatic Slavs” was apparent in the criticisms voiced by the press (Paddock 1998, 358–376). This is more less the same as the general idea of “Inventing Europe” in the modern sense (Delanty 1995). For instance, commenting on the potential for a Russo-Japanese war, *Münchener Neueste Nachrichten* put forward some interesting arguments in 1903, in which Russians were depicted as representative of the “Asiatic and Mongolian legacy”. The newspaper, referring to Nicholas II’s use of the term “We Asians” during a visit to India, put forward the argument that the Russo-Japanese War was a conflict between two Asiatic nations rather than a conflict between white and yellow races (Paddock 1998, 363–364).

Unquestionably, the problem lies not in the geographical meaning of Asia or Europe, or any other region, but rather in the meaning behind being an Asiatic country, and being viewed as backward and insufficient in the eyes of the European people at the time. Consequently, the defeat of Russia by Japan was evaluated as the defeat of one Asiatic force by another, and was blamed on the insufficiency of the Russian reform attempts to fill the gaps in its politics and army, which had been already proven to be a problem in Crimea. A similar bias against Russia can be observed at the outset and in the lead up to World War I (Paddock 1998, 363–364). This time, the German press used more aggressive tones, with the reason being the growing Russian anger, as it turned its face from the Asiatic countries to its western border – being the door to the European and German territories. Henry Meyer notes that Russia was still “a terra incognita” to most Germans before 1914 (1955, 260–261). The coming war and the propaganda voiced by the press against Russia consolidated negative ideas on Russia. Naturally, under the pressure of the approaching war, the image of Russia could not be equated with the “soft” or milder parts of the Russian culture and society, as the “barbaric” Tsars and their “violent” Russian foreign policy acts became more famous. A number of intellectuals, including those with left-wing, communist or ultra-nationalist ideological leanings, began producing more on the issues of Russia and the Russians, and thus had an increasing effect upon the general opinion of Russia among the German public. For instance, Theodor Schiemann, a Baltic German, launched his East European seminars in 1902 in the University of Berlin, and these were followed by a Russian Studies program in 1906 in Vienna, and a series of seminars in Hamburg in 1911.

Although these research activities and opinions included those following moderate and objective lines of thinking, the coming war and the certain German claims over eastern territories started to lead to unbridgeable gaps between the Russian and German images, and would contribute to a high sense of Russophobia in these academic and intellectual programs for the years to come.

In the following sections, the aim is to detail some other influential groups in Germany that contributed to the consolidation of Russophobia. It can be said that the emergence of different radical circles, including democrats and socialists, followers of Marx and Engel, nationalists and extreme rightists, together formed a colourful but complicated accumulation of thought, both in Germany and in other European countries. The effects of this would be felt heavily also in Russia, and the road to the Bolshevik Revolution would seem to have taken shape in this way (Plamenatz 1954). In such an atmosphere, it was hence possible and indeed natural to hear a wide range of arguments related to Russia among diverse intellectual circles.

German leftist tradition against the Russian presence

It is clear that the German leftist tradition had a considerable effect on Russian leftist intellectuals. The periods up to and during the Bolshevik Revolution showed that the key socialist personalities in Russia were nurtured by German sources, both in a material and intellectual sense. Both the German leftist circle of intellectuals and the Russian supporters of the socialist understanding found a common enemy in the Russian system of administration, and the presence of despotic Tsars at the head of the state. Before the Bolsheviks brought their plans to life in 1917, socialist and democrat circles in Germany had already made their decision concerning the fate of imperial Russia. In the period from the first quarter of the 19th century through to the end of the century in particular the alliance between Russia and Prussia was obvious in an international context. Russia was subjected to criticism of some of the more negative features of its administration by both leftist and democratic German intellectuals (Plamenatz 1954). Russia was seen as one main locomotive behind the suppression of the leftist reform attempts, and played the role of gendarme of the status quo in Europe. As an example of the despotism in the Russian rule, some dissident groups presented the events of 1848 as proof. The use of Russian troops against the Hungarian revolutionaries showed how Russia made use of its counter-revolutionary forces (Laqueur 1990, 40). These thoughts against Russia nurtured another form of generalisation in which Russia was depicted as a “barbarian” character against the spirit of reformation. On the other hand, for a more

nationalist line, there were warnings of the increasing danger of a Slav invasion of the whole of Europe, starting from German soil.

On this point, one can refer to the ideas of Marx and Engels. Throughout their lives, these two significant Germans were key opponents of the Russian state and order (Borowska 2002, 87–103). An interesting aspect of the Russophobia within this socialist line was the general failure to be able to distinguish between the Russian rule and the ordinary Russian people. While the main arguments were directed at the despotic Russian rule, in the end, they primarily had overgeneralisations in which all Russians were depicted as invaders. The history of Russia and the Tatar-Mongol background were underlined in Marxian writings, therefore forming a connection with the past. This line of opposition found considerable support among the liberal and democrat groups in Germany, and a common opposition to Russia was maintained along those lines throughout the 1850s and 1860s. The problem of Poland was the main issue decreasing the prestige and credibility of the Russian actions during and after this period. In the eyes of radical leftist and democrat groups in Germany after the 1850s, The Russian pressures on the “Polish freedom-seekers” was a devilish act, and part of the effort to spread Russian influence through such policies as Panslavism in the 1870s consolidated the position of this imperial entity as an autocratic power against all revolutionary senses (Borowska 2002, 87-100).

Coming to the 1890s, German leftist movements continued to criticise the Russian rule strongly. A revolutionary war was seen as a necessity against Russia in the eyes of several leftist political groups. This war had considerable meaning, especially for the socialists, including Plekhanov, who welcomed the idea as the leader of the Russian Social Democrats in 1893, and stated that the German army would be “the liberator of Russia” (Laqueur 1990, 38–39). The 1905 events against the Russian rule inside the country and the defeat against Japan provided a temporary hope for German socialists about the possibility of the overthrow of the Tsarist regime. Nevertheless, while the 1905 spirit was beginning to fade in their eyes, the next big event, World War I, represented an opportunity to fight against the oppressive Russian rule in the name of protecting the freedoms of the oppressed peoples.

Hence, while evaluating German socialist criticisms of the Russian order, we must also emphasise the contribution of Russian socialists to the German critics. It is known that from 1900 up until 1905, Germany developed as an important centre of political activity for Russian liberal and socialist circles. Many of the most significant desires of the Russian left-wing representatives found

considerable support from the German socialist circles.⁴ Regardless of whether it was leftist, liberal or nationalist, Russia could not be taken seriously as an actor on the political scene, which was in line with the prejudices in the German territory, and all Russians were lumped together under the same category. This category was more or less the same as that noted by Williams: "Russian, radical and eastern Jew became linked together after 1905 as a single type of undesirable" (Williams 1966, 145).

Baltic German intellectuals' role in the problems between Russians and Germans

German people of Baltic origin had another considerable place in the anti-Russian attitude in German political and intellectual life. As already mentioned, the Baltic region was a crossroads for the eastward movement of Germans and the westward movements of Slavs. In this region, since the historical period dated to the 12th and 13th centuries of the Teutonic order, there was a certain legacy of German ethnicity and culture. The Baltic people preserved their origin through the ages, and were known as representatives of conservative "landholding aristocracy". They had also held an important place in government since the time of Peter the Great. The 19th century, especially the end of this period, during and after the reign of Alexander III, was remarkable to grasp the claims of the Baltic Germans against Russians and the Russian state, and intellectually they were successful in having crucial positions like as writers or journalists who may possess adequate power to intensify the hostility against Russia inside German society.

Starting in the 1870s, at a time when the Russian Empire did not hesitate to use Panslavic arguments in the diplomatic field, the Baltic Germans had faced the challenge of the "Russification" process, in parallel with the expansionist Panslavism agenda. According to the form of the Panslavic ideals, which were transformed into an offensive strategy of the Russian state by such theorists as Danielevskii and Fadieev, there would be a vast Panslavic Union region, and the non-Slavic subjects, including the Baltic people in the Union were given the

---

⁴ In the late-19th and early-20th centuries, Russian socialists was inspired and motivated by the German social democratic tradition. Although there were critics of the reformist and trade unionist line of German socialism, German tradition created a sense of inspiration in the works of such *émigré* writers as Plekhanov, Rosa Luxembourg or Alexander Helpland. The relations led to the intensification of Russian socialist movements in Germany, including Lenin's Russian Social Democratic Party after 1900. For more details of the links between Russian-German socialist groups, see Williams (1966, 121-149).

opportunity to share the same destiny as their Slavic neighbours (Florinsky 1953, 241–282).

The natural outcome of this period was the intensification of the mutual hostility between the Baltic German and Russian people. Some of the most important writers who emigrated from Russia's territory to Germany were well-known contributors to this enmity. Among these personalities was Victor Hehn, who authored "*De Moribus Ruthenorum: Zur Charakteristik der russischen Volkseele*" ("Ruthenian Customs: Characteristics of the Russian People's Soul"), and claimed that Russians lacked idealism, conscience and honour. The "oriental despotism of Russians" can be civilized only with the presence of others, as clear evidence of the "terrible inability of the Russian people" (cited in Laqueur 1990, 44). The insults continue throughout the entire book *De Moribus*, and the hostility towards Russians continue with a racist perspective in this work, although Hehn was considered a liberal at the beginning of his intellectual life, and rejected the claims of racism levelled against him. This period also saw Russians such as Chernyshevsky levelling criticism against the German people, although different from most of intellectuals, whether German or Russian, Hehn – a Baltic German – claimed the Russians were on a one-way road, and saw no possible opportunity for reconciliation between the German and Slavic people.

Another noteworthy name among the Baltic German intellectuals who spoke out against Russia was Theodor Schiemann, an historian who was known for his considerable influence upon over German emperor Wilhelm II. In a powerful letter to Wilhelm in 1906, Schiemann made the following accusation against Russian Tsar Nicholas: "Berlin was full of noble families who have fled from the Baltic provinces, people who find themselves in a particularly sorry state, for they have lost everything: their castles have been burned, their property destroyed and their forests plundered" (cited in Williams 1966, 144).⁵ It was obvious that the Baltic lobby against Russia in Germany was a leading case of the aggressiveness and irredentism among Germans, who would not hesitate to voice these feelings from World War I onwards. Theodor Schiemann had been one of the most influential members of the anti-Russian Baltic German group. We know that the Schiemann school of thought was espoused by members of governing and military elite in Germany before and during World War I, and a comparison of the ideas of Schiemann and Hehn reveals a more strategic and realist attitude adopted by Schiemann's line. Yet, although the general Eurocentric critics' despal of the "Russian primitive order" was similar to that of Schiemann, he had a certain belief in the reformation of Russia in favour of

---

⁵ For the original source on Wilhelm's letters see, Goetz (1920).

German interests. Peter the Great had launched an artificial Westernisation process, however, Germans were required to go beyond this “artificiality” and help bring about real change within the Russian administration and the public to facilitate the creation of a real “*Rechtstaat*”, or a government based on law (Williams 1966, 137–138). Such a key act would have guaranteed the rights of many of the non-Russian groups within the Russian Empire, including the Baltic Germans.

German expansionism and anti-Russian *émigré* intellectuals: the case of Paul Rohrbach

During World War I, the ideas of some Baltic German thinkers continued to be influential among the German anti-Russian dissidents, among which Paul Rohrbach is a name that is often mentioned. Rohrbach’s significance is based on his understanding of the aggressive German strategy towards Russia, and its negative contributions to German intellectual life espoused by some commentators that paved the way for the development of the Nazi imperialist ideology (Baranowski 2011). In fact, Rohrbach was a typical example of strong sense of *Baltikum* with an anti-Russian sentiment (Meyer 1942, 60). We must not, however, underestimate the effect of the internal political atmosphere in Germany at that time. Different plans started to appear connected to the German future, and Rohrbach found a place among the theorists, who would contribute to the expansionist dreams, being defined in this context as a theorist who wanted to create an integrated ideology from the elements of two important ideologies: *Weltpolitik*⁶ and *Lebensraum*⁷. He conceptualised his own imperialism and sought to strengthen his ideologically imperialistic ambitions. Accordingly,

---

⁶ *Weltpolitik*, or World policy, emerged as one of the most popular political and economic programmes of Germany after the 1890s. The term was first defined by Bernhard von Bülow (German Foreign Secretary between 1897 and 1900 and Chancellor between 1900 and 1909). This theory was explained by Bülow as a vehicle for the protection of German vital interests, but after a short time, it was applied as a serious form of German imperialism. In this imperialism, economic aims on the base of neo-mercantilism played a key role. For a detailed analysis of *Weltpolitik*, see Smith (1986, 52-83).

⁷ Just as economic imperialism played the key role, or was the core of *Weltpolitik*, migrationist colonialism was defined as the essence of the theory of *Lebensraum* in the name of the creation of a prosperous living-space for the German nation. Like *Weltpolitik*, this theory became more popular after 1890, having first been suggested by geographer Friedrich Ratzel (1844-1904). To understand the expansionary political aims of Germans during both World War I and World War II *Lebensraum* had a considerable place. It had a great deal of support in various political circles. However, the conservatives or conservative imperialists remained Customs Ruthenia ardent followers of *Lebensraum* ideal. For a detailed analysis of the concept, see Smith (1986, 83-112).

the ideal of *Mitteleuropa*,⁸ or the building of an economic free realm for the development of Germany, constituted the other main pillar in Rohrbach's thinking. Expanding beyond the original meaning of *Mitteleuropa*, however, this policy acquired a more aggressive character for Rohrbach, who referred to a kind of imperialism in which the full exploitation of the areas under German control would be desirable (Kettler 2020).

In the light of the main aspects of Rohrbach's opinions, we can derive some prominent conclusions regarding Russia. First, Rohrbach could be as rude and as prejudiced as such extreme right-wing groups as Pan Germans. In his eyes, like in the arguments of the socialists or those on the extreme right, the history of Russia was divided by the Tatar period. He truly saw Ivan the Terrible as an important symbol of the Russian Tatars, being barbaric and cruel in character (Rohrbach 1915). The Europeanisation process was, however, an artificial struggle that led to a failure inside Russia, with the most clearly apparent characteristic of the Russian soul being the will of the Tatars for destruction, preventing the linkage of Russians with the European world. Despite the simplicity of these generalisations about Russia, Rohrbach was sometimes successful in making important predictions about the country. For example, after the events of 1905 and the application of temporary liberal solutions in the Russian Empire, Rohrbach claimed in 1908, nine years before the Bolshevik Revolution, that "a few liberal reforms would not suffice to maintain Russia; it was indeed a question whether or not the Tsarist Empire could make all the necessary reforms without experiencing a violent revolution" (cited in Meyer 1942, 62).⁹

Despite his avoidance of using military force by putting a distance to the idea of war in the first years of his intellectual activity, in 1913, Rohrbach started seeing the possibility of war between Russia and Germany as inevitable. He and his friend Ernst Jackh¹⁰ founded the famous wartime periodical "*Das Grössere Deutschland*" (Mogk 1972), and the impact of such intellectual circles on German

---

⁸ The concept of *Mitteleuropa* was used by Friedrich Naumann (1860–1919, evangelical theologian-politician) in one of the first detailed explanations of this term. According to Naumann, a cooperative economic and cultural unity between Germany-Austria, Hungary and Poland would be established, along with close commercial ties with the Turks and Balkans. Following Naumann, different interpretations of *Mitteleuropa* were made and adopted by different political groups, like the *Lebensraum* or *Weltpolitik* versions of *Mitteleuropa*. For details, see Meyer (1955).

⁹ For the original source, see Rohrbach (1908).

¹⁰ Ernst Jackh was another important name in the Baltic-German tradition, favouring an expansionist and imperialist Germany. Yet, there were some differences between his ideas and those of Rohrbach's. For instance, Jackh followed a pro-Turkish line, while Rohrbach defended the idea of establishing a protectorate in place of the Ottoman Empire.

public opinion should not be underestimated. When war broke out, the arguments of Rohrbach took on a more violent and aggressive character. After German troops started to invade the Baltic lands of Russian Empire, Rohrbach was motivated to declare his famous plans regarding the Russian future. In fact, in the initial stages of the war, the conflict and the imperialist meaning of *Mitteleuropa* did not cross the boundaries of the Russian Empire, but as Russian resistance weakened toward the end of its Empire, the scope of German geographical aims was extended in the minds of the German intellectuals, and for them the future of Russia, its territory and society might be easily left to the decisions of “victorious” and modern German armies (Meyer 1946, 187).

In his work “*Russland and Wir*” published in 1915, Rohrbach finally declared the main features of his ideas for the future of Russia, presenting his famous theory likening the Russian Empire to an orange (Rohrbach 1915), stating that the Russian territory may be cut into pieces like an orange, after which the core or central part (which was supposed to be as Moscow and its vicinity) would be the only remaining side from the big Russian Empire (Meyer 1942). The Ukrainian territory rather than his own Baltic lands was the focal point of Rohrbach’s strategy for Germany in World War I, with suggestions that Ukraine be seen as an important source of economic activity the loss of which would bring about the rapid downfall of Russia.

Another interesting point in Rohrbach’s thinking was his attribution of a “liberator” mission to the German forces in the case of Russia, and the resurgence of the traditional Orientalist evaluations of Russians by the Eurocentric masters as “uncivilised or barbaric”. Thus, the eradication of Russian imperialism was considered the primary objective of such thinkers like Rohrbach, who behaved like a kind of “protector” of some oppressed people (Kettler 2020). In his opinion, the “Russian Menace” characteristic was applicable to Russian society as a whole, and the defeat of the Russians would be tantamount to the liberation of the people suffering from Russian oppression (Meyer 1942, 64-66). However, it is obvious that Rohrbach’s aggressiveness and desire for war overshadowed this so-called “humanitarian” goals, but made him more an aggressive nationalist about the Russian future.

In this sense, at the point at which we have arrived, the collaboration of different political circles in Germany, whether socialist/leftist, or liberal-nationalist of the Rohrbach ilk, against the common enemy (primarily Russia), was no exaggeration, especially in the period before and during World War I, and extending even towards World War II.

Russia in pan-German expansionist plans

The right-wing circle of German intellectuals was known for their practical aims to see expansion towards the Eastern territories, in which the bulk of their hostility was aimed at the Slavic and Russian presence. In the late-19th century, particularly after the beginning of the reign of Wilhelm II, the territorial claims became more aggressive. In right-wing circles, Constantin Frantz¹¹ and Paul de Lagarde¹² were two names that attracted considerable attention for their belief in the great mission of Germany to move into the East and to enter into a war with Russia, thus consolidating German superiority in the region. Their effects on political decisions at that time are open to discussion, while there is little doubt that they were able to steer public opinion, and to find support from various circles of society. In the late 1890s and in the first years of the 20th century, the effects of this provocation could be seen clearly. The formation of the Pan-German League¹³ brought organisational support to the imperialist and chauvinistic German claims, and as a consequence, the expansionist aims against the Russian territory and ideas based on the “cultural superiority” of the German race above the Slavic presence started to be given with a louder voice by right-wing idealists.

In the minds of such new Pan-German representatives as Tannenberg or Heinrich Class, who was the head of the League, there was a plan to evacuate the local Slav population from the east after the German conquest. Under the leadership of Heinrich Class (starting from 1908), and after, the Pan-German League developed its expansionist plans in which the annexationism and Central European integration within the context of Lebensraum were very strong elements (Smith 1986, 110–111). Looking from one point of view, it could be said that the Pan-German attitude contained no particular or unique enmity towards Russia. The main aim was to consolidate power and to provide a colonial solution to reality through a required war. As a consequence, attacking the neighbours, while at the same time expanding one’s territory on various sides appealed to

---

¹¹ Constantin Frantz (1817–1891) was a political writer and Secretary in the German Office who advocated a great Central European Federation and a German global policy. For examples of his speeches, see Kulski 1941 (226–27, 258–259).

¹² Paul de Lagarde (1832–1891) was an Orientalist, philologist and politician. Professor of Oriental Languages at Halle and Göttingen Universities, he advocated a Greater Germany, demanding first a national religion. He had an important meaning during the time of Nazi rule and was referred to as an “advance guard of the Third Reich by the Nazis” For more on his thoughts, see Kulski 1941 (62, 239, 255–256, 350–351).

¹³ The Pan German League or *Alldeutscher Verband*, which launched its activities in 1894, is regarded as a direct outcome of the growing desire in Germany for colonial expansion. For a detailed analysis of the organisation, see Wertheimer (1971).

many of the theorists in the Pan-German League. This differentiation from the times of the Realpolitik of Bismarck, who mostly preferred to play according to the rules of the “balance of power”, showed that Germans had acquired full self-esteem, but lacked rationality and were more aggressive. Maybe most destructively, they would learn from the experience of Hitler and Nazi Germany that having only hostile neighbours can bring about a rapid downfall for a country.

The connection between the Pan-German League and Baltic Germans is highly visible, being a combined Eurocentric source of anti-Russian sentiment. Although from the beginning of their intellectual life in the second half of the 19th century, Baltic Germans such as Rohrbach would criticise the policies and racist line of Pan-German theorists, it is apparent that in 1904 and 1905 a connection was established against the common enemy: Russia. Some groups among the Baltic Germans sought support in highlighting the Russian pressure upon the Baltic people at that time. Williams claims that in the first years of the 20th century Pan-Germans remained indifferent to the grievances of the Baltics about the Russian danger, while in 1905, following the successful lobbying of Baltic émigrés, a major campaign started to be conducted in which Pan-Germans travelled to several cities in Germany and gave speeches in favour of the Baltic Germans, and against the growing Russian threat (Williams 1966, 140–143).

Conclusion

This article sheds light on the different sides and the root causes that were behind the growing Russophobia in German political and intellectual life towards the darker years of the first half of the 20th century. As can be understood from the presented data, in the brief period from the 1850s up until World War I, German political and intellectual figures struggled to acquire a dominant place in global politics and among the world-nations, and simultaneously, many states and nations emerged as victims of the German experience both in intellectual and real life, among which Russia can be included.

It is certain that there was little knowledge or understanding of Russia and Russian society in Europe, and naturally, in German society, and these unknowns were nurtured by a Euro-centric hierarchical attitude that went hand-in-hand with the Orientalist outlook that existed up until contemporary era. For Robert Williams, following remarkable factors continued to nurture anti-Russian feeling in Germany, and they retained their significance, even into the beginning of the 20th century: “Rising numbers of Jewish people, students and intellectuals coming from Russia, Pan-German sentiments and the acts of Baltic émigrés in Germany” (Williams 1966, 142–143). Consequently, while analysing the German

anti-Russian sentiment, one must take into account all of the elements, groups and individuals who played key roles in German understanding during the late-19th and early-20th centuries. In this context, for further studies, it would not be wrong also to argue that the intellectually rationalist, expansionist and maybe more naïve form of Euro-centric Orientalism against some countries, one of which is Russia throughout this study, continued with more violent and devastating experiences for Germany, Russia and many other nations, as seen during World War II.

Acknowledgements

The views and opinions expressed in this article are those of the Author's and do not necessarily reflect any official policy or position.

References

- Baranowski, Shelley. 2011. *Nazi empire: German colonialism and imperialism from Bismarck to Hitler*. New York: Cambridge University Press.
- Borowska, Ewa. 2002. "Marx and Russia". *Studies in East European Thought*. Volume 54. 87–103.
- Chamberlin, William Henry. 1960. "Russia Between East and West". *Russian Review*, Vol 19, No.4. 309-315.
- Delanty, Gerard. 1995. *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality*. London: Palgrave Macmillan.
- Florinsky, Michael. 1953. *Russia: A History and An Interpretation*. New York: Macmillan Press.
- Gesemann, Wolfgang. 1965. "Herder's Russia". *Journal of the History of Ideas*. Vol 26, No.3. 424-434.
- Hansen-Löve, Aage. 2021. "East Looks West and West Looks East", *European Studies*. Vol.37. 136-137.
- Hildebrand, Klaus. 2017. "Bismarck und Russland. Aspekte der deutsch-russischen Beziehungen 1871 – 1890", in *Otto von Bismarck und das lange 19. Jahrhundert*. Ulrich Lappenküper (ed.). Leiden: Brill. 454-466.
- Kettler, Mark. 2020. "What did Paul Rohrbach Actually Learn in Africa? The Influence of Colonial Experience on a Publicist's Imperial Fantasies in Eastern Europe". *German History*. Vol. 38, No. 2. 240–262
- Kulski, Wladyslaw Wszebor (ed.). 1941. *Thus Spake Germany*. London: Routledge Press.
- Laqueur, Walter. 1990. *Russia and Germany: A Century of Conflict*. New Jersey: Transaction Publishers.
- Lehovich, Dimitry.V. 1948. "The Testament of Peter the Great". *American Slavic and East European Review*. Vol. 7, No. 2. 111-124.

- Lobanov-Rostovsky A. 1943. "Russia and Germany an Historical Survey of Russo-German Relations". *Russian Review*. Vol.2, No.2. 27-44
- Meyer, Henry Cord. 1955. *Mitteleuropa: In German Thought and Action 1815-1945*, Hague: Martinus Hijhoff.
- Meyer, Henry C. 1942. "Rohrbach and His Osteuropa", *Russian Review*. Vol.2, No.1. 60-69.
- Meyer, Henry C. 1946. "Mitteleuropa in German Political Geography". *Annals of the Association of American Geographers*. Vol.36, No.3. 178-194.
- Mogk Walter. 1972. Paul Rohrbach und das "Größere Deutschland". *Ethischer Imperialismus im Wilhelminischen Zeitalter. Ein Beitrag zur Geschichte des Kulturprotestantismus*. München: Wilhelm Goldmann.
- Paddock, Troy R.E. 1998. "Still Stuck At Sevastopol: The Depiction of Russia during the Russo-Japanese War and the Beginning of the First World War in the German Press", *German History*, Vol.16, No.3. 358-376.
- Plamenatz, John. 1954. *German Marxism and Russian Communism*. London-New York: Green and Co.
- Riasanovsky, Nicholas. 2000. *A History of Russia*. New York: Oxford University Press.
- Rohrbach, Paul. 1908. *Deutschland Unter den Weltvölkern: Materialien zur Auswärtigen Politik*. Berlin: Buchverlag der Hilfe.
- Rohrbach, Paul. 1915. *Russland und Wir*. Stuttgart: J. Engelhorn's nachf.
- Schlesinger, Walter. 1970. "Der Osten", *Gebhardt Handbuch Der Deutschen Geschichte-Die Deutschen Territorien*, Stuttgart: Deutsche Taschenbuch Verlag. 203-221.
- Smith, Woodruff D. 1986. *The Ideological Origins of Nazi Imperialism*. New York: Oxford Uni. Press.
- Wertheimer, Milfred S. 1971. *The Pan-German League 1890-1914*. New York: Octagon Books.
- Williams, Robert C. 1966. "Russians in Germany: 1900-1914". *Journal of Contemporary History*. Vol.1, No.4. 121-149.

© 2021. This work is licensed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Araştırma Makalesi

Türkiye’deki ortaöğretim tarih ders kitaplarında Afrika

Hasan Kılıç^{1,*}

¹ Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye. ORCID: 0000-0001-6640-1403.

* İletişim: hkili12@gmail.com

Gönderim: 31.05.2021; Kabul: 30.06.2021. DOI: <http://dx.doi.org/10.38154/cjas.5>

Öz: Türkiye’de Cumhuriyetin erken dönemi birçok açıdan olduğu gibi resmi tarih açısından da Avrupa-merkezcilikten etkilenmeyi ve Avrupa-merkezcilik eleştirisini bir arada bünyesinde barındırmıştır. Bu çalışma Afrika’ya dair Türkiye’deki bilgi yapılarını yaygın eğitimin en kitlesel düzeyi olan ortaöğretim üzerinden irdelemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede bu çalışma kapsamında, Türkiye eğitim sisteminin ortaöğretim kademesindeki tarih ders kitapları ve yükseköğretime giriş sınavları incelenmektedir. İncelemenin konusunu tarih ders kitaplarının ve sınav sorularının Avrupa-merkezci niteliği oluşturmaktadır. Çalışmada Avrupa-merkezci yaklaşımın Türkiye’deki ortaöğretim seviyesindeki etkisi ve yaygınlığı Afrika özelinde ele alınmaktadır. Bu kapsamda, Afrika coğrafyası, halkları ve toplumlarının söz konusu kitaplarda yer alma ve almama biçimleri değerlendirilmektedir. Tarih ders kitaplarının etkilendiği Avrupa-merkezci bakış açısının Afrika coğrafyasına dair oluşturduğu anlatı tartışılmaktadır. Bu çalışma, Resmi Türk Tarih Tezi’nin niteliği ve ders kitaplarının içeriği arasındaki bağlantıya dikkat çekerek Türkiye’deki ortaöğretim tarih kitaplarında Afrika’nın yeterince yer almadığını iddia etmektedir.

Anahtar kelimeler: Resmi Tarih Tezi, Afrika, ortaöğretim, tarih ders kitapları, Avrupa-merkezcilik

Africa in the secondary level history textbooks in Turkey

Abstract: The early republican era official historiography in Turkey was affected by Eurocentrism, while at the same time criticizing it. This study scrutinizes the knowledge structures in Turkey about Africa by examining the secondary level national education in Turkey. This article analyzes the secondary level history textbooks of the Turkish education system and the university entrance exams. In the article, the effect of the Eurocentric approach on secondary education history textbooks in Turkey is discussed. In this context, the ways in which the African geography, peoples, and societies are included and not included in these books are evaluated. The narrative created by the Eurocentric perspective on the African geography, in which history textbooks are influenced, is discussed. This study shows the connections between the contents of the history textbooks and the Official Turkish History Thesis and argues that Africa is given not enough importance in the secondary level history textbooks published in Turkey.

Keywords: Official Turkish History Thesis, Africa, secondary education, history textbooks, Eurocentrism

---

Giriş

Afrika dışındaki dünyanın Afrika'ya dair bilgi yapıları, Afrika'nın karşı karşıya kaldığı tanınma(ma), bilinme(me), hissedilme(me) biçimlerinin belirleyicisidir. Bu belirleme ilişkisinin kendisi bile Afrika dışı sınırlar ve uluslar tarafından belirlenen tertibatların sonucu olarak hiyerarşiktir. Bu çalışma Afrika'ya dair Türkiye'deki bilgi yapılarını yaygın eğitimin en kitlesel düzeyi olan ortaöğretim üzerinden irdelemeyi amaçlamaktadır. Afrika'ya dair öğrenme süreci ortaöğretim kuşağı boyunca gerçekleşse de aynı zamanda ilerideki bilme biçimlerinin oluştuğu önemli bir momenttir. Bu momentte hangi paradigmlar üzerinden öğretimin kurgulandığı ve bu kurgunun ortaöğretimde Afrika coğrafyası, halkları ve tarihine dair neleri içerdiği, hangi bağlamlarda içerdiği ve neleri dışarıda bıraktığının ortaya konması aynı zamanda söz konusu öğrenmenin içeriğine ve kapsamına ilişkin de çıkarımlarda bulunmayı sağlamaktadır.

Bu kapsamda, önce Türkiye'de resmi tarihin oluşumunun düşünce kaynakları ve bu kaynaklarla girdiği ilişkiden sonra resmi tarihin aldığı biçimler

ele alınacaktır. İkinci olarak resmi tarih tezi bağlamında ortaöğretim tarih ders kitaplarında coğrafi, tarihsel ve toplumsal açılardan Afrika'ya/Afrika ülkelerine/devletlerine yer verilme ve verilmeme halleri incelenecektir. Ortaöğretimde tarih ders kitabı olarak okutulan beş kitap esas alınacak, devamında ise ortaöğretim sonrasında üniversiteye giriş için yapılan sınavlarda (2018, 2019 ve 2020 yıllarındaki) sorulan tarih sorularında Afrika coğrafyasına, halklarına ve tarihine verilen yer ele alınacaktır. Devamında ise Afrika edebiyatının varlığı-yokluğu üzerinden Millî Eğitim Bakanlığı'nın (MEB) ortaöğretim düzeyi için önerdiği yüz temel eserin bir değerlendirmesi yapılacaktır. Bu değerlendirmede MEB tarafından önerilen temel eserler içerisinde yazarı Afrikalı olan eserlerin bulunup bulunmadığı ve bu eserler içerisinde Afrika edebiyatının ne derecede yer aldığı noktaları işlenmeye çalışılacaktır.

Sonraki başlıkta ortaöğretim tarih ders kitapları, üniversiteye giriş sınavları tarih dersi testleri, MEB'in yüz temel eser önerisinde Afrika'nın yokluğu, yokluğunun anlamları ve değerlendirmesi üzerinde durulacaktır. Ayrıca Afrika'nın söz konusu kaynaklarda nasıl var olduğu değerlendirilecektir. Değerlendirme kısmında ise resmi tarih tezinin Avrupa-merkezci anlayışla sıkı ilişkileri kapsamında Afrika ile kurduğu/kurmadığı irtibatlar üzerine düşünceler yer alacaktır.

Türkiye'de Resmi Tarih Tezi'nin oluşumu

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun hukuki ve siyasi varlığını yitirmesi ile kurulmuştur. Cumhuriyet'in ulus inşasını tamamlayıcı şekilde erken Cumhuriyet döneminin "ayırt edici özelliği hem yeni bir yönetim biçimine hem de onun hukuki-idari aygıtının oluşturulmasına tekabül etmesi"dir (Akman 2011, 81). Bu dönemde Batı merkezli modern dünyaya siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel uyum sağlamak için seferberlik başlatılmış ve bu seferberliklerden biri eğitim alanında gerçekleştirilmiştir. Eğitimin merkezileştirilmesi, Osmanlı İmparatorluğu döneminden farklı olarak ulusal bir çerçevede sekülerleştirilmesi ve modern bilimsellik iddiasına dayalı şekilde içerikler oluşturulması yoluyla eğitim sistemi yeniden yapılandırılmıştır. Bu kapsamda denebilir ki, eğitim alanındaki seferberlik "resmi tarih tezi" oluşumu ile doğrudan bağlantılıdır.

Resmi tarihin yerleşik hale gelmesi, yurttaşlar açısından bilme biçimlerine dönüşmesi ve çeşitli duygular yaratması açısından tarih dersleri ve tarih ders kitapları kritik bir noktada durmaktadır. Tarih ders kitapları "diğer ders kitaplarından farklı olarak [...] alan bilgisi vermek yanında öğrencileri 'etkili bir vatandaş olarak yetiştirmek ve ortak bir tarih bilinci ile donatmak' görevleri"ne

(Çelik 2020, 568) sahiptir. Ortak bir tarih bilincinin en büyük hedeflerinden biri uluslaşma sürecine katkı sağlamaktır. Bu kapsamda, siyasal-toplumsal olaylar ile resmi tarih arasında sıkı ilişkiler kurulmakta ve İlhan Tekeli'nin ifade ettiği gibi "resmi tarihler tarihsel gerçeği yansıtmaları bile, kendileri bir gerçek haline" (Akt. Akman 2011, 81) gelmektedir.

Resmi tarih, resmi gerçeklerin tarihin inşası içine konumlandırılması neticesinde meydana gelmektedir. Bu gerçeklerin öne sürüldüğü bağlamlar ve içerikler resmi tarih tezini oluşturmaktadır. Resmi gerçeklerin oluşumu, resmi tarihin yapılandırılması ve yerleşik hale getirilmesi sürecinde "devlet eliyle, devlet gözetiminde ve denetiminde ve onun istediği biçimde bir tarih yazıcılığı" (Akman 2011, 81) vücut bulmuştur. Türkiye açısından Büşra Ersanlı Behar'ın belirttiği gibi "ulus-devlet aşamasına geçilmesi ile tarihin yeniden yazılmaya başlanması aşağı yukarı eş zamanlıdır" (1996, 19). Ulus-devletin yönlendirmesi ve gözetiminde sürdürülen resmi tarih inşası ve öğretimi ile yeni nesillerin "resmi gerçekleri" öğrenmeleri ve "uluslaşma süreci için gerekli gücü almaları" sağlanmaya çalışılmıştır (1996, 12). Öte yandan ise bu sürecin tamamlanması ile kabul ölçüleri içerisinde yerleşen Resmi Tarih Tezi "[...] siyasi iktidarla sınırlı bir tarih anlayışının meşruluğunu sağlamıştır" (1996, 13). Dolayısıyla Türkiye'de resmi tarihin oluşumu ortak kimlik ve aidiyet hissiyatı yaratma amacı taşımaktaydı. Bu çerçevede siyasi iktidarın bir bilim dalı olarak tarih ile kurduğu ilişki (Ersanlı Behar 1996, 195) öne çıkmaktadır.

Resmi tarihin düşünce kaynakları

Ersanlı Behar, Türkiye'deki ilerleme ve bilimsellik anlayışının köklerinin 19. yüzyılın sonlarında başladığını ve geliştiğini belirtmektedir (1996, 29). Mesut Yeğen, modernleşme sürecini bir serüven olarak adlandırmakta, tarihsel sürekliliği ve kopuşları anlatırken II. Mahmut'un merkezileşme politikalarını başlangıç olarak almaktadır. Yeğen'e göre "son iki yüzyılın modernleşme serüveninde yaşanan dramatik kopuşlar olarak II. Mahmut'un merkezileşme sürecinden Tanzimat'a, Jön Türk Devrimi'nden Cumhuriyet'in ilanına, tek-parti rejiminin yerleşikleşmesinden çok-partili demokrasiye geçişe" (2015, 15) kadar devam eden bir süreç söz konusudur.

Bu devamlılık ilişkisi içerisinde erken Cumhuriyet dönemi resmi tarih tezinin inşa süreci bağlamında önem arz eder. Diğer taraftan Osmanlı ile devamlılık ilişkisi kapsamında sadece kurumsal düzeyde etkilenmeler değil, fikrî düzeyde etkilenmeler de gerçekleşmiştir. Şefik Taylan Akman "Türk Tarih Tezi'nin oluşum ve gelişim süreçlerinde 1870'lerden itibaren yazılan [Batılı] eserlerin önemli etkisi ve teşviki olduğu söylenebilir" (2011, 87) diyerek bu fikrî etkilenmeye işaret etmektedir. Nitekim Akman devamla fikir insanları

düzeyindeki etkilenmeye örnekler vererek hem bu etkilenimleri hem de Batılı fikir insanlarının ilham kaynağı olarak esas alınmasını ortaya koymuştur: “Arminius Vambery, Wilhelm Radloff, Vasili Barthold, Eugene Pittard ve Leon Cahun gibi yazarların kitapları önemli ilham kaynakları olmuştur” (Akman 2011, 87-88).

Ersanlı Behar, resmi tarih tezinin düşünce kaynaklarına üç Batılı düşünceyi yerleştirmektedir. Ersanlı Behar’a göre:

[...] romantizm, pozitivism ve Alman historicizmi Cumhuriyet tarih yazımının ilk on yıllarının esin kaynağını teşkil etti. Romantizm, tarihçilerin ulusal ülkülerini geliştirmeleri için bir moral güç yaratıyordu; pozitivism kısa vadeli siyasetin pragmatik ve laik hedefleri için gerekliydi ve nihayet Alman historicizmi ‘ideal-devlet-iktidar’ özdeşliğini kafalarda yaratmak için çok uygundu (Ersanlı Behar 1996, 23).

Görüldüğü üzere, resmi tarih tezinin düşünsel kaynaklarını Batılı ve özellikle Alman ve Fransız düşünce dünyası doğrudan etkilemiştir. Mustafa Kemal’in kendisi dâhil, Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi tarih ve kültür konuları ile daha yakından ilgilenen dönemin elitlerinin fikri takipleri de bize Avrupa-merkezci fikirden etkilenmeleri göstermektedir. Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura dönemin pozitivistleri Emile Durkheim ve Auguste Comte gibi Batılı düşünürlerden etkilenmiştir (Dursun 2019, 20-21). Resmi tarih üzerinde etkisi olan elitler, pozitivismin laiklik ve devlete yaklaşımı ile romantizmin ulusçuluk ile kurduğu ilişkiyi erken Cumhuriyet döneminin siyasetine taşımıştır.

Resmi tarih tezinin oluşturulması, ulus-devlet ile ilişkilendirilmesi ve tarihin iktidar ilişkileri bağlamında tekrar yorumlanması sadece Türkiye’ye özgü değil, aynı zamanda Batılı fikir dünyasına da içkin bir süreçtir. Batı Avrupa’nın yanı sıra Amerika’da da benzer yaklaşımlar hayat bulmuştur. James W. Loewen, Amerikan resmi tarih tezini yapı söküme uğrattığı *Öğretmenimin Söylediği Yalanlar* adlı eserinde tarih öğretiminin ulusal amaçlar için yönlendirici olarak işlevsel hale getirilmesini gözler önüne serer. Loewen, resmi tarih tezlerinin modern mitleri esas alarak tarihi kurgu olarak inşa eden bilme biçimlerine karşı okuyucuyu uyarmaktadır. Bu uyarıyla “resmi yalanlar”ı yapı söküme uğrattık istemektedir (Loewen 2015). Loewen, resmi tarihin yalan ve çarpıtmalarına karşı tarih kitaplarının sadeleştirilmesi, öğrencilerin daha az konu ile muhatap edilerek birincil ve ikincil kaynaklara ulaşmasının sağlanması ve öğretmenlerin yapması gerekenle ilgili birtakım öneriler (2015, 625-634) sunmaktadır. Loewen’in eleştirisi toplumların tarihlerini sınıfları, ekolojiyi, kültürü, sömürüyü, cinsiyeti, zaafı ve arzuları dikkate alarak spektrumunu ve coğrafi

sınır tahayyülleri geniş ölçekli olan dünya tarihi içerisinde yazma gerekliliğine işaret eder.

Türk Resmi Tarih Tezi ve Avrupa-merkezcilik arasındaki ilişki

En genel tanımıyla Avrupa-merkezcilik “bilim, felsefe, sanat başta olmak üzere yaşamın her alanında Avrupa düşüncesi ve uygarlığının diğerlerinden (ki burada diğerleri Avrupa dışında kalanların tümüdür) üstünlüğü tezini açıktan ya da gizli olarak savunan yaklaşımdır” (Şimşek 2013, 194). J. M. Blaut, Avrupa-merkezci anlayışın üstünlük iddialarından birinin akılcılık üzerinden temellendiğini ifade eder (Blaut 2012, 151). Böylece hem hiyerarşik bakış açısı Avrupa yönünde bükülür hem de gerekçeler üretilir. Bu gerekçelere göre Avrupa, modernizmin/uygarlığın merkezidir. Meşrulaştırıcı söylem olarak uygarlık, Avrupa-merkezciliğinin müdahale araçlarının dolayımıdır.

Türkiye’de Cumhuriyetin erken dönemi birçok açıdan olduğu gibi resmi tarih açısından da Avrupa-merkezcilikten etkilenmeyi ve Avrupa-merkezcilik eleştirisini bir arada bünyesinde barındırmıştır. Örneğin amacı ulusal amaçları gözetmek olan İngiltere’deki *Royal Historical Society*’nin bir benzeri Türk Tarih Kurumu adı altında Türkiye’de hayata geçirilmiştir. Türk Tarih Kurumu’nun internet sitesinde yer alan bilgiler kurumun ulusal amaçlar ile ilişkisini ortaya koyarken Avrupa-merkezci düşünce karşısındaki misyonunu da ifade etmektedir. Türk Tarih Kurumu, erken Cumhuriyet döneminde resmi tarih tezinin oluşumu sürecinde “28 Nisan 1930 tarihinde, Atatürk’ün de bizzat katıldığı Türk Ocakları’nın VI. Kurultayı’nın son oturumunda, O’nun direktifleriyle, Âfet İnan tarafından 40 imzalı bir önerge” (Türk Tarih Kurumu, 15 Aralık 2021) sunularak kurulmuştur. Kurumun kurulma amacı Mustafa Kemal’in talimatı ile “özellikle Avrupa devletlerinin ders kitaplarında yer alan Türkler hakkındaki olumsuz iddialara ve “barbar” deyimini kullanılarak bir istilacı kavim şeklinde gösterilmelerine karşılık, bunun böyle olmadığını, [Türklerin] medeniyete ne gibi hizmetlerinin bulunduğu araştırılması” (Türk Tarih Kurumu, 15 Aralık 2021) olarak tespit edilmektedir. Dolayısıyla Türk Tarih Kurumu daha kurulduğu yıl itibarıyla bir yandan “barbar” olmadığını kanıtlamak suretiyle “medenî” milletler içerisinde yer alma misyonunu diğer yandan ise resmi tarih tezini oluşturma görevini üstlenmiştir.

Resmi tarih tezinin Avrupa-merkezcilikten etkilenmesi sadece kurumsal düzeyde değil, aynı zamanda fikrî düzlemde de gerçekleşmiştir. Ulusçuluk esaslı resmi tarih Avrupa-merkezcilikten etkilenmenin örneklerinden biridir. Ersanlı Behar “ulusçuluk teorisi Batı dünyasının tarihsel deneyimi üzerine kurulmuştur” (1996, 61) tespitinde bulunarak Türk resmi tarihinin ulusçuluk ile ilişkisine dair farklı bir okuma yapmamızı sağlamaktadır. Batı Avrupa’yı merkez

olarak kabul eden ulus(lar) dizgesi Türkiye içi yaklaşımı da doğrudan etkilemiştir. Böylece Batı'ya yakın olan ulus, uzak olan uluslara göre daha "uygar" ve "ileri" kabul edilmiştir.

Avrupa-merkezci düşünce hem kendisini rasyonellik ve bilimsellik iddiasının sahibi yapmakta hem de bu iddiaya dayanmaktadır. Bu sahiplik kipi Batı Avrupalıyı üstün kılma zeminidir (Blaut 2012, 150). Bu üstünlüğün sonucu olarak Batı Avrupalılık "daimî ilerleme, modernleşme ve kapitalizmi yaratma" üçgeninin tam ortasındaki yaratıcı olarak lanse edilmektedir (Blaut 2012, 165). Bu düşünceye göre ilerleme bir ideal ise bu ideale erişilmesinin en mümkün yolu rasyonellik ve bilimselliktir. Bu kapsamda Türk Tarih Tezi'nin oluşumunda bilimsellik ve ilerleme esastır. Bilimsellik iddiası ile ilerleme ideali Türk ulusunu da Batı Avrupalı uluslar gibi bir zaman tünelinin içerisine sokar. J. M. Blaut'tan hareketle ifade edilirse artık Türk ulusu ve devleti de Avrupa-merkezci anlayışın mutlak inanç olarak sarıldığı çizgisel bir tarih anlayışına işaret eden zaman tünelinin içindedir (Blaut 2012, 163).

Ortaöğretimde Afrika

Türkiye'de Resmi Tarih Tezi'nin gerek düşünsel kaynakları gerekse de eklenme, etkilenme düzlemleri ile esas aldığı Avrupa-merkezci anlayışın izlerini ortaöğretim tarih ders kitaplarında sürmek mümkündür. Hülya Çelik, tarih ders kitaplarının "okullardaki resmi tarih öğretiminin içeriğini yansıtan, tarih disipliniyle doğrudan ilişkili eğitim kaynakları" olduğunu belirterek bu kitapların "egemen içerik ve egemen ideolojiyi yansıttığını", "kültür ve ideolojiyi sürekli kılan araçlar olarak görüldüğünü" ve "güç ve bilgi arasındaki karmaşık ilişkiyi yansıttığına inanıldığını" (Çelik 2020, 565) ifade etmektedir.

Blaut, *Sömürgeciliğin Dünya Modeli: Coğrafi Yayılmacılık ve Avrupa-merkezci Tarih* adlı eserinde uzun bir dipnot ile okul kitaplarının siyasi ve tarihsel olanla kurduğu tertibatları net şekilde ortaya koymaktadır:

Okul kitapları tam anlamıyla toplumsal belgelerdir, günümüzün dikili taşlarıdır. Bir kitabın lise (ya da daha aşağı seviye) ders kitabı olarak onaylanması için kabul gören öğretimin yayılması gereksinimine son derece duyarlı olan yayıncıların, okul idaresinin ve yöneticilerin dikkatli biçimde gözden geçirmeleri gerekmektedir. Bu yapılırken çocukların ders kitaplarında yalnızca kültürün kanaat önderlerinden kabul görmüş olguları okumalarını güvence altına almaya dikkat ederler. Sonunda ortaya çıkan kitap bir yazarın elinden çıkmış sıradan bir kitap olmanın ötesinde çocuğun zihnine işlenmesi uygun görülen, dikkatle gözden geçirilmiş ve geçerli sayılan bir toplumsal bildirimdir. Bu nedenle, daha kurnazca da olsa aynı sürecin işlediği üniversite kitapları dahil, ders kitaplarına ilişkin bir araştırma aslında etnografik bir araştırmadır (Blaut 2012, 22).

Blaut, ders kitapları üzerinden kurulan tertibatın toplumsal niteliği ile devlet müdahalesi ve dolayısıyla “devlet gerçekleri”nin yaratılmasını vurgulamıştır. Ayrıca çocukların ve genç nesillerin zihinsel haritalarının bizatihi ders kitapları aracılığı ile oluşturulduğunu ifade etmektedir. Bu kitaplar aracılığı ile nesillerin dünya halkları, coğrafyaları ve bunların tarihlerine ilişkin neleri bilmesi gerektiği, nasıl bilmesi gerektiği öğretilirken öte yandan neleri bilmemesi gerektiği de öğretilmektedir.

Blaut’un belirttiği ders kitaplarının misyonu, Çelik’in ifade ettiği güç ve bilgi arasındaki karmaşık ilişki ile birlikte değerlendirildiğinde Türkiye’deki tarih ders kitaplarının hangi halkları, coğrafyaları ve ilişkileri içerdiği; hangilerini ise dışarıda bıraktığı incelemeye değer görünmektedir. Bu kapsamda ortaöğretim ders kitapları resmi tarih tezinde Afrika halkları ve Afrika coğrafyasının ne şekilde ve ne sıklıkta yer aldığına, almıyorsa da bunun neye işaret ettiğine ışık tutacak niteliktedir.

Ortaöğretim tarih ders kitapları

Türkiye’de ders kitaplarının içeriği belli bir yasal alt yapıya sahiptir ve yönetmelik kapsamında çıkarılmaktadır. Bu durum, devlet-iktidar ve tarih kitapları arasındaki ilişkiye bir örnek olarak verilebilir. Türkiye’de resmi ders kitaplarını düzenleyen yönetmelik 28409 sayılı *Resmî Gazete*’de 12 Eylül 2012 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (*Resmî Gazete* 2012). 14 Haziran 1973 tarihli ve 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanununun 52, 53, 54 ve 55. maddeleri ile 25 Ağustos 2011 tarihli ve 652 sayılı Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnameye dayanılarak hazırlanan yönetmeliğe göre amaç:

Millî Eğitim Bakanlığına bağlı örgün ve yaygın eğitim kurumlarında okutulacak ders kitabı, öğrenci çalışma kitabı, öğretmen kılavuz kitapları ile Bakanlıkça hazırlanacak, satın alınacak veya hibe yoluyla sağlanacak diğer eğitim araç-gereçlerinin Türk millî eğitiminin genel amaç ve temel ilkelerine uygun olarak niteliklerinin belirlenmesi, hazırlanması, hazırlatılması, incelenmesi, incelenmesi, değerlendirilmesi, kabulü, uygunluk süresi, ilanı, yayımlanması, dağıtımı, inceletme ve inceleme ücretleri ve ders kitapları üreten yayınevlerinde aranacak kriterlerle ilgili usul ve esasları düzenlemektir (*Resmî Gazete* 2012).

Görüldüğü üzere resmi ders kitaplarında devlet tekelinin varlığı bilginin üretilmesi, denetlenmesi ve gözetiminin sağlanması şeklinde vücut bulmaktadır.

Yönetmeliğin 8. maddesi 7. fıkrasına göre “[...] Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ile Tarih ve Coğrafya kitaplarında Türkiye haritası; Sosyal Bilgiler, Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük,

Tarih, Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi kitaplarında Türk dünyası haritası” yer almak zorundadır. Bu kapsamda Afrika coğrafyası, tarihi ve halklarının resmi tarih kitaplarında “varlığı” kadar “yokluğu”nun da ele alınması önem arz etmektedir.

Ortaöğretim 9 Tarih Ders Kitabı ve Afrika

Ortaöğretim 9 Tarih Ders Kitabı, 2019-2020 öğretim yılından itibaren beş yıl süreyle ders kitabı olarak okunması kararlaştırılan ve Sami Tüysüz tarafından kaleme alınmış kitaptır.¹ 224 sayfadan oluşan ders kitabı çok sayıda alt başlık içeren altı üniteden oluşmaktadır. Bu üniteler:

1. Tarih ve Zaman
2. İnsanlığın İlk Dönemleri
3. Orta Çağ’da Dünya
4. İlk ve Orta Çağlarda Türk Dünyası
5. İslam Medeniyetinin Doğuşu
6. Türklerin İslamiyet’i Kabulü ve İlk Türk İslam Devletleri

şeklinde dir.

“Tarih ve Zaman” başlıklı ünite de tarihin anlamı ve zaman, takvim gibi temalar işlenmiştir. Bu başlıkta Batılı düşünce insanları Comte, Voltaire; Batılı teologlar Augustinus, G. Voetius’un isimleri geçmekte, kölelik anlatılırken Antik Yunan’dan Roma’ya ve Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’ne uzanan bir anlatı esas alınmaktadır. Öte yandan kölelik kurumunu ilk kaldıran ülkenin 1792 yılında Danimarka olduğu, bunu İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri’nin izlediği ifade edilmiştir (Tüysüz 2020, 17-19). Kölelik ile ilgili en büyük acıları yaşayan ve köleliğin sistematik olarak uygulandığı Afrika coğrafyası ve halklarına bu anlatıda yer verilmemiş, Batı merkezli okumaya paralel bir anlayış benimsenmiştir.

“İnsanlığın İlk Dönemleri” başlıklı ünite de yazının icadı ve etkileri, ilk yerleşimler, İlk Çağ’daki medeniyetler, devletlerin oluşumu, süreklilikler esas alınarak konu edinilmiştir. Bu konular arasında ilk bilimlere yer verilmiştir. Astronomi ile coğrafya bilimleri Antik Yunan; tıp ise Mezopotamya ve Antik Yunan medeniyetlerine dayandırılarak anlatılmıştır. Bu başlıkta dikkat çekici nokta “İlk Çağ’daki Medeniyet Havzaları” adlı haritadır. Bu haritaya göre medeniyetler (ki insanlığın ilerlemesi adına olumlu içerik ile anlatılır) şunlardır: Ege Yunan Medeniyeti, Anadolu Medeniyeti, İran Medeniyeti, Çin Medeniyeti, Hint Medeniyeti, Mezopotamya Medeniyeti, Mısır Medeniyeti, Doğu Akdeniz

---

¹ Çalışma boyunca kitabın 2020 yılı baskısı esas alınmıştır.

Medeniyeti (Tüysüz 2020, 43). Söz konusu ünite de Afrika'nın var olduğu yerlerden biri "İlk Çağ'da Göçler" başlığıdır. Bu başlığın içeriğine göre "Afrika'nın kuzey kesimlerindeki kuraklıktan kaçan insanlar [...] Nil Vadisi'ne yönelmişlerdir" (Tüysüz 2020, 50) ve "Türkler, M.Ö. 16. yüzyıldan itibaren ana yurtları olan Orta Asya'dan çıkarak Çin, Hindistan, Ön Asya, Kuzey Afrika ve Avrupa'ya doğru yer değiştir[mişlerdir]" (Tüysüz 2020, 51). Ayrıca Roma İmparatorluğu'nda ticaretin düzenlenmesi ve serbestleşmesi kapsamında Kuzey Afrika, İtalya'dan ticaret yapılabilen bölgelerden biri olarak ifade edilmiştir (Tüysüz 2020, 62). İlk Çağ'ın belli başlı tüccar kavimlerine işaret eden haritada ise Kuzey Afrika söz konusu tüccar kavimlere ev sahipliği yapmaktadır (Tüysüz 2020, 54).

"Orta Çağ'da Dünya" başlıklı ünite de Orta Çağ'daki devlet-toplum, ekonomi, askeri organizasyonlar ve hukuk ele alınmaktadır. Bu başlıkta Kuzey Afrika Bizans İmparatorluğu'nun yaya birliklerine ücretli savaşçı sağlayan (Tüysüz 2020, 77) önemli bir ticaret merkezi (Tüysüz 2020, 80) olarak geçmiştir. "İlk ve Orta Çağlarda Türk Dünyası" başlıklı ünite de Türklerin tarih sahnesine çıkışı, Türk adının anlamı, Kavimler Göçü ve Türklerin komşuları gibi temalar işlenmiş, ünite boyunca Afrika coğrafyası, halkları ve devletlerine yer verilmemiştir. Bir sonraki ünite olan "İslam Medeniyetinin Doğuşu" başlıklı ünite de "İslam'ın Doğuşu Sırasında Dünyanın Genel Durumu" üst başlığının bir alt başlığı olarak "İslamiyet'in Doğuşu Sırasında Afrika" yer almıştır (Tüysüz 2020, 140). Yaklaşık altı satır olan bu kısımda, söz konusu dönemde Afrika kıtasında sadece Kuzey ve Doğu bölgelerinin bilindiği, Kuzey Afrika'nın Bizans İmparatorluğu'na bağlı olduğu, Doğu Afrika'daki Habeşistan'da hüküm süren Aksum Krallığı'nın başlıca siyasi güç olduğu ifade edilmiştir. Devamında ise Habeşlerin 4. yüzyılda Hristiyanlığa geçtiği, 6. yüzyılda da Kızıldeniz'i aşarak Güney Arabistan'daki Yemen'e hâkim oldukları bilgisi paylaşılmıştır. Bu ünite de Afrika Emeviler döneminde işgal edilmesi ile gündeme gelmiştir. Burada, Muaviye döneminde "Afrika'nın kuzey kıyıları boyunca Cezayir'e kadar olan yerler[in] fethedil[diği, ...] [böylece Doğu Roma İmparatorluğu'nun Kuzey Afrika'daki hakimiyetine son verildi[ği]" (Tüysüz 2020, 140) ifade edilmiş, Kuzey Afrika'daki fetih hareketlerinin Yezid döneminde de devam ettiği belirtilmiştir. Yezid'in ölümünden sonra Kuzey Afrika'daki Berberilerin ayaklandığı ama ayaklanmanın bastırıldığı belirtilmiştir (Tüysüz 2020, 141). Bu ünite de İslam medeniyetinin başlıca ilim havzalarından biri Mağrip (Kuzey Afrika) Havzası olarak gösterilmiş, Kayrevan ve Rakkade şehirlerinde fıkıh, kelam, tefsir, matematik, tarih, coğrafya bilimlerinin ve Ebu Zekeriyya Kütüphanesi, Zeytune Camii Kütüphanesi, Beytü'l-Hikmetü'l Kayrevani kurumlarının bulunduğu ifade edilmiştir (Tüysüz 2020, 172). Altıncı ve son ünite olan "Türklerin

İslamiyet'i Kabulü ve İlk Türk İslam Devletleri" başlıklı ünite de Kuzey Afrika'da yaşayan Berberilerle Müslümanlar arasındaki ilişkiler anlatılmıştır. Buna göre Hz. Osman döneminde başlayan Berberilerle Müslümanların ilişkisi Emevilerin Kuzey Afrika'yı fethiyle sonuçlanmıştır. Emeviler fetihden sonra bölgeye Arap nüfusu yerleştirmiş, Berberileri İslam'a davet etmiş ve cami ile mescitler inşa ederek fakihler görevlendirmiştir. Bunun sonucunda büyük bölümü tabiata tapınan Berberilerin İslamiyet'e geçişinin sağlandığı ifade edilmiştir (Tüysüz 2020, 183).

Ortaöğretim 10 Tarih Ders Kitabı ve Afrika

Ortaöğretim 10 Tarih Ders Kitabı, 2018-2019 öğretim yılından itibaren beş yıl süreyle ders kitabı olarak okunması kararlaştırılan ve Ahmet Yılmaz tarafından kaleme alınmış kitaptır.² 208 sayfadan oluşan ders kitabı çok sayıda alt başlık içeren yedi üniteden oluşmaktadır. Bu üniteler:

1. Yerleşme ve Devletleşme Sürecinde Selçuklu Türkiye
2. Beylikten Devlete Osmanlı Siyaseti (1302-1453)
3. Devletleşme Sürecinde Savaşçılar ve Askerler
4. Beylikten Devlete Osmanlı Medeniyeti
5. Dünya Gücü Osmanlı (1453-1595)
6. Sultan ve Osmanlı Merkez Teşkilatı
7. Klasik Çağda Osmanlı Toplum Düzeni

şeklindedir.

Selçukluların Anadolu'ya yerleşmesinden Haçlı Seferleri ve Moğol tehlikesine kadar geçen süreyi ele alan "Yerleşme ve Devletleşme Sürecinde Selçuklu Türkiye" başlıklı ünite de ve Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu ve Bizans ile ilişki çerçevesinde 1400'lü yılların ilk yarısına kadar olan dönemi inceleyen "Beylikten Devlete Osmanlı Siyaseti (1302-1453)" başlıklı ikinci ünite de Afrika coğrafyası ve halklarına dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır (Yılmaz 2020, 11-73). Benzer şekilde Osmanlı'nın askeri yapılanması ile Osmanlı'da idari ve kültürel gelişmeleri konu edinen üç ve dördüncü ünitelerde de Afrika coğrafyası ve halklarına yer verilmemiştir.

Ortaöğretim 10 Tarih Ders Kitabı'nda Afrika'ya rastlamak için "Dünya Gücü Osmanlı (1453-1595)" başlıklı beşinci üniteyi beklemek gerekmektedir. 1520 yılında Osmanlı sınırlarını gösteren haritada Mısır ve Etiyopya toprakları işaretlenmiştir. Bu ünite de Afrika; Fas ve Tunus'a işaret eden bir harita ve

---

² Çalışma boyunca kitabın 2020 yılı baskısı esas alınmıştır.

Sevakin Adası merkezli Habeş Eyaleti'nin kurulması üzerinden Osmanlı siyasi faaliyetleri kapsamında konu edilmiştir (Yılmaz 2020, 124-125). Ünite Osmanlı açısından Kuzey Afrika'nın ele geçirilmesi bir güvenlik ve fetih konusu olarak ele alınmıştır. Bu kapsamda, İspanyolların Cezayir'de bazı yerleri ele geçirmesi karşılığında Türk denizcileri Oruç Reis ve Hızır Reis'in bölgeyi denetime alma hedeflerinin olduğu ve ilk olarak Cezayir'i denetimlerine aldıkları ifade edilmiştir (Yılmaz 2020, 144). Böylece İspanyol ilerlemesinin durduğu daha sonraki süreçlerde Hızır Reis'in Cezayir'i Osmanlı topraklarına kattığı, Turgut Reis'in ise Trablusgarp'ı ve Tunus'u Osmanlı topraklarına kattığı belirtilmiştir. Bu fetihlerle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortodoks Hristiyanların dışında, Müslümanlara da yeni bir koruyucu olduğu ve Müslümanları uzun yıllar korumaya devam ettiği ifade edilmiştir. Bu koruyuculuğun aynı dönemde İspanyolların denetimi altında bulunan Endülüs'te Müslümanlar ile Yahudilere yaptığı katliamın benzerini önlediği iddia edilmiş, diğer taraftan ise Kuzey Afrika'nın değişik bölgelerinde han, hamam, cami, kervansaraylar yaptırarak Osmanlı'nın bölgeyi "mamur" hale getirdiği ifade edilmiştir (Yılmaz 2020, 137). Ayrıca 16. yüzyılda Portekizlilerin Akdeniz'e sahip olma girişimleri kapsamında Kuzey Afrika'da Osmanlı'ya karşı kaybettikleri belirtilerek aynı dönemde İngiltere'nin Akdeniz ve Kuzey Afrika'da sömürge bölgeleri kurmaya yöneldikleri belirtilmiştir (Yılmaz 2020, 145).

"Sultan ve Osmanlı Merkez Teşkilatı" başlıklı altıncı ünite, Osmanlı merkez yapısını ve devlet erkânı arasındaki ilişki ve usulleri açıklamıştır. Bu ünite Afrika coğrafyası ve halklarına dair herhangi bir bilgi geçmemektedir (Yılmaz 2020, 149-165). Osmanlı'da toplum yapısı ve millet sistemi başta olmak üzere tarım ve ekonomiye dair yapılar ile vakıf sistemini inceleyen "Klasik Çağda Osmanlı Toplum Düzeni" başlıklı yedinci ve son ünite de bir önceki üniteye benzer şekilde herhangi bir bilgi yer almamıştır (Yılmaz 2020, 165-185).

Ortaöğretim 11 Tarih Ders Kitabı ve Afrika

Ortaöğretim 11 Tarih Ders Kitabı Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu'nun 18 Nisan 2019 gün ve 8 sayılı kararı ile ders kitabı olarak kabul edilmiştir. Editörlüğünü Dr. Özgür Bağcı ve Ferhat Bildik'in yaptığı kitabın yazarları şu şekildedir: Dr. Öğr. Üyesi Erol Yüksel, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali Kapar, Dr. Özgür Bağcı, Ferhat Bildik, Kazım Şahin, Leyla Şafak, Murat Ardiç, Süleyman Yıldız, Yasemin Ardiç. 244 sayfadan oluşan ders kitabı³ çok sayıda alt başlık içeren altı üniteden oluşmaktadır. Bu üniteler:

1. Değişen Dünya Dengeleri Karşısında Osmanlı Siyaseti (1595-1774)

³ Çalışma boyunca kitabın 2020 yılı baskısı esas alınmıştır.

2. Değişim Çağında Avrupa ve Osmanlı
3. Uluslararası İlişkilerde Denge Stratejisi (1774-1914)
4. Devrimler Çağında Değişen Devlet-Toplum İlişkileri
5. Sermaye ve Emek
6. XIX ve XX. Yüzyılda Değişen Gündelik Hayat

şeklinde dir.

“Değişen Dünya Dengeleri Karşısında Osmanlı Siyaseti (1595-1774)” başlıklı ünite Osmanlı tarihini esas almakta ve 1595-1774 yılları arasında birçok bölge ve gelişmeyi içermektedir. Bu ünite de Afrika coğrafyası üç haritada kendisini göstermektedir. İlk olarak 17. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin sınırlarını gösteren bir haritada Tunus, Cezayir gibi Kuzey Afrika ülkeleri Osmanlı sınırları içerisinde gösterilmiştir (Yüksel vd. 2020, 21). İkincisi ise “Sömürgecilik Hızlanıyor” alt başlığı içerisinde “Sömürgeciliğin gelişimi (XVIII. yüzyıl)” adlı haritadır. Bu haritada Gambiya’nın Fransızlar, Mozambik ve Angola’nın Portekiz, Kuzey Afrika’nın Osmanlı tarafından elde tutulduğu işaretlenmiştir (Yüksel vd. 2020, 31). Üçüncüsü ise “XVIII. yüzyıl sonunda Osmanlı Devleti” adlı haritadır. Bu haritada Bingazi’den Cezayir’e kadar geniş bir Afrika coğrafyası Osmanlı Devleti’nin hakimiyetinde gösterilmiştir (Yüksel vd. 2020, 43). Bu ünite de dikkat çekici nokta 1595-1774 gibi geniş bir zaman aralığında, dünyanın hemen hemen her bir bölgesinin konu edilmiş olmasına ve Avrupalıların sömürgeciliğine iç başlık olarak yer verilmiş olmasına rağmen Afrika coğrafyası, halkları ve tarihi ile ilgili kayda değer hiçbir bilgi, yorum veya değerlendirmeye rastlanmamasıdır. Bu durumun bir benzeri “Değişim Çağında Avrupa ve Osmanlı” başlıklı ünite de görülmektedir. Ünitenin ana kurgusu Rönesans, Reform, Protestanlık gibi Avrupa merkezli değişimlerin anlatılması, bu değişim süreçlerinde fikirleri ile yer alan Kant, Kopernik, Makyavel, T. Moore gibi düşünürlerin tanıtılması ve dönemin değişimleri karşısında Osmanlı’nın gösterdiği reaksiyonlar veya değişim çabalarının açıklanmasıdır. Bu ünite de ayrıca Amerika’nın kolonileştirilmesi ile Avrupa’da biriken servet ve kurulan ticaret ilişkileri yer almaktadır. Fakat tüm bu zaman aralığı anlatılırken Afrika coğrafyası ve halkları ile ilgili herhangi bir bilgi geçmemektedir (Yüksel vd. 2020, 51-91).

“Uluslararası İlişkilerde Denge Stratejisi (1774-1914)” başlıklı ünite 1774-1914 yılları arasındaki siyasal gelişmeleri Osmanlı’yı merkeze koyarak ele alır. Bu ünite de Osmanlı topraklarını paylaşma çabaları başta olmak üzere Osmanlı’ya yönelik tehditler ile Osmanlı-Rus rekabetinin Osmanlı Devleti’nin Avrupa ve Asya siyasetine etkilerinin neler olduğu üzerinde durulmaktadır. Bu ünite de 19. yüzyıla girerken Osmanlı toprağı olduğu belirtilen (Yüksel vd. 2020, 97) Kuzey Afrika, 1918 yılı itibarıyla Osmanlı’dan işgal edilerek alınmış bir

haritada resmedilmiştir (Yüksel vd. 2020, 96). Yine aynı üniteye Mehmet Ali Paşa'nın güçlenmesi neticesinde Osmanlı Devleti'nin Hicaz ve Habeş valiliklerini kendisine verdiği, Mehmet Ali Paşa'nın da 1822 yılında Sudan'ı hakimiyeti altına aldığı ifade edilmiş, 1840 Londra Antlaşması'yla Mısır valiliğinin Mehmet Ali Paşa'ya bırakılması neticesinde Mısır meselesinin çözüldüğü belirtilmiştir (Yüksel vd. 2020, 109-112).

"Devrimler Çağında Değişen Devlet-Toplum İlişkileri" başlıklı üniteye Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi'nin devlet-toplum ilişkilerini nasıl dönüştürdüğü, Osmanlı modernleşmesi kapsamında ordunun teşkilatı, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile Kanun-i Esasi ile 1876-1913 arasında gerçekleşen "darbeler" in Osmanlı siyasetine etkileri ele alınmıştır. Kitabın en hacimli ünitesi olan "Devrimler Çağında Değişen Devlet-Toplum İlişkileri" başlıklı üniteye (Yüksel vd. 2020, 123-191) Afrika coğrafyası, halkları ve tarihine ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Oysa bu zaman zarfında Afrika'da ikinci sömürgeleştirme süreci başlamış ve Afrika'daki sömürgecilik başka bir aşamaya geçmiştir.

"Sermaye ve Emek" başlıklı beşinci ünite Avrupa'da Sanayi Devrimi'ni ve kapitalizmin gelişimini ele almış, Osmanlı'da endüstriyel üretime geçiş çabaları ile Osmanlı'nın son dönem ekonomisini değerlendirmiştir. Bu üniteye Afrika halkları ve coğrafyası "Kapitalist Avrupa'nın sömürgeciliği" alt başlığında ele alınmıştır. Bu kısımda İngilizler, Hollandalılar ve Fransızların Sanayi Devrimi etkisiyle sömürgeciliği farklı boyutlara taşıdığı, sömürgelelerinden ham madde alıp işlenmiş maddeleri sattığı belirtilerek Afrika bağlantısı şöyle kurulmuştur:

Coğrafi Keşifler'le Amerika kıtası gibi yeni topraklara ulaşan Avrupalılar, bu toprakları kısa zamanda istila etmiştir. Keşfedilen bölgelerdeki yerli halklar katliama maruz kalmış ve kültür varlıkları tamamen tahrip edilmiştir. Buralarda kurulan sömürgelelerde, ihtiyaç duyulan işgücünü karşılamak için milyonlarca Afrikalı köleleştirilmiştir. Kapitalizmin işgücü ihtiyacı, köle ticaretini ortaya çıkarmış ve Afrika'nın hür insanları Avrupalılar tarafından ticari bir mal haline getirilerek kıtalar arası köle pazarlarında satılmıştır (Yüksel vd. 2020, 200).

Kitabın altıncı ve son ünitesi olan "XIX ve XX. Yüzyılda Değişen Gündelik Hayat" ünitesinde modernleşme ile sosyal yaşam, ekonomi ve siyasette yaşanan değişimler ile Osmanlı Devleti'nin bu dönemdeki nüfus hareketlerinin çeşitli açılardan sebep ve sonuçları ele alınmıştır (Yüksel vd. 2020, 213-226). Diğer ünitelere göre oldukça dar bir hacme sahip olan bu üniteye Afrika coğrafyasında yaşananlar ve halkların tarihine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Oysaki 19 ve 20. yüzyıllarda Afrika'da gündelik hayat sömürgecilik altında yaşanmıştır.

Ortaöğretim 12 T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabı ve Afrika

Ortaöğretim 12 T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabı, Doç. Dr. Bahattin Demirtaş tarafından yazılmıştır. Kitap, Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu'nun 18 Nisan 2019 tarih ve 8 sayılı kararıyla 2019-2020 öğretim yılından itibaren beş yıl süreyle ders kitabı⁴ olarak kabul edilmiştir. 20. yüzyıldan 1990 sonrasında kadar bir zaman aralığını esas alan ve 288 sayfadan oluşan ders kitabı çok sayıda alt başlık içeren sekiz üniteden oluşmaktadır. Bu üniteler:

1. XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti ve Dünya
2. Millî Mücadele
3. Atatürkçülük ve Türk İnkılabı
4. İki Savaş Arasındaki Dönemde Türkiye ve Dünya
5. II. Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye ve Dünya
6. II. Dünya Savaşından Sonra Türkiye ve Dünya
7. Toplumsal Devrim Çağında Dünya ve Türkiye
8. XXI. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye ve Dünya

şeklinde dir.

"XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti ve Dünya" başlıklı ünite Mustafa Kemal'in hayatını, dönemin düşünce insanlarını ve Mustafa Kemal'in etkilendiği düşünürleri ele alır. Ayrıca 1. Dünya Savaşı'nın seyri ve sonuçlarını aktarır, bunlar hakkında değerlendirmelerde bulunur. Bu ünite de Afrika iki bağlamda geçmektedir. Bunlardan ilki Mustafa Kemal'in Kuzey Afrika'ya geçişi (Demirtaş 2020, 20) ile ilgilidir. İkincisi ise 1. Dünya Savaşı'ndan önce Kuzey Afrika'daki son toprak (Demirtaş 2020, 20) kayıpları ve Kuzey Afrika'da gerçekleşen Trablusgarp Savaşı ve sonuçları (Demirtaş 2020, 24) ile ilgilidir. "Millî Mücadele" başlıklı ünite Kuvay-ı Milliye'den başlayarak Lozan Antlaşması'na kadar geçen sürede millî mücadele kapsamındaki gelişmeleri ele almış (Demirtaş 2020, 49-101); Afrika coğrafyası, halkları ve tarihine ilişkin herhangi bir bilgi vermemiştir. "Atatürkçülük ve Türk İnkılabı" başlıklı ünite de Afrika coğrafyası, halkları ve tarihine ilişkin herhangi bir bilgi verilmemiştir. Bu ünite de Atatürk ilkeleri çağdaşlaşmanın temeli olarak ifade edilip ekonomik, siyasi, kültürel alanlar başta olmak üzere çok sayıdaki alanda inkılapların yarattığı değişimler ele alınmıştır (Demirtaş 2020, 101-141). "İki Savaş Arasındaki Dönemde Türkiye ve Dünya" başlıklı ünite de, Atatürk dönemi iç ve dış politikadaki gelişmeler ele alınmış, birçok ülke ile ilişkiler irdelenmiş ve imza atılan uluslararası sözleşmeler konu edinilmiştir. Ardından ise İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı dönemi ve iki savaş arası dönemde yükselen faşizmin de içerisinde olduğu çeşitli ideoloji ve

⁴ Çalışma boyunca kitabın 2020 yılı baskısı esas alınmıştır.

akımlar ele alınmıştır (Demirtaş 2020, 141-195). Üniteye Mısır ve Yemen gibi birkaç Afrika ülkesi Yahudilerin devlet kurma çabalarına karşı kurulan Arap Birliği'ne üye olmaları ve İsrail devletinin kurulmasından sonra Arap-İsrail Savaşı'na katılımları bağlamında aktarılmıştır (Demirtaş 2020, 191-192).

"II. Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye ve Dünya" başlıklı üniteye savaş sürecinde yaşananlar ve Türkiye'nin tutumu ele alınmıştır. Bu üniteye Afrika, Mussolini'nin tehditkâr politikalarının hedefi (Demirtaş 2020, 175) ve Almanya ile İtalya tarafından açılan yeni cephenin coğrafyası olması (Demirtaş 2020, 179) sebebiyle söz konusu edilmiştir. "II. Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye ve Dünya" başlıklı altıncı ünite, iç politikada çok partili hayata geçişi ve dönemin genel seçimlerini ele almıştır. Dış politikada ise NATO'nun kurulması, Truman Doktrini, Kore Savaşı gibi olayları ele almıştır. İç ve dış politikadaki bu gelişmelerin Türkiye'ye etkileri ve Türkiye'nin tutumu değerlendirilmiştir. Bu bölümde dış ilişkiler kapsamlı bir yer tutsa da Afrika coğrafyası, halkları ve tarihine ilişkin herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Aynı şekilde 1960 sonrası dünya ve Türkiye siyasetindeki önemli gelişmeleri aktaran "Toplumsal Devrim Çağında Dünya ve Türkiye" başlıklı üniteye ve "XXI. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye ve Dünya" başlığını taşıyan sekizinci ve son üniteye, birkaç istisna hariç Afrika coğrafyası, halkları ve tarihine ilişkin herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Bu istisnalar Arap-İsrail savaşına bazı Afrika ülkelerinin dahil olması, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığının Afrika'da projeler üretmeye devam etmesi (Demirtaş 2020, 259) ve Arap Baharı alt başlığının içerisinde bu hareketlenmelerin bazı Afrika ülkelerinde nasıl sonuçlar ürettiğine (Demirtaş 2020, 265) dair kısa bilgilerdir.

Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Ders Kitabı ve Afrika

Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Ders Kitabı, Emrullah Alemdar ve Savaş Keleş tarafından kaleme alınmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu'nun 21 Haziran 2019 tarih ve 11959243 sayılı yazısı ile ders kitabı⁵ olarak kabul edilmiştir. 280 sayfadan oluşan ders kitabı çok sayıda alt başlık içeren beş üniteden oluşmaktadır. Bu üniteler:

1. İki Küresel Savaş Arasında Dünya
2. II. Dünya Savaşı
3. Soğuk Savaş Dönemi
4. Yumuşama Dönemi ve Sonrası
5. Küreselleşen Dünya

⁵ Çalışma boyunca kitabın 2020 yılı baskısı esas alınmıştır.

şeklinde dir.

“İki Küresel Savaş Arasında Dünya” başlıklı birinci ünite 1. Dünya Savaşı’nın siyasi ve ekonomik sonuçları, Orta Asya, Orta Doğu ve Afrika’daki gelişmeler ve sonuçları ile iki dünya savaşı arasında gelişen siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve bilimsel olayları ele almıştır. Bu ünite de Afrika daha çok sömürgecilik bağlamında ele alınmıştır. 1. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasına dair karşılaştırılan iki haritada Afrika kıtası Batılı sömürgecilere tabiiyetleri açısından gösterilmiştir (Alemdar, Keleş 2020, 17). Bu haritalar arasındaki değişimlerin Batı’nın bölgedeki çıkarları çerçevesinde gerçekleştirdiği müdahaleler ile ortaya çıktığı vurgulanmıştır (Alemdar, Keleş 2020, 27). Bu ünite de Afrika yarımadası söz konusu dönemde yerel emirlerin İngilizlerle Osmanlı Devleti’ne karşı iş birliği kurmalarını irdelemiştir. Buna göre İngiltere’nin Mısır Valisi ile Hicaz Emiri Şerif Hüseyin arasında Osmanlılara karşı isyan etme anlaşması yapılmıştır (Alemdar, Keleş 2020, 28). Ünite de Afrika dünya haritası üzerinde modern deniz, hava ve kara gücü teorileri açıklanırken yer almış (Alemdar, Keleş 2020, 34), ayrıca Versay Antlaşması’nın 22. maddesi kapsamında Afrika’ya dair alınan kararlar aktarılmıştır. Bu maddeye göre:

Orta Afrika halkları topraklarında asayiş ve ahlak düzeni korunacak, din ve vicdan özgürlüğü sağlanacaktır. Köle ticareti, silah ve içki kaçakçılığı gibi suiistimaller yasaklanacaktır. Kolluk hizmetleri dışındaki tahkimatların, askeri üs ve deniz üslerinin kurulmasının ve yerli halka askeri eğitim verilmesinin önlenmesi mandater ülkenin güvencesi altına alınacaktır. Aynı zamanda Milletler Cemiyetinin diğer üyelerine ticaret ve alışveriş için eşit fırsatlar sağlayacak koşullar oluşturulacak ve tüm bu çerçevede ilgili toprağın idaresinden mandater ülke sorumlu olacaktır. [...] Güneybatı Afrika ve Güney Pasifik Adaları’nın belli bir kısmında seyrek nüfuslu, yüzölçümü bakımından küçük, uygarlık merkezlerinden uzak veya mandater ülkeyle coğrafi bakımdan bitişik birtakım topraklar vardır. Bunlar için en iyi yol, yerli ahalinin çıkarları lehinde, yukarıda belirtilen teminatlar da uyularak mandater ülkeye ait toprakların ayrılmaz parçaları olmaları ve mandater ülkenin yasaları çerçevesinde idare edilmeleri olabilir” (Akt. Alemdar, Keleş 2020, 30).

“II. Dünya Savaşı” başlıklı ünite, 2. Dünya Savaşı’nın nedenleri, sonuçları ve siyasi, bilimsel, sosyokültürel etkilerini gerek dünya gerekse de Türkiye özelinde ele almaktadır. Bu ünite de Mussolini’nin Habeşistan’ı işgaline (Alemdar, Keleş 2020, 58), bu işgal üzerine İngiltere’nin söz konusu bölgeyi tehdit olarak görmesine (Alemdar, Keleş 2020, 60) ve daha sonraki kısımlarda İtalya’nın Afrika’daki bütün topraklarını kaybetmesine (Alemdar, Keleş 2020, 70) değinilmiştir. Ünite de 2. Dünya Savaşı’nın nedenleri ve rakiplerin karşılıklı savaş stratejileri anlatılırken, iki küresel savaşın devam ettiği temel üç cepheden biri

Kuzey Afrika olarak sayılmıştır (Alemdar, Keleş 2020, 60). Ünite içerisinde alt başlık olarak Birleşmiş Milletler'in (BM) kuruluşundan günümüze tarihi açıklanırken Soğuk Savaş sonrası Somali'nin de içerisinde bulunduğu bazı yerlerdeki olaylara müdahalede bulunmayarak kendisi hakkında olumsuz değerlendirmelere yol açtığı belirtilmiş, BM'nin yetersizliği ve adil olmayan yapılanmasının "Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 'Dünya beşten büyüktür' sözüyle sembolleştiği" (Alemdar, Keleş 2020, 60) ifade edilmiştir. Aynı ünite de "Orta Doğu'nun Yeniden Şekillenmesinde Emperyalist Güçler" adlı başlığın içeriğinde de Mısır ve Lübnan gibi Afrika ülkelerinin Filistin'in bağımsızlığı için yaptıkları teklifin BM tarafından kabul edilmediği aktarılmış, ayrıca Arap-İsrail gerilimi bağlamında Mısır'ın Cemal Abdul Nasır'ın öncülüğünde Sovyetlere yaklaşması ile Fransa'ya karşı Cezayirli direnişçileri desteklemesi üzerinden Afrika coğrafyasında cereyan eden Cezayir direnişi belirtildiği kadarıyla dile getirilmiştir (Alemdar, Keleş 2020, 74). Ünite de son olarak 2. Dünya Savaşı'nda, 1942 yılında, müttefik kuvvetlerin Kuzey Afrika'ya tamamıyla hâkim olduğu ve İtalya'ya çıkarmada buldukları belirtmiştir (Alemdar, Keleş 2020, 82).

"Soğuk Savaş Dönemi" başlıklı üçüncü ünite de "Avrupa Sömürgeciliğine Karşı Başkaldırı" alt başlığı 2. Dünya Savaşı sonrası anti-sömürgeci mücadelelere yer vermiştir. Buna göre 2. Dünya Savaşı sonrası sömürgecilik sisteminin zayıfladığı, ABD'nin eski tarz sömürgelerden taraf tutum takınmadığı, savaş sonrası Avrupalı güçlerin sömürgelerde zor uygulayacak durumda olmadığı belirtilmiştir. Bunun yanı sıra savaş esnasında sömürgelerdeki ulusal kimliklerin geliştiği, Avrupa'da eğitim alan sömürge halkların seçkinlerinin etkili olduğu, Avrupalılar için askere alınan sömürge üyelerinin kendileri ile Avrupalıların hayatlarını karşılaştırma şansı bulduğu vurguları ile sömürge karşıtı mücadelelerin zemini anlatılmıştır (Alemdar, Keleş 2020, 102). Ayrıca "sömürülen ülkelerdeki milliyetçilik ve sosyal devrim, yabancıların siyasi ve ekonomik sömürüne başkaldırı niteliği kazandı" tespiti yapılmıştır (Alemdar, Keleş 2020, 102). Böylece "yirmi yıldan az bir sürede, 1945'ten 1965'e kadar Avrupa'nın Asya, Afrika ve Endonezya'daki hemen hemen tüm sömürgeleri bağımsızlıklarını kazandı. Onları 1970 ve 1980'lerde diğer sömürgeler izledi ve Britanya'nın 1999'da Hong Kong'u Çin'e devretmesiyle sömürge çağı simgesel olarak sona erdi" (Alemdar, Keleş 2020, 103) denmiştir. Devamla, "Asya ve Afrika'da bağımsız olan devletler" adlı bir harita paylaşılmış ve 1960'tan önce Fas, Tunus, Libya, Mısır, Ürdün, Sudan, Etiyopya, Güney Afrika Cumhuriyeti'nin; 1960-1970 arasında Batı Sahra, Moritanya, Senegal, Fildişi Sahilleri, Gana, Mali, Nijer, Cezayir, Çat, Nijerya, Orta Afrika Cumhuriyeti, Kamerun, Gabon, Kongo, Zaire, Uganda, Kenya, Somali, Zambia, Zimbabwe,

Botsvana; 1970'ten sonra ise Malavi, Angola, Namibya'nın bağımsızlığını kazandığı ifade edilmiştir (Alemdar, Keleş 2020, 103).

Ünitede "Emperyalist Devletlerin Afrika'daki İnsan Hakları İhlalleri" başlığı yer almaktadır. Bu kapsamda Fransa'nın Cezayir'i işgalinde "Cezayir halkının işgal karşısında gösterdiği direnişi kırmak ve bağımsızlık yanlısı hareketlere engel olmak için askeri, siyasi, dini, kültürel, ekonomik vb. her türlü baskı yolunu" (Alemdar, Keleş 2020, 105) denediği belirtilmiş, bu başlıkta Cezayirliilerin kitlesel olarak gerilla birliklerine katılımı ifade edilmiş ve Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin hedefleri açıklanmıştır (Alemdar, Keleş 2020, 106). Aynı başlık altında Güney Afrika'daki *Apartheid* rejimi ırk ayrımcılığı üzerinden anlatılmış, Nelson Rolihlahla Mandela'nın Afrika Milli Kongresi'ne katılımı ve siyah kurtuluş hareketinin liderlerinden biri olduğu vurgulanarak devlet başkanlığına gelmesi aktarılmıştır (Alemdar, Keleş 2020, 107). Ayrıca Cezayir ve Nelson Mandela'ya ilişkin iki özel bölüm ayrılarak Cezayir'deki ret ve asimilasyon ile Mandela'nın Afrika siyahları için sembol isim olması açıklanmıştır (Alemdar, Keleş 2020, 107-108). Ünitenin devamında Türk Millî Mücadelesi'nin tüm İslam aleminde sevinçle karşılandığı ve Afrika'nın Cezayir, Mısır, Yemen, Güney Afrika Cumhuriyeti ülkeleri dahil olmak üzere birçok ülkeyi etkileyerek bağımsızlık mücadelesine ilham kaynağı olduğu iddia edilmiştir (Alemdar, Keleş 2020, 112). Ünitede bir başka başlık "Sömürgeciliğin Afrika'daki Siyasi ve Ekonomik Etkileri" adlı başlıktır. Başlıkta Afrika'daki sorunların temelinde sömürgeciliğin bulunduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Afrika'da bağımsızlığını kazanan ülkelerde yolsuzluk, otoriter rejimler, darbeler ve istikrarsızlık yaşandığı belirtilmiştir. Afrika ülkelerindeki ekonomik sorunlar, sömürgecilik dönemlerinden alınarak mevcut duruma ulaştırılan bir çizgide ele alınmıştır:

Sömürgeci devletlerin kendi çıkarlarına göre kurmuş oldukları demir yolu ağlarının, yolların ve limanların karmaşıklığı yeni bir ekonomik düzen oluşturma gayretindeki sömürülen devletleri zorladı. Bu ülkelerde aynı zamanda yerli sermayenin azlığı ve kalifiye eleman eksikliği ülke ekonomilerini olumsuz etkiledi. Afrika ülkeleri, belli ürünlerin ham maddesi üreticisi olarak kendi içlerinde rekabetle büyük sanayi güçlerine bağımlıydı. Fiyatlarda yaşanabilecek küçük düşüşler bütün ekonomik dengeleri altüst etmekteydi (Alemdar, Keleş 2020, 113).

Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Ders Kitabı'nın 4. ünitesi "Yumuşama Dönemi ve Sonrası" başlığını taşımaktadır. Buradaki yumuşamadan kasıt iki bloklu dünyada bloklar arasında "savaş tehlikesinin azalması ile siyasi, ekonomik, kültürel ve teknolojik anlaşmaların artması"dır (Alemdar, Keleş 2020, 147). Bu ünitede 1948 tarihli Arap-İsrail savaşı ve İsrail ile

Mısır arasında yapılan Camp David Antlaşması bağlamında Afrika ülkeleri söz konusu edilmiştir (Alemdar, Keleş 2020, 153-163). Diğer bir konu olarak Afrika'nın Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) üyesi ülkeler üzerinden enerji alanında yaşananlar ve 1973 Petrol Krizi ele alınmıştır (Alemdar, Keleş 2020, 164-166). Ünitelerdeki bir diğer başlık da Afrikalı Amerikalılara karşı uygulanan ırkçılık ve Afrikalı Amerikalıların yürüttüğü ırkçılık karşıtı hak mücadelesi olmuş, ayrıca Afro-Amerikan Sivil Hareketi ve Malcolm X (El Hac Malik El Şahbaz) hakkında bilgiler verilmiştir (Alemdar, Keleş 2020, 169-170).

"Küreselleşen Dünya" başlıklı ünite 1990 sonrası dünyadaki gelişmeler ele alınmıştır. Bu ünite, 11 Eylül sonrası ABD dış politikasındaki değişimlerin Sudan'a yansımaları değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelere göre ABD'nin Güney Sudan'ın ayrı bir devlet kurması için gösterdiği çabanın arkasında petrol rezervlerine sahip olma, Çin'in etkisini kırma, Etiyopya, Kenya, Uganda gibi ortaklarıyla iş birliği yapacak bir devlet yaratma yatmaktadır (Alemdar, Keleş 2020, 217). Bu kapsamda ABD'nin desteği ile Güney Sudan bağımsız bir devlet olsa da 2011 sonrası başlayan iç savaş nedeniyle ABD planları gerçekleşmemiştir (Alemdar, Keleş 2020, 217). Ünite Afrika ülkelerinin bazıları "Arap Baharı" bağlamıyla anlatılmış, hazırlanan bir tablo ile Tunus, Mısır, Libya, Yemen ve Fas'ta "sembolleşenler, olayların gelişimi ve sonuç"lar değerlendirilmiştir (Alemdar, Keleş 2020, 223-224). Son olarak ise Türk Kızılayı'nın faaliyetleri kapsamında Sudan, Kenya ve Somali gibi ülkelerde yaşayan ihtiyaç sahiplerine insani yardımlarda bulunulduğu ifade edilmiştir (Alemdar, Keleş 2020, 239).

Ortaöğretim mezunları Afrika'ya ilişkin neleri bilmeli?

Türkiye'deki eğitim sisteminde ortaöğretim mezunu hemen her öğrenci lisans düzeyinde eğitime devam etmek için üniversitelere giriş sınavına katılmaktadır. Bu sınavdaki soruların her biri ortaöğretim mezunlarının üniversitelere girişi için sonuçları tayin edici niteliktedir. Soruların cevaplarını doğru bilenler daha iyi bir gelecek sahibi olmada avantajlı konuma gelmektedir. Her derste olduğu gibi tarih dersi testlerinde de yoğunluklu olarak soruların çıktığı konulara öğrenciler tarafından daha çok çalışılmakta ve bu konular daha çok öğrenilmektedir. Bu bağlamda Temel Yeterlilik Sınavı (TYT) ve Alan Yeterlilik Sınavı (AYT) olarak iki temel oturumda yapılan ve 2018, 2019 ve 2020 yıllarında gerçekleştirilen sınavlara bakılması bu açıdan açıklayıcı olacaktır.

2018 yılında TYT sınavının tarih alanında beş adet soru sorulmuş (ÖSYM, 30 Haziran 2018) ve bu sorularda Afrika'ya dair herhangi bir bilgi ölçülmemiştir. Yine 2018 yılı AYT sınavında tarih alanında 10 soru sorulmuş (ÖSYM, 1 Temmuz 2018) ve bu sorularda Fatih Sultan Mehmet dönemi olaylarında "Mısır'ın alınması" şeklinde bir cümle dışında Afrika'ya dair herhangi bir bilgi

ölçülmemiştir. 2019 yılı TYT sınavında tarih alanında beş adet soru sorulmuş (ÖSYM, 15 Haziran 2019), Afrika'ya dair herhangi bir bilgi ölçülmemiştir. AYT sınavı tarih alanında on adet soru (ÖSYM, 16 Haziran 2019) sorulmuş, sorulardan biri Mısır üzerine olmuştur. Bu soruda “Mısır Uygarlığı'nın özellikleri” sorulmuştur. 2020 yılında TYT sınavı tarih alanında beş soru (ÖSYM, 27 Haziran 2020), AYT sınavı tarih alanında on bir adet soru sorulmuş (ÖSYM, 28 Haziran 2020) her iki sınavda da Afrika'ya dair herhangi bir bilgi ölçülmemiştir.

MEB'in ortaöğretimde 100 temel eserinde Afrika

Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından ortaöğretim düzeyi için “yüz temel eser listesi” paylaşılmıştır (MEB 100 Temel Eser (Ortaöğretim – Lise) 2019). Bu listede Afrika edebiyatçıları ve edebiyatı yer almamaktadır. Oysa Afrika edebiyatına kısa bir bakış dahi bu edebiyatın zenginliğine işaret etmektedir. Bu kapsamda 1988 Nobel Edebiyat Ödülü'ne layık görülen Necip Mahfuz ve ilk modern Afrika edebiyatının babası olarak kabul edilen Chinua Achebe (Orakçı 2020) gibi isimlerin dahi MEB'in yüz temel eser önerisinde yer almaması dikkat çekicidir.

Yokluğu ile Afrika

Gerek ortaöğretim tarih ders kitapları gerek Yükseköğretim Kurumları Sınavı soruları gerekse de MEB tarafından ortaöğretim düzeyi için önerilen yüz temel eserin incelenmesi ile Afrika coğrafyası, halkları ve tarihinin hangi içerik ve kapsamda ele alındığı ortaya çıkmaktadır. Coğrafi olarak Türkiye'ye yakın, dünyanın en büyük ikinci kıtası olan Afrika, dünya nüfusunun yüzde 15'ten fazlasını barındırmaktadır. Gerek coğrafi, gerek demografik gerçeklere rağmen Türkiye'deki ortaöğretim ders kitaplarında Afrika yeterince yer alamamıştır. Resmi Tarih Tezi'nin niteliği ve ders kitapları başta olmak üzere ele alınan kaynakların içeriği birlikte düşünüldüğünde Afrika coğrafyası, halkları ve tarihine dair nelerin dışında bırakıldığını incelemek önemli hale gelmektedir. Çünkü öğretilenler haricinde, öğretilmeyenler de kuşakların bilgi yapılarının oluşmasında belirleyicidir.

Afrika'nın ortaöğretim tarih kitaplarında yer almayan sureti ilk olarak Avrupa sömürgecilik faaliyetlerinin kahir ekseriyetinin ekonomik sebeplere dayandırılarak, sosyal ve kültürel kırım uygulamalarını perdenin arkasında bırakması ile ortaya çıkmaktadır. 9, 10, 11 ve 12. sınıf tarih dersi kitaplarında Afrika coğrafyası, halkları ve tarihi kendisine çok az yer bulmuştur. Afrika, *Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Ders Kitabı*'nda nispi olarak daha fazla yer bulsa da bu kitaptaki odak noktası Afrika'nın Batılı güçlerce ekonomik sömürüye maruz bırakılmasıdır. Ne var ki sömürgeler ekonomik boyutun

yanında kültürel sömürü, biyolojik felaketler ve toplu öldürme politikaları gibi boyutların da devrede olduğu bir yönetim biçimi olarak işlemiştir. “Uygarlık” gibi meşrulaştırıcı bir söyleme yaslanan Avrupa-merkezci bakış açısının sosyal ve kültürel cürümlerle ilişkilendirilmemesi bir yanıyla Afrika gerçekliğinden uzaklaşılmasına, diğer taraftan ise Avrupa-merkezci bakış açısının meşruluğuna halel getirilmesinin önüne geçilmesine neden olmuştur.

İkinci olarak Afrika’nın Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkileri temel olarak “yardımseverlik” eksenine oturtulmuştur. Bu eksen bir tür “efendilik” konumunu ima ederken muhtaçlığın tarihsel süreçlerini göz ardı etmektedir. Bu yönüyle, himaye-koruma-yardım üçgeninde belirgin hale gelen Afrika anlatısının “efendilik” yaratıcı rolünün değerlendirilmesi gerekmektedir. Burada benimsenen yaklaşıma göre Afrika coğrafyasının, halklarının ve tarihinin kendinden menkul bir akışı hiç olmamıştır. Sadece İslam, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti ile “olumlu” anlamda, Batılı güçlerle “olumsuz” anlamda ilişki ve etkilenimlerde bulunduğu anlatısı tarih ders kitaplarının alt okumasında mevcuttur. Ancak Marc Ferro’nun işaret ettiği üzere Avrupa’sız Afrika tarihi yazımı mümkündür (Ferro 2017, 325-329). Benzer şekilde tarihi “galiplerin” yazdığı bir moment yerine toplumsal cinsiyet dahil olmak üzere toplumsal tarihi temel alan momente yönelen akademik çalışmalar, Afrika’nın “Afrika olarak” tarihini yazmaya çalışmaktadır (Ferro 2017, 188).

Sömürgeciliğin tarihi kadar sömürge karşıtı mücadelelerin tarihi de oldukça önemlidir. Nitekim bu önemin, tarih ders kitaplarında yeterince görülmemesi, üçüncü önemli nokta olarak durmaktadır. Bu kapsamda Afrika halkları ve coğrafyası ortaöğretim öğrencisi nezdinde tarihsizleştirilmekte; pasif özne olarak sunulmaktadır. Afrika direnişlerinin her birinin kendine has karşı tarihi ve önemi vardır. Dahası Afrika’daki sömürge karşıtı mücadeleleri başarıları, başarısızlıkları ve/veya güçlü, zayıf yönleri ile anlatan; bu şekliyle Afrika halklarını tarihin içerisine alarak özneleştiren çok sayıda çalışma söz konusudur.

Türkiye’de yükseköğretime giriş sınavlarında Afrika’ya dair bilgilerin ölçülmemesi ve Afrika edebiyatına dair herhangi bir öneriye MEB listesine yer verilmemesi Afrika’nın değer skalasındaki yerine işaret etmektedir. Sınavlarda soru sorulmayan bir bölüm olarak tarih ders kitaplarında kalan Afrika, üniversite kazanmayı “gelecek endüstrisi” olarak okuyan bir toplumda “piyasa” dışı kalmaktadır. Benzer şekilde, MEB’in öneri listesinin “kitap endüstrisini” hareketlendireceğini ve yönlendireceğini kabul edersek, Afrika edebiyatı bu endüstri açısından dışlanmaktadır.

Böylece Afrika coğrafyası, toplumu ve tarihi, ortaöğretim ders kitaplarında yer aldığı şekliyle kültürel, siyasi ve toplumsal sömürden menedilmiştir. Dolaysız bir tarihinin olabileceği ihtimaline gözler kapanmış,

bölge ataerkillik alanına terk edilmiştir. Yanı sıra yardıma muhtaç ve hiyerarşide alt sıralarda konumlandırılmış, bugünün toplumu için meta değeri olan sınavlar ve benzer belirteçler açısından meta değer dairesinin dışında tutulmuştur. Tüm bunlarla birlikte, Afrika coğrafyası, halkları ve tarihi ile birlikte yokluk alanına sevk edilmektedir. İnsan bilgi yapısını “yokluk”ların da etkilediği gerçeğinden hareketle; resmi tarih tezi ile Afrika’sız bilgi yapısı sunulmaktadır. Dolayısıyla Afrika kendi gerçekliğinde yoktur, sadece “yardım, kalkınma, hizmet” retoriği kapsamında vardır.

Türkiye’de Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AKP) iktidara geldiği 2002 yılından sonra Afrika ve Müslüman toplumların yoğun olarak yaşadığı coğrafyalarla artan şekilde ilgilenilmeye başlamıştır. Bu kapsamda özellikle Ahmet Davutoğlu’nun politikaları çerçevesinde Afrika’ya dair politikalar çeşitlenmiştir. Davutoğlu’nun nüfus yoğunluğu Müslüman olan ülkelerde, Batı ile çatışmadan etkinliğini artırma ve jeopolitik/jeoekonomik ilişkiler üzerinden etkiyi yükseltmeye dayanan doktrini (Davutoğlu 2009) Afrika’ya duyulan ilgide belirleyici olmuştur. Bu ilginin fiiliyata dökülmesi sürecinde kamu diplomasisi önemli araçlardan biri olmuştur. Elem Eyrice Tepeciklioğlu vd. Türkiye’nin “özellikle Türk Hava Yolları (THY), Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) ve Yunus Emre Enstitüsü gibi kamu kurum ve kuruluşları aracılığı ile Sahra-altı Afrika ülkelerinde önemli projeler yürüttüğünü” ifade etmektedir (Tepeciklioğlu, Aydoğan, Ünal 2018, 605).

Türkiye’nin son dönem ilgisi ve ilişkileri açısından tarih ders kitaplarına da sirayet eden bir anlayış belirlemektedir. Bu anlayışın özü “tahakküm ilişkileri” kurmaktır. Nitekim Gönenç Uysal AKP dönemindeki Kuzey Afrika politikasının alt-emperyalist bir nitelikte olduğunu belirterek “AKP’nin bölge ülkeleri ile ekonomik, siyasi ve askeri tahakküm ilişkileri geliştirdiğini” savunmaktadır (Uysal 2020, 154). Uysal’ın bıraktığı yerden devam edilirse; gerek Resmi Tarih Tezi’nin etkisi ile hazırlanan tarih ders kitaplarının gerekse son dönemde Afrika’ya dönük ilginin eksik yanı, Afrika halklarının yaşantılarını ve dünya tarihine katkılarını entelektüel bir faaliyet içerisinde değerlendirmemektedir. Bilakis siyasi ve ideolojik tercihler kapsamında araçsallaştırmaktadır. Dolayısıyla bu yaklaşıma göre Afrika kendine özgü tarihsel deneyimi ve dünya tarihindeki varlığı ile ele alınmamaktadır. Bu kapsamda Afrika coğrafyası, halkları ve tarihine ilişkin bilgiler yapılandırılarak agnotolojinin konusu edilmektedir. Cehalet bilimi olarak agnotoloji, bilinenler-öğrenilenler üzerine değil, bilinmeyenler, bilinme alanı dışında bırakılanlar üzerine yoğunlaşarak ayrıcalıklı, üstün pozisyonların ve hiyerarşilerin nasıl üretildiğine odaklanmaktadır (Proctor ve Schiebinger 2008). Nitekim burada da Afrika varlığı

üzerinden ele alınışı, yokluk sahasına terk edildiği özellikleri ile bilme biçimlerinin yapılandırıldığı bir sahaya dönüşmektedir.

Sonuç yerine

Resmi Türk Tarih Tezi, Türkiye’de nesillerin yetiştirildiği temel eğitimdeki tarih derslerinin çerçevesini belirleyerek ortak bilme biçimleri ve bilgi yapılarının inşasında başrol oynamaktadır. Bu tez, paradigmatik açıdan ilerlemeci, rasyonellik iddiası taşıyan, çizgisel tarih anlayışına sahiptir. Avrupa-merkezci tarih anlayışının temel antagonizması olarak “biz-onlar” ayrımının (Hodgson 2019, 40-41) özelliklerini taşır. Nitekim Şimşek’in belirttiği Avrupa-merkezci izler, tekdüze tarih anlayışı, zamansal olarak ilerlemeyi anlatan diyakronik (Şimşek 2013, 212) yaklaşımı esas çerçeve olarak almak kaydıyla “biz” ve “onlar” inşa edilerek tarih yeniden yorumlanır.

Tarih yorumlanırken ulusun yüceliğine vurgu esas amaçlardan biri olarak öne çıkar. Böylece ulus, tarihsel kökleri, medeniyete olan büyük katkısı, mazlumun yanında olmasıyla biricikleştirilir. Bu yönüyle resmi tarih tezinde Türk ve Müslüman öznesi etrafında dolanan anlatıda Afrika, Doğu’da olandır. Özne ise Batı’dadır. Afrika coğrafyası, halkları, tarihi, bu coğrafya ve halklara yönelik birçok yaşantı, gerçeklik, toplumsal gelişme Resmi Tarih Tezinin dışında bırakılmaktadır.

Tarih yazımında “farklı kültürlerle açılmayı, kenarda bırakılmışları tarih yazımına geri döndürmeyi, disiplinlerarası arayışları, yorumsayıcı felsefeye geri dönüşü” (Göle 2017, 162) çağırarak gerekmektedir. Bu çağırma kapsamında devletin resmi eğitim sistemi ve içeriğinin arka planında siyaset ile kurulan ittifaka dikkat çekilmelidir. Resmî tarih tezi yeniden değerlendirilerek, tarihi iktidarların değil, toplumların tarihi olarak bir kez daha ele almak değişik formlarda günümüzde de devam eden sömürü dünyasından kurtulmanın ve demokratik, eşitlikçi ve özgür bir geleceği hep birlikte yaratmanın anahtarlarından biri olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Akman, Şefik Taylan (2011), “Türk Tarih Tezi Bağlamında Erken Cumhuriyet Dönemi Resmi Tarih Yazımının İdeolojik ve Politik Karakteri,” *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), 80-109.
- Alemdar Emrullah, Keleş Savaş (2020), *Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Ders Kitabı*, Devlet Kitapları, İleri Matbaa, İstanbul.
- Blaut, James Morris (2012), *Sömürgeciliğin Dünya Modeli Coğrafi Yayılmacılık ve Avrupa-merkezci Tarih*, Çev. Serbun Behçet, Dergah Yayınları, İstanbul.

- Çelik, Hülya (2020), "Tarih Ders Kitabı Araştırmalarına Kısa Bir Bakış", *VAKANİVÜS-Ululararası Tarih Araştırmaları Dergisi/International Journal of Historical Researches*, 5(2), 565-586.
- Davutoğlu, Ahmet (2009), *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Demirtaş, Bahattin (2020), *Ortaöğretim 12 T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabı*, Adım Adım Yayıncılık, Ankara.
- Dursun, Cansu (2019), "Sosyolojinin Türkiye'de Şekillenışı: Kuruluş Yılları", *Bilim Armonisi*, 2(1), 19-24.
- Ersanlı Behar, Büşra (1996), *İktidar ve Tarih-Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, 2. Baskı, Afa Yayınları, İstanbul.
- Eyryce Tepecikoğlu, E., Tepecikoğlu, A. O., Aydoğan Ünal, B. (2018), "Türkiye'nin Sahra-Altı Afrika'da Yürüttüğü Kamu Diplomasisi Faaliyetleri", *Ege Academic Review*, 18(4), 605-618.
- Fero Marc (2017), *Sömürgecilik Tarihi Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine 13. Yüzyıl – 20. Yüzyıl*, 3. Baskı, Çev. Muna Cedden, İmge Kitabevi, Ankara.
- Göle, Nilüfer (2017), *Melez Desenler İslam ve Modernlik Üzerine*, 5. Basım, Metis Yayınları, İstanbul.
- Hodgson M.G. S (2019), *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek*, Çev. Ahmet Kanlıdere, 4. Baskı, Vadi Yayınevi, İstanbul.
- Loewen, W. James (2015), *Öğretmenimin Söylediği Yalanlar*, Çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Yayınları, İstanbul.
- MEB 100 Temel Eser (Ortaöğretim – Lise), (2019), <http://aksaray.kutuphane.gov.tr/TR-223029/100-temel-eserilkogretim-ortaogretim.html> Erişim Tarihi: 23 Ocak 2021.
- Orakçı, Serhat (1 Haziran 2020), *Afrika Kütüphanesi*, https://insamer.com/tr/afrika-kutuphanesi_2960.html Erişim Tarihi: 23 Ocak 2021.
- ÖSYM (30 Haziran 2018), https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2018/YKS/TYT_01072018.pdf Erişim Tarihi: 23 Ocak 2020.
- ÖSYM (1 Temmuz 2018), https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2018/YKS/AYT_01072018.pdf Erişim Tarihi: 23 Ocak 2021.
- ÖSYM (15 Haziran 2019), https://osym.gov.tr/ykspdf/tyt_yks_2019_web.pdf Erişim Tarihi: 23 Ocak 2021.
- ÖSYM (16 Haziran 2019), https://osym.gov.tr/ykspdf/ayt_yks_2019_web.pdf Erişim Tarihi: 23 Ocak 2021.
- ÖSYM (27 Haziran 2020), https://www.osym.gov.tr/ykspdf/tyt_yks_2020.pdf Erişim Tarihi: 23 Ocak 2021.
- ÖSYM (28 Haziran 2020), https://www.osym.gov.tr/ykspdf/ayt_yks_2020.pdf Erişim Tarihi: 23 Ocak 2021.
- Proctor, Robert N. ve Schiebinger, Londa (editörler). *Agnology The Making and Unmaking Ignorance*. Stanford University Press, 2008.

- Resmî Gazete (12 Eylül 2012), <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=16593&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> Erişim Tarihi: 23 Ocak 2021.
- Şimşek, Ahmet (2013), "Türkiye'de Tarih Ders Kitaplarında Avrupamerkezcilik", *İnsan&Toplum*, 3(6), 193-222.
- Tüysüz, Sami (2020), *Ortaöğretim Tarih 9 Ders Kitabı*, Tuna Matbaacılık, Ankara.
- Türk Tarih Kurumu (15 Ocak 2021), <https://www.ttk.gov.tr/tarihce/> Erişim Tarihi: 23 Ocak 2021.
- Uysal, Gönenç (2020), "Türkiye'nin AKP Dönemi Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da İzlediği Alt-emperyalist Dış Politika", *Praksis Dergisi*, 51, 141-158.
- Yeğen, Mesut (2015), *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, Ahmet (2020), *Ortaöğretim Tarih 10 Ders Kitabı*, İlke Basım, Ankara.
- Yüksel Erol, Kapar Mehmet Ali vd. (2020), *Ortaöğretim Tarih 11 Ders Kitabı*, Devlet Kitapları Özgün Matbaacılık, Ankara.

© 2021. This work is licensed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Research Article

A word of caution on Eurocentrism critiques: Orientalism or Universalism?

Ali Oğuz Diriöz ^{1,*}

¹ Assistant Professor, International Entrepreneurship Department, TOBB University of Economics and Technology, Ankara, Turkey. ORCID: 0000-0001-7110-3849.

* Correspondence: adirioz@etu.edu.tr

Received: 07.06.2021; Accepted: 30.06.2021. DOI: <http://dx.doi.org/10.38154/cjas.6>

Abstract: Eurocentrism is criticized in many academic fields, such as International Relations, History, and many other social science fields. Over the last decades, numerous scholars demonstrated relationships between inequalities and Eurocentric approaches towards many regional studies. Many scholars whose origins are from the Middle East have cited postcolonial literature, such as Said's criticism of Orientalism, as examples of dominant Euro-centric perspectives. Others cited problems of dominant perspectives in social sciences of being Euro-centric, notably, Wallerstein (1997). Therefore, Eurocentric view, narrowing alternativist perspectives can become a problem in the aimed universality. This article does not intend to criticize the critiques of Euro-centric perspectives but rather caution on pitfalls of reactionary approaches to Eurocentric malaise. The discussion is centered on rhetoric that often criticizes Orientalism, to the expense of not contributing viable alternatives to social development. The article takes a threefold approach. First, Euro-centrism in IR, particularly IR Theory, and mainstream History and Social Sciences, in general, are discussed. The second part focuses on Orientalism and Postcolonial literature and warns on reactionary pitfalls. The third part emphasizes the importance of universalism in literature, arts, and sciences. In order to emphasize universalism, the difference of authors such as Amin Maalouf is provided as examples of those who raised awareness and alternative perspectives from the MENA regions without necessarily taking a reactionary approach. The conclusion discusses the analysis and makes recommendations.

Keywords: Eurocentrism, International Relations, globalization, Orientalism, homegrown theory

Avrupa-merkezciliğe yönelik eleştirilere bir tavsiye: Oryantalizm mi, Evrensellik mi?

Öz: Avrupamerkezcilik akademik alanda, Uluslararası İlişkiler, Tarih ve diğer sosyal bilim disiplinlerinde eleştirilmektedir. Son yıllarda, çok sayıda bilim insanı, birçok bölgesel çalışmaya yönelik eşitsizlikler ile Avrupamerkezci yaklaşımlar arasındaki ilişkileri ortaya koydu. Orta Doğu kökenli birçok akademisyen, Said'in Oryantalizm eleştirisi gibi sömürge sonrası literatürü baskın Avrupamerkezci bakış açılarına örnek olarak gösterdi. Diğerleri, özellikle Wallerstein (1997), sosyal bilimlerde Avrupamerkezci olmakla ilgili baskın bakış açılarının sorunlarını dile getirdiler. Bu nedenle Avrupamerkezcilik, farklı bakış açılarını daraltıp sınırlandırarak arzu edilen evrenselliğe ulaşılması bakımından bir sorun teşkil etmektedir. Bu makale, Avrupa-merkezci bakış açılarının eleştirilerini eleştirmeyi değil, daha çok gerici yaklaşımların tuzaklarına dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Tartışma, sosyal gelişime uygulanabilir alternatif oluşturamama pahasına, oryantalizmi eleştirme retoriği üzerine odaklanmaktadır. Makale üç yönlü bir yaklaşım benimsemektedir. İlk olarak, Uluslararası İlişkiler'de Avrupa-merkezcilik ile kısmen Uluslararası İlişkiler Teorisi ve genel olarak ana akım Tarih ve Sosyal Bilimler tartışılmaktadır. İkinci bölüm, Oryantalizm ve Post-Sömürge edebiyatına odaklanır ve gerici tuzaklar konusunda uyarıda bulunur. Üçüncü bölüm, bilimde evrenselciliğin önemini vurgulamakta ve Amin Maalouf gibi yazarların farkını, MENA bölgelerinden ille de gerici bir yaklaşım benimsemeden farkındalık ve alternatif bakış açıları yaratmaya çalışmanın örnekleri olarak ortaya koymaktadır. Sonuç bölümünde ise analiz tartışılıp ve önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Avrupamerkezcilik, Uluslararası İlişkiler, küreselleşme, Oryantalizm, yerel kuram

---

Introduction

Eurocentrism (or Western-centric perspectives) has been one of the critiques in many fields of academia, including International Relations, Regional Politics, History, and many other social and historical science fields. Numerous scholars have conducted many valuable studies demonstrating the relationships between inequalities and Euro-centric or Western-dominant approaches towards many regional studies in the last decades. Mohammad Ayoob, for instance, has been a

predominant IR scholar emphasizing the inequalities of overwhelming Western-centric approaches to IR Theory (Ayooob 2002). Others such as Edward Said have specifically emphasized the Western Oriented “Orientalist” approaches towards regions such as the Middle East as the dominant literature (Said 1978). Many scholars whose origins are from the Middle East have cited Said and his criticism of Orientalism as an example of how Euro-centric perspectives dominate the literature. Orientalism, a general term often used to describe an interest towards the Orient, i.e., what is to the East of Europe, is not necessarily a unified ideology or approach. Many artists, painters, literary movements from the major colonial powers of the 19th century, such as Britain and France, but also the strand of Russian Orientalists, could be described as Orientalists. Famous painters such as Eugene Delacroix (notably his 1827 painting, *The Death of Sardanapalus*), writers such as Rudyard Kipling (notably his 1901 novel *Kim*), and historians as well as scholars of Turkology (such as Russian/German Vasily (Whilhelm) Bartold) can be named among the wide variety of scholars and artists who could be considered Orientalists. The loose term has a common denominator of a Euro-centric approach of Western scholars mainly discovering the Middle East and the Far East.

Some scholars from the West, whose ancestry is not from the Middle East (unlike Said), have also cited many problems of social sciences of being Euro-centric both openly and then in hidden form. Notably, Wallerstein (1997) compared the Euro-centric dominance of social sciences in general as being increasingly subliminal and a many-headed monster, where if it is overcome in one form, other forms of its “head” may reappear in other manners and thus may not be easily overcome. Therefore, Eurocentric view, narrowing alternative perspectives can become a problem in the aimed universality of sciences and knowledge. This article does not intend to counter the criticisms of Euro-centrism. Nor is it intended to justify either of the perspectives, but rather to caution on pitfalls and shortcomings of reactionary approaches to Eurocentric malaise. More specifically, the discussion will be centered on the pitfalls of the rhetoric that is often criticizing Orientalism, to the expense of not contributing positively to the universal academic literature on the subject of development or social progress. A particular case observed will be contributions to the theories of the body of International Relations (IR) literature. The article shall do so in a three-fold manner. First, Euro-centrism in IR, particularly IR Theory, and mainstream History and Social Sciences, in general, are discussed in the first part. The second part takes a closer look into Orientalism and postcolonial literature and warns on reactionary pitfalls. Particularly the apparent shortcomings of homegrown IR theories to offer a dominant alternative to the prevailing IR

theories are scrutinized. Said's *Orientalism* is at the center of the works scrutinized in this part. Similar criticisms by other IR approaches are also discussed in this part, followed by critiques of the Middle East and North Africa (MENA), particularly on the Human Development Index. The third part emphasizes the importance of universalism in science. It puts forth the difference of authors such as Amin Maalouf as examples of raising awareness and alternative perspectives from the MENA region without necessarily taking a reactionary approach. The conclusion discusses the analysis and makes recommendations, especially highlighting the realities of a changing world order with the rise of Asia-Pacific and China in the world economy and a more diverse young population in Europe.

Euro-centrism in IR Theory, history, and social sciences

Many fields in Social Sciences, including History and International Relations, are arguably dominated by Euro-Centric Western perspectives. This is particularly true in the sub-category of the theories of International Relations, where the mainstream academia often overlooks homegrown theorizing. The underrepresentation of non-Western scholars has been one of the crucial debates in academia. For example, the non-Western perspectives are arguably underrepresented in the Postcolonial literature (Lazarus 2004), International Relations Theory debates, or Middle East History (Duijvendak & de Wilde 2016; Buzan & Lawson 2016).

Even in fields such as urban studies, Roy (2016) suggests that many scholars overlook post-colonialism. In this respect, it needs to be acknowledged that there was a problem of euro-centrism and prejudice in many of the literature and academic circles who had a dominant approach to studying the Middle East. Orientalism was not only a feature in Western Europe but also in Tsarist Russia. Russian Orientalism saw the dominance over Asia as even more important for its position. Even though Russia enslaved its people with the serfdom system, it exempted the Caucasian peoples and Tatars from serfdom, tied them to "yasak" taxes, did not engage in assimilation policies, and kept its relations with Asia at a limited level for a long time. However, at the end of the 19th century, the ideas of the colonization of Asia were expressed, especially by slavophile circles. One of the crucial examples of this can be seen in the article "Goktepe - What is Asia to us" published by F. M. Dostoyevsky in 1881. Dostoyevsky stated that Asia is to Russians what America is to Europeans and said, "Asia is our future, we are slaves in Europe, we will be masters in Asia." At the same time, he frequently emphasized that Europe never adopted the Russians, and it should not be

forgotten that Russia is also Asian. (Dostoyevsky 1997 (originally 1881) Hence, Russian Orientalism also had colonial and Euro-centric aspects.

Prominent Western and European scholars, such as Wallerstein (1997) and Wæver (1998), also drew attention to the sociological inequalities of the focus from one perspective to a discipline that is supposed to be international. Furthermore, the foundations of many of the emancipatory theories are also scrutinized on the premises of being based on Euro-centric presumptions (Allen 2015). While some perspectives suggest that temporality may a subject of importance to understand such issues (Ganguly 2004), others, such as Bhabra and the contributors to *Foreign Policy's Analysis* (2020), suggest that mainstream International Relations is blind to racism and other forms of discrimination precisely due to the colonial and imperial history of the dominant countries where the academia is based in the West. They furthermore suggest that the modern state system and the international order shaped by it cannot be understood without acknowledging the central role of race and colonialism in world affairs (*Foreign Policy* 2020). Therefore, the dominant literature is facing a wave of criticisms of underrepresentation of non-Western perspectives and one where the foundations of many academic fields rest upon Euro-centrism. Euro-Centric foundations, in turn, are arguably parts of the reasons why mainstream approaches from these disciplines are not sufficiently addressing the ills of the colonial era.

The postcolonial literature as well as many historical analyses, not only from non-Western scholars but also from Western scholars, make correlations between the 19th century Imperialism competitions over Central Asia and the modern rivalries in accessing energy resources in Central Asia. For instance, the Imperial Great Game's analogy has been applied to the 21st century by prominent Western scholars such as Hopkirk and Kleveman, as well as by non-Western authors such as Ahmad Rashid.

The Imperial Great Game describes the imperialistic struggle between Tsarist Russian Empire and the British Empires in the late 19th Century and early 20th Century. The "New" Great Game that had been of much attention on energy resources makes similar comparisons. The "New" Great Game applies a similar geopolitical competition in the 1990s and early 2000s to describe great powers rivalry to access energy resources of Central Asian Republics (See Hopkirk (1996 and 1996); Rashid (2002); and Kleveman (2003) for more on Great Game and New Great Game).

Having said that, Gueldry & Liang (2016) pinpoint that the quest to access energy resources in developing countries, including the so-called "New Great Game," is not confined to Central Asia but is played out globally and not only by

Western powers. In particular, China's energy-related foreign policy and diplomacy have been involved in many debates regarding access to natural resources in Central Asia, Africa, and worldwide (Gueldry and Liang 2016). Hence, the current energy resource access competition is already played out beyond Eurocentrism, and Western companies are not without competition from China in their attempts to access these resources.

Moreover, albeit the continued importance of issues such as the secure access to energy resources by the European states, societies in Europe still have other issues ranging from the economy to migration. Migration, in particular, may be associated with various problems of prejudices and Eurocentrism. Europe still faces many issues of discrimination, racism, xenophobia, Islamophobia, and the rise of the far-right, which is seen as a direct consequence of the increased number of refugees and asylum seekers to Europe over the last decade. The hidden history and sometimes not-so-hidden history of slavery, racism, and colonialism in Europe (Matache 2020) make it easy to blame Eurocentrism on past colonial and imperial prejudices of seeing Europe and the West at the heart of the world affairs as the most and only significant actors. However, even though many such problems persist in Europe, it would be unfair to restrict European history exclusively to a history of colonialism and racism. Such a simple "blame game" would do injustice to many universal values of human rights, liberalism, and humanitarian values that were developed over centuries of intellectual movements and revolutions in Europe and the West. Furthermore, simply blaming Eurocentrism can have intellectual pitfalls, as illustrated in the next section.

Orientalism and reactionary pitfalls

The critiques of Orientalism directed towards the general body of postcolonial literature are not erroneous to highlight the Eurocentrism of mainstream academia. The discipline should indeed be more representative and representing diverse perspectives. However, there is a trap of simply criticizing without effectively providing any viable alternatives with universal validity and adaptability. Among such pitfalls observed, it is interesting to particularly assess some of the shortcomings regarding the attempts of Homegrown Theorizing.

Homegrown theorizing remaining too local

The need to develop alternative perspectives to Eurocentric ones to make academic disciplines, such as International Relations (IR), more diverse has been the desired objective by many. While Kuru (2017) and Tickner (Tickner and Smith

2020; Tickner and Waeber 2009) provide an account of various Global South perspectives, one feature is the locality of such approaches. For instance, a recent wave of Eurasianism (as described by Karasar (2008), among others) suggests alternative forms of regionalism for Turkey's foreign policy. However, as the name suggests, the emphasis is for a particular region, and the case is not necessarily universally valid for other countries and regions, suggesting whether the regional groupings should be strengthened or not, and if so, how it should be decided on which premises to strengthen which regional groupings.

While the Center-Periphery discourse (Onuf 2017) is rather global and local, its origins are nonetheless based mostly on Western and Eurocentric scholarships. In that sense, there are similar situations to those of IR Critical Theory, which sees emancipation as a panacea but does not explain the mechanics of how it would happen. Some of the more critical theories adopt an approach whereby claiming not to be problem-solving theories. Such approach of criticizing have their merits as the critique does lead to valuable changes in approaches. Mainstream IR has been accused (and often with merit) of understanding the world from one dominant perspective. However, critical approaches may face a recurring problem in IR scholarship that is critical of Euro-Centrism. One of not suggesting how to reconstruct a global scholarship and universally valid body of literature. Some critical approaches further accuse scholars who try to provide non-conventional perspectives of doing so with established Eurocentric methods. For instance, from an Asian perspective, Krishna (2017) is criticizing Kang (2010) not necessarily for espousing Euro-Centrism, but using explanations and theories that are Eurocentric. Krishna (2017) suggests that the method of Kang (2010) is mimetic of the mainstream approaches. Criticism-only approaches, which often claim to be non-problem solving, are elusive on how criticism alone would provide an alternative whose methods are not mimicking the mainstream approaches.

By contrast, many mainstream and Eurocentric literature focus on the lack of human development and human rights in the MENA region and propose developmental remedies to such problems through developmental programs, which are the actual inequalities that the critical approaches often criticize most.

Current critiques in MENA, not advancing human development

Bernard Lewis was a name often criticized by the postcolonial critical scholars who often were critical of Orientalism. By contrast, Lewis was a critique of their approach (especially in *What Went Wrong*). However, Lewis, albeit with criticism of reinforcing Orientalism and thus the established order based on a Eurocentric approach towards the Middle East, was a valuable historian who contributed to

the universal scholarships with many works (Notably on the Middle East). Furthermore, he was one of the most eminent historians who analyzed many lesser-known historical issues (assassins, a radical sect in Islam). These works make invaluable contributions universally to future scholars who study the region, regardless of whether they are from the Middle East or Asia, Latin America or Europe.

More importantly, Lewis, in *What Went Wrong*, tried to emphasize how the problematic question of what went wrong has often been treated by postcolonial literature as a blame game to someone else. Though Said's Orientalism is invaluable in determining the non-western perspectives as well as criticizing many Euro-centric prejudices towards the region, the criticism has often been focused on placing the blame on Westerners or other Middle East empires (such as the Ottoman Turks), rather than making self-criticism.

According to the Human Development Index of the UNDP's Human Development Report in 2020, Israel (19th) is the only country from the Middle East in the top 30. In contrast, the most developed Middle Eastern States include United Arab Emirates (31st), Saudi Arabia (40th), Bahrain (42nd), Qatar (45th), Turkey (54th), and Oman (60th); which are in the range between 30th and 60th.

Most of these postcolonial studies are based on emphasizing the prejudices of the Euro-centric scholars and may often initiate a blame game. In Turkey, it is often common to point to such Eurocentric prejudices rooted in the European approach. However, regarding human rights, Turkish citizens and institutions have the option to take matters to the European Court of Human Rights under the Council of Europe, to which Turkey is a founding member (ECHR, nd.). Therefore, despite all the criticisms, universal rights such as human rights are valued, regardless of their origins. This is the pitfall that many postcolonial and non-Eurocentric criticisms may find themselves in: The situation of not providing alternatives or simply vilifying everything of European and Western origin as a form of Eurocentric attempts of cultural superiority. Homegrown non-Western theories of IR, which often remained unfortunately local, have so far not effectively produced many viable alternatives to the dominant mainstream or critical IR theories. Universalism in science, literature, values, and IR is necessary to provide effective discourse, and the next section analyzes why it is essential.

Universalism and why it is important

Nevertheless, despite the existing Eurocentrism, not all work delivered from the West was prejudiced. There were genuine interest and appreciation towards the region, and Maalouf portrays this more sincere interest in Orientalism in his book *Samarkand*. For instance, he references an American martyr in Persia, Baskerville,

who is considered a hero by many Iranians (Ghazvinian 2009), and also makes positive references to the literary Omar societies as a wave of interest towards the beauties of the Orient.

Eminent writers, such as Amin Maalouf, also show the other side from conventional accounts, such as about the perspective of the crusades from the point of view of Arabs (Maalouf 1984; Lewis 1982). Other approaches, such as the *Muslim Discovery of Europe* by Bernard Lewis (1982), also try to emphasize the Middle East people. However, Lewis's works are sometimes criticized for intuitively reinforcing Eurocentric approaches. Nevertheless, Maalouf and other empathetic writers are able to preserve the universalism of academic work rather than entering a blame game.

This Blame Game is the pitfall, never critical towards the Middle East societies, and always blaming others. By contrast, the more Universalist approach of Maalouf tries to make all readers empathetic towards the Middle East and provides a genuine appreciation of some of the early Orientalist Movements as being part of a Universalism.

In Samarkand, Maalouf's historical novel (where historical characters have been novelized), Maalouf focuses on a string of events in the 13th century, when the Great Seljuk Turks ruled the region. The famous trio involved was Nizam Al Mulk (Author of the *Siyasetname*, where advice was given for rulers), Hassan Sabbah (Leader of the Ismailis and Assassins), and Omar Khayyam (Poet, Astronomer). The latter part of the story explores early "Orientalists" trying to find the last original copy of Khayyam's work. In a string of events in Persia, which account actual historical figures such as Baskerville (Dirioz 2013).

Throughout the book, the universalism of science, human values, love, and poetry are praised. In addition, Maalouf brings forward issues about individual liberties and freedom. By contrast, Khayyam is not portrayed as a brave man. On the contrary, Maalouf's interpretation of Khayyam is that of a person who tries to be as distant as possible from social or political upheavals and would not fight for a cause. In fact, the author can be criticized for such a non-political stance, which can perhaps be interpreted arguably as senselessness and having feelings only in words but not in actions.

In general, Maalouf's books, especially *Samarkand*, were critically acclaimed for displaying many layers of culture, history, philosophy, and storytelling while increasing the general awareness about the region's history and culture. Thus, it is not from a Eurocentric perspective, yet it is not reactionary to it either. On the contrary, it is trying to show further certain elements of appreciation of the early "orientalists" that had a genuine interest and passion for the Orient. The book, a

fictional work that heavily draws on historical characters, is full of symbolism and leaves many conclusions open to the readers' interpretation.

The symbolism one can adopt from Maalouf is that universalism and genuine interest towards the Middle East by the early orientalist were in some part sincere, and they have contributed significantly to the literature on the Middle East. In that sense, we can extend the established order of Eurocentrism to the Established order of Nizam, who produced a written work (*Siyasetname*) to promote and strengthen the established order. We can interpret this perhaps as Lewis and the continued Western-dominant established order. However, more importantly, nearly a thousand years ago, Nizam wrote the *Siyasetname*, which is a work advising rulers in a similar and universal manner to Sun Tzu's *Art of War*, Plato's *Republic*, or Machiavelli's *Prince*.

The reactionary to Nizam has been Hassan Sabbah. Likewise, many of the critiques of Euro-centrism and Orientalism fall to the situation where their works are labeled as simply reactionary and blaming others. Though it could be argued that such criticisms are often unfair or made by those who do have a Eurocentric approach, it does not change the lack of universality in the reactions. The Middle East had and still has genuine problems that do not stem from foreign interventions but that are caused due to many problems of underdevelopment, corruption, low human development indexes, gender gaps, or income inequality. These are more important to resolve than simply maintaining the undeveloped status quo with the historic blaming of other external foreign powers.

For many years, Turkey and the majority of the elected rulers of the Republic had been "accused" of imitating the West. However, Turkey's reforms that followed Western practices and institutions allowed progress and development in many industries and economic fields. Turkey's industry and economy developed despite the lack of significant fossil fuels and valuable natural resources reserves. Unlike the Rentier states in the Middle East (which possess abundant natural resources), Turkey's integration with Western political and economic institutions and emulation of the developmental model and education of the West did produce a modern industrialized society with a diversified economy that can produce technology, as well as having a significant service industry. Albeit economic difficulties in recent years and cyclically, Turkey has consistently been among the top 20 economies in the world (World Bank 2021).

In contrast to Turkey's development, despite abundant natural resources, many rentier states suffer from a condition that is described as a "resource curse" (Hertog 2010). This is a situation where a state has abundant natural resources and the economic means necessary for development. However, unequal distribution of income and power concentrated the wealth on the hands of a few

as well as the national economy over depending on the revenues from the sales of a single industry (often energy-related fossil fuels). Such rentier states that experience a resource curse often have low human development index, social inequalities, and sudden shifts in the political landscape with an overnight change in the top-level leadership.

Therefore, the value of universalism should not be overlooked at the expense of a reactionary approach. Amin Maalouf, who could be more than his own protagonist, Omar Khayyam, does not take an “either-or” approach of imitating the West by accepting the existing Eurocentrism or adopting a more reactionary approach. Instead, just like Khayyam, Maalouf may represent the universality across regions, religions, and generations of good literature and science.

Conclusion

Overall, this article warned about the possible pitfalls of reactionary critiques to Eurocentrism. Instead of having a reactionary approach to Eurocentrism, it emphasizes the necessity of providing alternative approaches that are universally and globally valid. The importance of promoting universal values is necessary for emphasizing the universal approaches. Universal approaches help to cumulate the intellectual body of literature on the subject. Universality is helpful for scholars across various disciplines in many regions of the world. Like Maalouf, there have been instances where scholars who are initially from the region (sometimes immigrants) have provided alternative perspectives in a non-reactionary way, instead emphasizing empathy and universal knowledge. Without a doubt, improvements and better representation of alternative perspectives and scholarship from non-Western countries need to be better represented. The accelerated trend of shifting economic importance of Asia-Pacific trade compared to the Euro-Atlantic area also suggests the need to encompass more applicable Asian cases. Economically speaking, as of 2021, the world’s biggest trade deal is the Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP), consisting of the ten countries of the Association of Southeast Asian Nations – ASEAN, plus China, South Korea, Japan, Australia, and New Zealand. The RCEP is more extensive than either the European Union’s Economic Area, or the United States Mexico Canada – USMCA (Formerly known as NAFTA) free trade area (Whiting 2021). However, the universality should be highlighted in this case as well, as the RCEP is founded on the pragmatism of universal free trade, rather than a more reactionary political grouping that was at the origin of Brazil-Russia-India-China-South Africa BRICS group of non-OECD countries. If the reality on the ground increasingly suggests a pivot towards the Asia Pacific,

the scholarship shall eventually tilt towards literature originating increasingly from non-Western perspectives. However, the RCEP countries represent many different languages, religions, cultures, and political systems and are very heterogeneous. Thus only the universal objectives of simple free trade and basic principles would bind them together rather than a reactionary move against certain other groups. Likewise, the literature should also focus on common denominators for progress rather than blaming others for the past, no matter how unfair such pasts might have been.

The article suggests promoting multiculturalism and universal values rather than simply adopting a more toxic reactionary blame game approach. In so doing, the intent should not be confused as an effort to justify existing inequalities either. As Hobson (2020) points out, the need for more inclusive and universal non-Western discourse is necessary to present a complete picture of globalization rather than a Western-dominant Eurocentric perspective that is “masquerading” as globalization. Furthermore, many immigrants, especially in the younger generations, are successful in many parts of European Society. Thus, European perspectives and policies are likely to be shaped by the perspectives of these younger generations. Finally, many know that there is a genuine problem of racism, xenophobia, and Islamophobia in specific segments of society in Europe (as visible with the rise of the extreme right-wing parties). Multiculturalism and universalism are needed to overcome the change in perception caused by racist and xenophobic behavior in western societies towards non-western regions. Therefore, promoting universalism would also be accompanied by a word of caution. The word of caution is thus not only addressed for the postcolonial critiques and the comprehensive collections of reactionary literature but also towards the established existing order, which sometimes tends to adopt assumptions based on Eurocentric perspectives. With the rise of the Asia-Pacific region in the world economy, the influence of Eurocentric perspectives may further fade. Progressive and more diverse perspectives and multicultural values would be adopted universally by Eurocentric and non-western scholars alike.

A final word of caution should be made with a story from Turkish culture, in which Tamerlane summons Nasreddin Hoca. According to the story, when Tamerlane asked where the center of the world lies, Nasreddin Hoca says it is where the rear left-hoof of his donkey is. When Tamerlane is infuriated, Nasreddin Hoca responds by challenging Tamerlane to go and measure if he does not believe him.

Even in 15th century Anatolia, a worldview from a local perspective is seen as natural. Nevertheless, the lesson to be taken today is that the emphasis should

be on how global the world is, and yet the center point is where one stands, not necessarily wherever Nasreddin Hoca's donkey steps.

References

- Acharya, Amitav. 2014. "Global International Relations (IR) and Regional Worlds: A New Agenda for International Studies" *International Studies Quarterly*, 58(4): 647-659.
- Allen, Amy. 2015. *The end of progress: Decolonizing the normative foundations of critical theory*. New York: Columbia University Press.
- Ayoob Mohammed. 2002. "Inequality and theorizing in international relations: the case for subaltern realism". *International Studies Review*, 4(3): 27-48.
- Buzan Barry and Lawson George. 2016 "Theory, History, and the Global Transformation." *International Theory* 8(3): 502-22. DOI: 10.1017/S175297191600018X
- Dirioz, Ali Oğuz. 2013. "ORSAM Kitap İncelemesi Serisi: 9; Samarkand by Amin Maalouf" *ORSAM, Ortadoğu Analiz*, Ağustos 2013 – 5(56): 91-95
- Dostoyevsky, Fyodr Mihailovich. 1997 (originally 1881). *Writers Diary: Volume II* Northwestern University Press.
- Duijvendak, Maarten, de Wilde Jaap. 2016. *Reviewing History and IR Journals: Academic Publication Practices and Dominance in World Society*. University of Groningen: 1-17 <https://research.rug.nl/en/publications/reviewing-history-and-ir-journals-academic-publication-practices->. Accessed 06.06.2021.
- European Court of Human Rights – ECHR, <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=home&c> Accessed 06.06.2021.
- Ganguly, Keya. 2004. "Temporality and Postcolonial Critique". In N. Lazarus (Ed.), *Cambridge Companion to Postcolonial Literary Studies* (pp. 162–179). Cambridge: Cambridge University Press,
- Ghazvinian, John. 2009. "Howard Baskerville – An American Hero Iranians Love" *Huffington Post*, 8 March 2009 (Updated May 25, 2011), <http://www.huffingtonpost.com/john-ghazvinian/howard-bakersville---an b 172906.html> Accessed: 05.06.2021.
- Gueldry, M., & Liang, W. 2016. "China's Global Energy Diplomacy: Behavior Normalization Through Economic Interdependence or Resource Neo-mercantilism and Power Politics?." *Journal of Chinese Political Science*, 21(2): 217-240.
- Hertog, Steffen. 2010. "Defying the resource curse: explaining successful state-owned enterprises in rentier states." *World Politics*, 62(2):261-301.
- Hobson, John M. 2020. *Multicultural Origins of the Global Economy': Beyond the Western-Centric Frontier*. Cambridge University Press.
- Hopkirk, Peter. 1990. *The Great Game: The Struggle for Empire in Central Asia*. London: John Murray,
- Hopkirk, Peter. 1996. *Quest for Kim*. London: John Murray,

- Kang, David. 2010. *East Asia Before the West: Five Centuries of Trade and Tribute*. New York: Columbia University Press.
- Karasar, Hasan A. 2008. Türk Dış Politikasında Batı'ya Alternatif Arayışları: Avrasyacılık Örneği. (Turkish.) *Demokrasi Platformu*, 4(13): 117-128.
- Kleveman, Lutz. 2003. *The new great game: blood and oil in Central Asia*. Grove Press.
- Krishna, Sankaran. 2017. "China is China, not the non-west: David Kang, eurocentrism, and global politics." *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 77(1) : 93-109.
- Kuru, Deniz. 2017. "Homegrown Theorizing: Knowledge, Scholars, Theory ." *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*, 7 (1):69-86 . DOI: 10.20991/allazimuth.321993
- Lazarus, Neil. (Ed.) 2004. *Cambridge Companion to Postcolonial Literary Studies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lewis, Bernard. 2003. *The Assassins: A Radical Sect in Islam*. Orion, Phoenix.
- Lewis, Bernard. 2002. *What went wrong?: Western impact and Middle Eastern response*. Oxford University Press.
- Lewis, Bernard. 2002. *Arabs in history*. OUP Oxford.
- Lewis, Bernard. 1982. *The Muslim Discovery of Europe*. Norton & Co. New York.
- Maalouf, Amin. 1988. *Samarkand*. (Translated from French by: Russell Harris Original Title: "Samarcande" published in French in 1988,) London: Abacus.
- Maalouf, Amin 1984. *The Crusades Through Arab Eyes*. New York: Schocken Books. (First published in French in 1983: Les Croisades vues par les Arabes).
- Matache, Margareta. 2020. Europe's buried history of racism and slavery. Politico, June 29, Web Site: <https://www.politico.eu/article/europes-buried-history-of-racism-and-slavery/> Accessed: 06.06.2021.
- Nizam'ül Mülk (N.D.) *Siyasetname* (Translated from Ancient Persian to Turkish by Mehmet Taha Ayar, 14th Publication in 2018). İş Bankası Kültür Yayınları, Hasan Ali Yüce Klasikler Dizisi.
- Onuf, Nicholas. 2017. "Center-Periphery Relations: What Kind of Rule, and Does It Matter?" *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace* 6(1): 5-16.
- Rashid, Ahmed. 2002. *Taliban: Islam, Oil and the New Great Game in Central Asia*. London: Tauris.
- Roy, Ananya. 2016. "Who's afraid of postcolonial theory?" *International Journal of Urban and Regional Research*, 40(1): 200-209.
- Said, Edward. 1978. *Orientalism*. Pantheon Books.
- Tickner, Arlene B., and Smith, Karen. (Eds.) 2020. *International Relations from the Global South: Worlds of Difference*, Routledge.
- Foreign Policy* (2020) "Why Is Mainstream International Relations Blind to Racism? : Ignoring the central role of race and colonialism in world affairs precludes an accurate understanding of the modern state system." by Bhambra, G.K., Bouka, Y., Persaud, R.B., Rutazibwa, O.U., Thakur, V., Bell, D., Smith, K., Hastrup, T., Seifudein Adem, *Foreign Affairs Analysis*, JULY 3, 2020, <https://foreignpolicy.com/2020/07/03/why-is->

[mainstream-international-relations-ir-blind-to-racism-colonialism/](#)

Accessed:

5.04.2021.

Tickner, Arlene B. and Wæver, Ole. (Eds.) 2009. *International Relations Scholarship around the World*. London & New York: Routledge.

UNDP, 2020. *Human Development Report 2020: The next frontier Human development and the Anthropocene*, UNDP, New York.

Wæver, Ole. 1998. "The Sociology of a Not So International Discipline: American and European Developments in International Relations," *International Organization*, 52: 687-727.

Wallerstein, Immanuel. 1997. "Eurocentrism and its avatars: The dilemmas of social science." *Sociological Bulletin*, 46(1): 21-39.

Whiting Kate. 2021. An expert explains: What is RCEP, the world's biggest trade deal?. *World Economic Forum*, 18 May 2021. <https://www.weforum.org/agenda/2021/05/rcep-world-biggest-trade-deal/> Accessed 06.06.2021.

World Bank Data. 2021. GDP (Current US\$). https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?most_recent_value_desc=true Accessed 29.06.2021.

© 2021. This work is licensed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Review essay

Abraham Accords: Palestine issue should be addressed for a peaceful Middle East

Polen Bayrak ^{1,*}

¹ Faculty of Law, City, University of London, United Kingdom.
ORCID: 0000-0003-2738-270X

* Correspondence: polen.bayrak@city.ac.uk

Received: 31.05.2021; Accepted: 29.06.2021. DOI: <http://dx.doi.org/10.38154/cjas.4>

Abstract: Decades of tensions in the Middle East have left many regional countries in tatters. The Abraham Accords – a joint declaration of the United States, Israel, and the United Arab Emirates, was signed alongside a peace agreement, although there has never been a state of war or conflict between Israel and the UAE. To achieve full peace and stability in the region, the resolution of the Palestine-Israeli conflict is vital. The United States and Israel have a long history of cooperation in the maintenance of the security of Israel that ensures the protection of US interests to the detriment of other regional powers that may have the potential to become influential in the region, and that ignore Western interests. Geopolitical changes in the Middle East over the last decade have altered the threat perspective of the Arab monarchies. Support for the creation of an independent Palestine has diminished as the issue has started to be seen as a distraction from the real and immediate threats from emerging regional powers. Although the Gulf nations may wish to present themselves as the Arab protector of Palestine, they clarify that “every tub must stand on its own bottom.” The US support of a peaceful environment was a result of the Chinese presence in the region, which the former perceived as a threat to its hegemony. However, long-term peace cannot be achieved without taking into account the Palestinian issue, as the primary conflict. In the same vein, countries such as Iran and Turkey did not welcome the normalization situation between Israel and the Arab states due to the ignorance of the Palestinians’ interests. There are weaknesses of the Accords perhaps due to its impatient timing, and its contradiction with the international community, such as the UN, and its disregard of the two-state solution.

Keywords: peace deal, UAE-Israel, deal of the century, Trump administration, Middle East

İbrahim Anlaşması: Barışçıl bir Orta Doğu için Filistin meselesi ele alınmalıdır

Öz: Orta Doğu'da on yıllardır süren gerginlik birçok ülkeyi paramparça hale getirmiştir. Bu gerginlik kapsamında İsrail ve Birleşik Arap Emirlikleri arasında bir savaş veya çatışma olmamasına rağmen, Amerika Birleşik Devletleri, İsrail ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin ortak deklarasyonu olan İbrahim Anlaşması imzalanmıştır. Bölgede tam bir barış ve istikrar için ise Filistin-İsrail sorununun çözülmesi hayati öneme sahiptir. Amerika Birleşik Devletleri ile İsrail'in, bölgede etkili olma potansiyeline sahip diğer ülkelerin aleyhine olacak şekilde, Amerika'nın bölgesel çıkarları ve İsrail'in güvenliğini sağlamaya dayalı uzun bir iş birliği geçmişleri bulunmaktadır. Son on yılda Orta Doğu'daki jeopolitik değişimler Arap monarşilerinin tehdit algılarını değiştirmiştir. Bağımsız bir Filistin kurma yönündeki destek ise giderek azalmıştır, çünkü bu konu yükselen bölgesel güçlerden kaynaklanan gerçek ve acil tehditlerden bir sapma olarak görülmektedir. Körfez ülkeleri kendilerini Filistin'in Arap koruyucuları olarak gösterebilirler de "her koyun kendi bacağından asılır" yönünde açık bir irade sergilemektedirler. Amerika Birleşik Devletleri'nin bölge barışına desteği, tehdit olarak gördüğü Çin'in bölgesel ilgisi sonrası artmıştır. Ancak uzun vadeli barış, sorunun esas kaynağı olan Filistin sorunu çözülmeden sağlanamaz. Benzer şekilde Filistin'in çıkarlarına aykırı olacağı düşüncesiyle, Türkiye ve İran gibi ülkeler de İsrail ile Arap ülkeleri arasında normalleşmeye karşı çıkmaktadırlar. İbrahim Anlaşmalarının zamanlama, uluslararası toplumla çelişme ve iki devletli çözümü reddetme gibi zayıflıkları bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: barış anlaşması, BAE-İsrail, yüzyılın anlaşması, Trump dönemi, Orta Doğu

---

The United States as a dominant actor

Israel's security has always been a building block in the United States' (US) foreign policy decisions with regards to the Middle East. The Abraham Accords promote the formation of a regional coalition of Israel and the Arab nations that are close to the US, and to create a balance of power as a catalyst to other regional powers that have sought to exert influence to the detriment of Western interests

(Hamdi 2018). The US dominance in the peace negotiations may be evidenced by the emphasis given to the Accords for further cooperation under the leadership of the Trump administration,¹ with the timing of the agreement immediately prior to the US elections revealing the calculations.

The main goals of the Trump administration, which brokered the Abraham Accords, were to obtain the support of the Jewish lobby prior to the elections, to hamper the foreign policy objectives of Iran by establishing a block in the region, and most importantly, as part of the US grand strategy, to curb the increased Chinese presence in the Middle East.

From a historical perspective, the establishment of the "new Middle East project" under the Bush administration promoted the supremacy of Israel as a strategic tool for the obstruction of other influential powers. The mutual interests of the United States and Israel guarantee a strong level of cooperation between them, and while there are goals to promote political, economic, and social development in the region, these plans would appear to be of secondary importance, at best.

It is interesting to note that there is no reference to the challenge posed by Iran in the agreement, which can be attributed to the fact that Iran is not a priority issue on the US agenda, although it is for both Israel and the United States. It is possible that this issue is being addressed through confidential letters or side agreements due to its political sensitivity to prevent Iran from stirring up further trouble in the region as a response to this deal (Dekel and Shusterman 2021). Yet, Donald Trump, as the peace broker, stated at the press conference in the Oval Office that he anticipated entering into a good deal with Iran on the nuclear issue if he were to be reelected in the upcoming presidential elections (Dekel and Shusterman 2021).

The peace agreement calls for cooperation in a range of civilian areas, including the cultivation of people-to-people programs, interfaith dialog, and youth exchange programs, as well as in health, innovation, and tourism (TJP 2020; Ahren 2020). The agreement further facilitates the improvement of trade and economic relations through cooperation in technology and science, suggesting that the primary objective of the United States is to create a regional block that can respond to the increased Chinese investments in the region. Although the cooperation between the United States and Israel goes back many years, it has never led to a tangible peace agreement between the regional states.

---

¹ Abraham Accords 2020, Article 7: "Parties have promised to stand ready to join with the United States to develop and launch a strategic Agenda for the Middle East in order to expand regional diplomatic, trade, stability and other cooperation."

China's increasing technological investments and the high-tech and the increasing 5G network piqued Washington's attention. Trump's national security adviser Robert O' Brien said that the Accords block China from Israel's tech sector to some extent. Several Chinese tech companies, including Huawei and AliExpress, have been established in Israel, and the country is seen as an important collaborator in the Digital Silk Road (Fulton 2021). The Beijing Genomics Institute has made investments throughout the Middle East and also signed a contract to establish a COVID-19 testing laboratory in Israel (Muoio 2021). Aside from its desire to make a political gain prior to the elections, the Trump administration increased its support and gifted this peace agreement to Israel to maintain its strategic base in the Middle East by collaborating with local partners and thus exclude any further influence of its number one enemy – China.

The United States has vast military assets and has provided weapons to Gulf countries which have quickly grown to become its top customers, thus giving the US considerable leverage over the regional monarchies. Although these nations control significant oil reserves and have a much higher income than the global average, their populations are sparse, and they lack any form of collective security structure (Hajjar 2002). In other words, the Gulf States need to look for the support of a superpower if their security is to be ensured.

The previous animosity between the Gulf monarchies and former US President Barak Obama arose from the fact that the Iran nuclear deal had been signed under his watch, bringing them closer to China and Russia, and this seems to have influenced the decision-making process before signing the Accords. Trump has decided to stop Gulf's financial sources funneling to Chinese companies and eliminate this investment trend altogether.

Washington offers its allies weapons and security in exchange for cooperation, and while the UAE was promised F-35s in return for their signature on the agreement, a deal to which they immediately agreed and signed the Accords, the deal has been suspended for now under the Joe Biden administration (Samuels 2021). Even though the Palestinian conflict has long dominated foreign policy in the Gulf for many years, it would seem that the nations have now decided to prioritize their own interests.

In a short time, the agreement was expanded to include North African countries, namely Sudan and Morocco, and in time will probably spread further throughout the region. Sudan, which is predominantly Muslim, officially signed the agreement just over two months after Trump announced that Sudan would be normalizing its ties with Israel (Arab News 2021). In return, Washington agreed to remove Sudan from the list of State Sponsors of Terrorism, to remove

the ongoing economic sanctions, and to launch negotiations on debt forgiveness (Suliman and Gubash 2021). The United States and Israel would also alleviate the restrictions imposed on other actors to give the Abraham Accords a wider base and a regional character, given that peace with only a few nations would contribute little to the security of Israel, and hence, the United States. Concerning Saudi Arabia, due to Bahrain's relative dependence on the country, it is likely that it sought approval from Saudi Arabia before signing the Abraham Accords, which could indicate that Saudi Arabia is taking a more positive view of Israel.

Saudi Arabia, however, has internal pressures against normalization, with Saudi Crown Prince Mohammed bin Salman stating in an interview that establishing ties with Israel would lead to him being killed by the people of Qatar, Iran, and Saudi Arabia (MEE 2020a). Although to date, the neighboring peace agreement has not transformed Saudi-Israeli relations into visible ties, it does not prevent backchannel communications, and according to a Mossad chief, Riyadh is on the way to normalizing ties with Israel (Arnaout 2020).

Israel

The Abraham Accords, which have eliminated the barriers to diplomatic relations between Israel and some Arab nations, are a significant political achievement for Israel. On a personal level, the Accords give Benjamin Netanyahu a domestic boost that will be useful in easing the existing internal conflicts in the country, while in the bigger picture, it has expanded Israel's political image globally.

Israel could have improved its position by demanding more visible action against Iran, which it sees as a regional threat to its existence, but as mentioned earlier, the text of the agreement makes no mention of Iran. Israel could also have bargained for formal military cooperation against external enemies or the internal counter-groups spread throughout the region, which would have served as a deterrent against Iran and establish a secure environment for Israel. In February 2020, Iran's Strategic Council on Foreign Relations envisaged "that the Occupied Territories will in the future witness a new Intifada against the Zionist regime that will involve more support from Iran than the previous one" (Ahmed 2021).

It was also a considerable achievement of Israel to have no mention of the two-state solution made within the text of the Accords. It could perhaps have sought greater recognition of its occupied territories in the document, particularly the status of Jerusalem as a capital city of the State of Israel. In 1980, Israel passed the Jerusalem Law in which it is stated that "Jerusalem, complete

and united, is the capital of Israel,"² and while it maintains its primary governmental institutions in Jerusalem, its claim is not widely recognized by the international community. The wider recognition and support for Jerusalem as State of Israel's capital could have been done by Emirates opening its first embassy in Jerusalem, instead of Tel Aviv, following the example of the United States under the Trump administration, and could have been achieved through US pressure on Abu Dhabi, which needs US weapons to secure itself against Iran and counter-groups such as Hamas and Hezbollah in the region. Such a step, however, would bring a great deal of negative attention to the United Arab Emirates. Despite Israel trying to legitimize itself as a state in the occupied territories, the Muslim population and human rights groups still don't seem ready to surrender.

Israel could also have bargained with the United States to use its influence to convince other regional actors to establish ties, such as Saudi Arabia, although the Saudi authorities have declared that there will be no ties with Israel without a Palestinian state (MEE 2020b). While they have been engaged in backchannel communications anyway and secretly cooperate against Iran (Heller and Kalin 2017), official relations would further boost Israel's situation, as Saudi Arabia is seen as a religious leader in the Middle East. In other words, it could legitimize the policy toward Israel in the eyes of the public.

United Arab Emirates

UAE foreign policy has been more proactive since the unsuccessful attempt of Dubai Ports (DP) World to acquire six US ports, which highlighted the insufficiency of Abu Dhabi's soft power in the context of its relations with the United States (Al Ketbi 2020). Since then, the United Arab Emirates has been working to improve its image in the halls of Washington DC by supporting US interests in its lobbying activities. The Abraham Accords emanates from the same paradigm shift.

There has been uncertainty about whether Israel will withdraw its objection to the sale of arms (F-35s) to the Emirates, or even if it did, whether the US would succeed in getting the deal through its internal legislative bodies (Guzansky and Marshall 2020), given the US legal limits on arms sales to Israel's neighbors, which may adversely affect its Qualitative Military Edge (QME) over them (CRS 2020). In December, a bill introduced by the Democrats aiming to scupper President Trump's efforts to sell F-35s to Abu Dhabi failed to attract the necessary

---

² No 980 Basic Law: Jerusalem, Capital of Israel, August 5, 1980. Accessed April 4, 2021. https://www.knesset.gov.il/laws/special/eng/basic10_eng.htm.

majority (Williams and Lederman 2020), although more recently, the Biden administration has suspended the sale. Benny Gantz, Minister of Defense of Israel, has stated that it would not be “good” for Israel if other countries obtained the F-35 (Gross 2020), and in the same vein, Netanyahu has said that the F-35s weren’t part of the peace deal (Williams and Lederman 2020).

The United Arab Emirates could have sought a guarantee to access to sophisticated weapons, including F-35s, from the United States prior to, and in exchange for, the normalization of ties with Israel. The Abraham Accords focus mainly on cooperation in civilian matters, and make no mention of the sale of military weapons or military cooperation. The Emirates, as one of the top-five customers of US military assets, should have used its wealth leverage, and emphasized that the acquisition of F-35s or similar advanced weapons should not be considered as posing a threat to Israel, in that its primary concern is defending itself against Iran, the common denominator in the triple alliance. Strengthening the capacity of the Emirati military would increase the range of military and political options available for the US to address crises in the region (CRS 2020). The sale of F-35s would be in accordance with the burden-sharing narrative of the Trump administration, in that the United Arab Emirates could have been said to have paid its “fair share” by fighting against common enemies.

Cooperations between states result in a win-win situation only if it is they are the product of a good bargain. The former CIA Director Mike Pompeo stated that the Abraham Accords would not have been signed if the Trump administration had not made a “180-degree turn” in its approach to Iran. The Iranian issue was the primary factor taken into account by the Gulf States when deciding whether or not to normalize ties with Israel. The UAE could have sought warranties from the United States not to deal with Iran. Trump withdrew the Iran-US Nuclear Deal, but there is still no indication whether the Biden administration would follow the line drawn by Trump. If the Emirate could succeed in having a “no deal with Iran” clause included in the Accords, it would be an international obligation, although it is clear that the United States would not permit any limits placed on its actions, as while the United States does not want Iran to be powerful, it may see a benefit on cooperation, as previous, in pursuit of its national objectives. Also, it is not easy to convince states to meet their obligations, as the international arena lacks any workable enforcement mechanism (Alden and Aran 2017, 5).

The United Arab Emirates could choose to stand by the Palestinian cause for its own benefit, if not for that of the Palestinians. For many years, the Palestinian cause has provided significant leverage to Arab states at the negotiation table with foreign governments, so much so that it has been abused as an effective

bargaining chip. If the Emirates had insisted on the rights of Palestinians under international law while cooperating on issues including, but not limited to, the economy, trade, and science, it would perhaps have achieved a better payoff. In this way, it could have ensured peaceful diplomatic relationships while leaving the door open for the Palestinian state as a cause in the event of an unpredictable situation.

Lessons learned from the Abraham Accords

First and foremost, the Abraham Accords may pave the way for future crises, as they fail to promote peace by completely disregarding the Palestinian issue. This has several implications for the future environment in the Middle East.

There can be no long-term peace unless states get to the root of the problem. The 2020 Peace Plan, which has been made to bring stability and peace in the Middle East, has nothing to do with the Palestinian issue but is a major issue in the region. Despite the UAE's efforts to present itself as the protector of the Palestinian people's interests when signing the agreement, it is a stab in the back of Palestinians. This is clear from the fact that shortly after the deal was declared, Netanyahu reported that he had merely agreed to "delay" annexation, and would never give up the rights of Israelis to Israeli land (Sprusansky 2020). This statement reveals that there will be a more dedicated Israel that is able to draw power from the neighboring Gulf monarchies to the detriment of the people of Palestine, thus solidifying Israel's place in the region. Palestinians might take note that fraternal loyalty is unreliable. The international community and the United States have long held that only direct dialogue between Israel and Palestine can provide a path to a peaceful and permanent resolution. Accordingly, the negotiations should have been made with the participation of the Palestinian Authority, as the two states could perhaps have reached a compromise this time, and even if they didn't manage to settle, at least they would have had the opportunity to do so. This would have made the negotiations that resulted in the Accords at least *appear* legitimate.

As Abraham Lincoln once said, "Give me six hours to chop down a tree and I will spend the first four sharpening the axe." The Trump administration wanted to take credit for the deal of the century prior to the elections, and took the ball before the bound. The Accords did not emphasize the complex territorial disputes that are the main source of instability in the region, thus making the "Peace Deal" superficial.

Secondly, a principled peace plan would have come up with a durable solution for the more than 7 million Palestinian refugees. Since the 1947 Israel-Palestine war, millions of Palestinian refugees have been dispersed all over the

world, suffering both rejection and homelessness. The right of return of Palestinians could be proposed as a condition of a full diplomatic relationship.

The refugee problem is an ongoing issue around the world, and every state should take steps in cooperation with another to help bring this to an end. A refugee wave would place a considerable burden on such neighboring Arab countries as Egypt or Tunisia as the world passes through an economic recession, as these countries barely have sufficient resources for their own people. As the United Arab Emirates does not seem keen to open its doors to the Palestinians to offer them refugee protection or jobs, this would result in the suffering of many more women and children.

This is not the first time the Palestinian issue has not been considered a priority in US foreign policy. Any peace initiatives that do not mention Palestinians would suffer from a legitimacy crisis in the eyes of the international community. The Accords only encouraged Israel to impose its sovereignty in violation of international resolutions in which annexation is considered illegal (UNSC 2016). The United Arab Emirates is breaking international law by cooperating with Israel and ignoring the two-state solution accepted by the United Nations Security Council and the General Assembly, and this move could encourage other states to violate decisions taken at the international level if there are no consequences. In short, the United Nations should require states to comply with its resolutions in the interest of international peace and security.

Thirdly, the Palestinians may return to violence, as it is clear that there is no one looking out for their interests but themselves. The resulting frustration would be a constant aggravation, to the detriment of both Israel and the United Arab Emirates. Israeli journalist Eli Podeh provided a warning of the hazards that this scenario could bring: "Israel is wrong to seek agreement with Arab states while circumventing the Palestinians. Its attempt to isolate and weaken the Palestinians could end in the Palestinians being pushed towards violent struggle as a last resort. Israel will then claim that the Palestinians have reverted to violence once again, ignoring its role in this deterioration" (Podeh 2020). In reality, to achieve peace the Palestinians should first be provided a fair and equitable environment, and the two nations should be treated equally to prevent any violations.

Disregarding the two-state solution has had the anticipated "domino effect" (BBC News 2020), as some Arab states continue to hold out. Commenting on the peace agreement, Kuwait stated that "it would be the last to normalize the relations" with Israel (Staff 2020). Qatar stated a similar approach, stating that there would be no normalization of ties with Israel as long as the Palestinian cause remains unresolved (Al Jazeera 2020). While the Arab unity seems to be

broken, time will tell whether the remaining Arab states will join the train. A number of well-known diplomats have stated that more countries will establish peaceful ties with Israel, based on the opinion that there has never been an actual state of conflict between other Arab countries and Israel. The Palestinian cause has been consistently abused by Arab nations as a bargaining chip at the negotiation table with other states to achieve a better deal. The Abraham Accords verify this, as no dedicated Arab country would sign the agreement and make such a rapid 180-degree about-turn.

Another weakness of the Accords is that the Arab public has never consented to the normalization of ties with Israel. Gulf monarchies are wealthy but are weak in terms of having no strategic depth (Trigano 2021). What the future holds for these states is unclear. Palace revolutions, invasions, riots, or Iranian-backed fighters coming into the country for manipulation to start an uprising against the monarchy system are all possible. The Accords were not brought to the table in one day, as they were rather the result of decades of negotiations, and those who penned them could have sought consent through the use of mass media, influencers or academicians prior to the deal. It may be possible that the economically wealthy people in the Gulf would choose not to criticize their monarchs so deeply or profoundly, as they are content with their quality of life at the moment. Changes tend to be made by a willing public that is unhappy with its current situation.

Even though the governments have agreed to normalize ties, the Arab public remains strongly supportive of Palestine. In a survey conducted by the Arab Barometer with people in Algeria, Jordan, Morocco, Libya, Tunisia, and Lebanon to understand their attitudes towards the deal, fewer than 10 percent said they favor the Abraham Accords in all states, except Lebanon.

For a long-term and true peace in the Middle East, Israel should confront the Palestinian issue rather than throwing a veil over it, which has been at the heart of the conflict from the outset. The Emirates should learn lessons from the Arab Spring, mainly that public opinion matters, that furious crowds toppled many leaders due to their political dissatisfaction and that no one considers monarchies to be an exception. This may be more evident in 10–20 years when the oil and petroleum are exhausted, since crowds are furious when they are economically vulnerable. The Abraham Accords were not a successful bargain in the long term for the United Arab Emirates, and any country that is about to join the “train” should look not only at today, but also tomorrow.

References

- Ahmed, O. 2021. "The next Palestinian Intifada will involve more support from Iran" Accessed April 1, 2021. <https://www.middleeastmonitor.com/20200222-the-next-palestinian-intifada-will-involve-more-support-from-iran/>
- Ahren, R. 2020. "Security and Business: Israel Charts Potential of Ties with 3 More Gulf States" Accessed April 1, 2021. <https://www.timesofisrael.com/security-and-business-israelcharts-potential-offuture-ties-with-gulf-states/> accessed 1 April 2021.
- Al Jazeera. 2020. "Qatar Rules out Normalising Relations with Israel" Accessed April 1, 2021 (www.aljazeera.com/news/2020/09/qatar-rules-normalising-relations-israel-200915113549077.html)
- Al Ketbi, E. 2020. "Contemporary Shifts in UAE Foreign Policy: From the Liberation of Kuwait to the Abraham Accords". *Israel Journal of Foreign Affairs*. 13 (3): 391-398.
- Alden, C. and Aran, A. 2017. *Foreign Policy Analysis*. London: Routledge.
- Arab News. 2021. "Sudan says it signed 'Abraham Accords' with US" Accessed April 4, 2021. <https://www.arabnews.com/node/1788216/middle-east>
- BBC News. 2020. "Kushner: Israel-UAE treaty a 'massive change' for the region" Accessed April 1, 2021. <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-53781360>.
- Congressional Research Service (CRS). 2020. *Israel's Qualitative Military Edge and Possible US Arms Sales to the United Arab Emirates* (R46580, 2020).
- Dekel, U. and Shusterman, N. 2021. "Behind the Scenes of the Abraham Accords: Insights from an INSS Cabinet" Accessed March 20, 2021. <https://www.inss.org.il/publication/abraham-accord-behind-the-scenes/>
- Fulton, J. 2021. "China is happy about the Abraham Accords and the GCC crisis coming to an end" Accessed April 1, 2021. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/china-is-happy-about-the-abraham-accords-and-the-gcc-crisis-coming-to-an-end/>
- Gross, J. A. 2020. "Defense Minister: It's Not Good for Israel If Other Countries Get F-35" Accessed April 1, 2021. www.timesofisrael.com/defense-minister-its-not-good-for-israel-if-other-countries-get-f-35/
- Guzansky, Y. and Marshall, Z. A. 2020. "The Abraham Accords: Immediate Significance and Long-Term Implications". *Israel Journal of Foreign Affairs*. 13 (3): 379-389.
- Hajjar, S. G. 2002. "US Military Presence in the Gulf: Challenges and Prospects". *Strategic Studies Institute*. US Army War College.
- Hamdi, O. A. 2018. "American Foreign Policy toward the Arab-Israeli Conflict: Strategic Transformations". *Insight Turkey*. 20 (2): 251-272.
- Heller, J. and Kalin, S. 2017. "Israeli minister reveals covert contacts with Saudi Arabia" Accessed April 4, 2021. <https://www.reuters.com/article/us-israel-saudi-idUSKBN1DJ0S1>
- Middle East Eye (MEE). 2020a. "MBS said he would be killed by his' own people' if Riyadh normalised ties with Israel: Report" Accessed April 4, 2021.

- <https://www.middleeasteye.net/news/mbs-normalisation-saudi-israel-killed> accessed 4 April 2021.
- Middle East Eye (MEE). 2020b. "No normalization with Israel without a Palestinian state, Saudi royal says" Accessed April 4, 2021. <https://www.middleeasteye.net/news/saudi-israel-normalisation-palestinian-state-turki-alfaisal>
- Muoio, D. 2021. "MyHeritage, BGI forming COVID-19 testing lab in Israel, AstraZeneca taps BrightInsight to support its digital ecosystem and more digital health deals" Accessed April 1, 2021. <https://www.mobihealthnews.com/news/myheritage-bgi-forming-covid-19-testing-lab-israel-astrazeneca-taps-brightinsight-support-its> accessed 22 March 2021.
- Podeh, E. 2020. "How the UAE and Saudi Arabia now hold Israel Hostage" Accessed April 1, 2021. <https://www.haaretz.com/middle-east-news/.premium-how-the-uae-and-saudi-arabia-now-hold-israel-hostage-1.9101401>
- Samuels, B. 2021. "Biden Freezes F-35 Sale to UAE, Munitions Sales to Saudi Arabia" Accessed April 3, 2021. <https://www.haaretz.com/us-news/.premium-report-biden-freezes-f-35-sale-to-uae-munitions-sales-to-saudi-arabia-1.9488780>
- Sprusansky, D. 2020. "Palestinian and US Reactions to Israel-UAE Normalization". *Washington Report on Middle East Affairs*. October 2020: 54-55.
- Staff, T. 2020. "Kuwait Says It'll Be 'Last to Normalize' with Israel, Will Stand by Palestinians" Accessed April 1, 2021. <https://www.timesofisrael.com/kuwaiti-officials-reject-israel-normalization-reaffirm-support-for-palestinians/> accessed 1 April 2021.
- Suliman, A. and Gubash, C. 2021. "Sudan formally recognizes Israel in U.S.-brokered deal" Accessed April 4, 2021. <https://www.nbcnews.com/news/world/sudan-formally-recognizes-israel-u-s-brokered-deal-n1240839>
- The Jerusalem Post (TJP). 2020. "'UAE businessman in talks with Israil to begin flights with tourists" Accessed March 20, 2021. <https://www.jpost.com/israel-news/uae-businessman-in-talks-with-israil-to-begin-flights-for-tourists-638917>
- Trigano, S. 2021. "The Abraham Accords: Contrasting Reflections". *Mideast Security and Policy Studies*. 188: 4-14.
- UN Security Council (UNSC). 2016. "Security Council resolution 2334". 23 December 2016, A/RES/68/116.
- Williams, A. and Lederman, J. 2020. "Senate bid to block UAE arms sales falls short" Accessed April 1, 2021. <https://www.nbcnews.com/politics/national-security/senate-bid-block-uae-arms-sales-falls-short-n1250622>.

Book Review

Turkish foreign policy on Africa: the fundamental dynamics, opportunities and challenges

Medine Derya Canpolat ^{1,*}

¹ Graduate Research Assistant, Political Science and International Relations Dept., Cappadocia University, Nevşehir, Turkey. ORCID: 0000-0002-5248-0320.

* Correspondence: derya.canpolat@kapadokya.edu.tr

Eyrice Tepeciklioğlu, Elem. *Turkish Foreign Policy on Africa: The Fundamental Dynamics, Opportunities and Challenges*. Ankara: Nobel, 2019. ix + 198 pp.

DOI: <http://dx.doi.org/10.38154/cjas.12>

Not only does the African Continent host the countries with the fastest growing economies, it is also blessed with such resources as oil, natural gas, and valuable mines. These factors have paved the way for the continent's development as a competitive arena for such global powers as the United States, the European Union, and rising powers like China, Russia, Japan, and India. The interest of Turkey in Africa has also escalated, and the developing intensity of the relationships between Turkey and a number of African nations has naturally had repercussions on the Turkish academic field. The book being reviewed here details these repercussions, and in doing so, makes a strong contribution to the academic field, as while most studies concentrate on the decolonization process of African countries, as well as such disasters as famine, epidemics, and civil wars, Turkey's interest in the continent relates to the economy, policy and external factors. Accordingly, this book takes a critical view of Turkey's relations with African nations from a historical perspective. The author follows a comprehensive and multi-dimensional approach to demonstrate how Turkish foreign policy has transformed over time (p. 5), and the overall structure of the book is aimed at achieving this goal. It provides information on Turkey's foreign policy towards Africa, and suggests that the Turkish government should develop broad policies that can lead to long-term results in capacity building in African countries rather than producing temporary solutions.

The book contains an introduction, five chapters, and a conclusion. The Introduction defines the aim, topic, and chapters of the book. The first chapter evaluates the Turkish-African relationship prior to Turkey's development of an initiative policy towards Africa. In this chapter, the author deals with the Ottoman presence in Africa, the decolonization of Africa, and the main rationale behind Turkey's initiative policy towards Africa. The second chapter investigates Turkey's political relations with African countries and areas of military cooperation, and touches on Turkey's contribution to sustainable peace on the continent, referring to Somalia, Turkey's bilateral relations with the continental countries, and its membership of regional organizations. The third chapter details Turkey's economic relationship with African countries and the investments of Turkish firms on the continent. The author underlines the escalation of the investments of Turkish companies in Africa, which amounted to 100 million dollars in 2003, rising to over 6 billion dollars in 2017. The fourth chapter deals with the tools of Turkey's soft power in Africa, such as humanitarian aid, education, and cultural cooperation, providing information on the activities of the Turkish Cooperation and Coordination Agency, the Presidency for Turks Abroad and Related Communities, the Yunus Emre Institute, Turkish Airlines, TRT World, Anatolian Agency, the Disaster and Emergency Management Presidency, the Turkish Red Crescent, the Turkish Maarif Foundation, and the Presidency of Religious Affairs, among others. The author attaches considerable importance to these institutions in terms of their promotion of the Turkish perception in African countries, and the development of amicable relations. The fifth chapter is devoted to African studies in Turkey and around the world. This broad perspective provides the reader for developing suggestions on Turkish foreign policy in Africa. It should be noted that the title of this chapter may be confusing for the reader, as it suggests that only studies in Turkey are addressed. In the Conclusion, the author emphasizes that the aforementioned institutions, the diplomatic missions, and the growing investments have increased the visibility of Turkey in African nations. Finally, the author suggests that academicians should concentrate on specific topics related to the continent, rather than further studying Turkey's overall relations with African countries.

Some crucial issues that are well-detailed in international relations literature are discussed in the first chapter, such as the Baghdad Pact (pp. 13-14), the Suez Crisis (pp. 14-17), and the Bandung Conference (pp. 17-18). In addressing this historical framework, the author provides an understanding of Turkey's attitude toward African nations in these issues, and the background of Turkish-African

relations. In the second chapter, some significant bilateral and multilateral relations that exist between Turkey and African countries are exemplified, such as the “declaration of 2005 as the year of Africa”, the “First Turkey-Africa Partnership Summit in 2008” and the “Second Turkey-Africa Partnership Summit in 2013” (pp. 42-49). These examples elucidate how Turkey pays attention to cooperation, and how initiative policies were quickly transformed into partnership policies.

The book also takes a critical look at global studies, and compares them with Turkish academic offerings. It states that the majority of Turkish studies have been penned in Turkish, and that most neither develop a theoretical framework nor make a critical analysis (pp. 142-143). It claims that academic interest in the African continent is based mostly on either the political or economic fields, and suggests that regional expertise should also concentrate on the cultural interactions (pp. 164-165).

The chapters reveal the changing approach in Turkish foreign policy toward Africa, alleging that the main drivers behind Turkey’s African initiative are the growing influence of globalization and interdependence, and Turkey’s desire to maximize her interests. In this context, the book suggests that the policies initiated by Turkey toward Africa have worked in its favor. To illustrate, due to the need for the support of France in becoming a member of the North Atlantic Treaty Organization (NATO), Turkey declined to support African countries in their struggle for independence during their decolonization period (p. 12). After the decolonization, however, when the Cyprus crisis broke out, Turkey sought support from African countries, 54 of which are members of the United Nations (p. 23). After losing its Western support, Turkey followed a western-oriented foreign policy, changed her foreign policy, and initiated an African policy by opening diplomatic missions, building a positive image about Turkey through the media, providing financial support, and carrying out military training activities to contribute to the attainment of peace, security and stability in Africa, and so forth (pp. 52-56). Conceivably, the best aspect of the book is its valuable opinion that Turkey’s interests are an influential factor in the transformation of her foreign policy.

As the author highlights in the preface (p. iii), what distinguishes the book from previous works among which it takes place in the literature, is that it deals with Turkish-African relations multi-dimensionally, and from a historical perspective, but focuses more on the initiative period that included the activities of non-state actors. Although there are some typographical errors in the text (e.g., the 87th, 94th, 95th, 98th, 102nd, 103rd, 106th, 107th, 110th, 111th and 118th pages are faded,

and typos (e.g., however is spelled incorrectly on page 141), the sentences are obvious, fluent and understandable. Furthermore, the presentation of the statistics in tables (e.g., p. 34, p. 60, and p.146) allows the reader to compare data, and to retain the subject visually in their memory. In short, the book not only makes a strong contribution to the literature, but is also a solid reference source for international relations students with an interest in African studies.

© 2021. This work is licensed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Yayın Değerlendirmesi

Deniz Gürsoy ^{1,*}

¹ Goethe Institut, Ankara, Türkiye; Kapadokya Üniversitesi, Nevşehir, Türkiye.

ORCID: 0000-0001-6105-0640.

* İletişim: deniz.guersoy@goethe.de

Özbilge, Nevcihan. *Çekirgeler, Kürtler ve Devlet: Erken Cumhuriyet Dönemine Yeniden Bakmak*. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 2020.

DOI: <http://dx.doi.org/10.38154/cjas.14>

Benedict Anderson, *Sınırları Aşarak Yaşamak* başlıklı otobiyografik ve ufuk açıcı çalışmasında “İktidar, dinlemek zorunda olmamak demektir” diye yazmaktaydı. İktidarın, böylesi bir zorunluluktan azade olma halinin açık ve belirgin şekilde görülebileceği alanlardan birinin ulus ve ulus-devlet inşa süreçleri olduğu ileri sürülebilir. Ulus-devlet inşası, farklı boyut ve düzlemlerde işleyen —ve işlemek zorunda olan— bir süreç olarak teşhis edilebilir. İktisadi düzlemden politik düzleme, kültürel yaşamdan gündelik yaşama değin uzanan geniş bir yelpazede inşacı işlevini yerine getirmek üzere işleyen bu süreç, kuşatıcı olmak durumundadır; zira ulus-devletin inşası homojen bir ulus tahayyülüne dayanır. Söz konusu olan, “ulusun homojenleştirilmesi” gibi kulağa garip gelen bir süreç değildir; böylesi bir tahayyülün hakim ve işler kılınmasıdır. İnşacıların elinde, bu amaca yönelik çeşitli araçlar bulunmaktadır. Bilime ve bilimselliğe atfedilen meşrulaştırıcı işlev ile bu işlevin birçok tartışmayı boşa düşüren niteliği bu araçların en güçlülerinden biri olarak değerlendirilebilir. Dahası modernleşme ve modernlik mefhumları üzerinden —“bilimsel” ve akılcı düşüncenin de yardımıyla— inşa edilebilecek çok sayıda kutupsallaştırıcı ayırım, ulus-devlet inşası sürecinin homojen ulus tahayyülünü hakim kılma çabasında karşılaşılabilecek sorunların bertaraf edilmesi için son derece elverişli olabilmektedir.

Türkiye’de erken Cumhuriyet dönemi olarak adlandırılan, 1923’te Cumhuriyet’in ilan edilmesinden sonraki yaklaşık on yıllık dönem, ulus-devlet inşasının yukarıda kısaca sözü edilen niteliklerini incelemek için elverişli bir döneme işaret etmektedir. Bu elverişlilik niteliğinin çeşitli nedenleri, farklı

bilimsel disiplinler ve yaklaşımlarca tartışılmış ve tartışılmaya devam etmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından çok-etnisiteli, çok-dinli ve çok-dilli bir imparatorluk mirasını devralan erken Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının, modernleşmeci ve inşacı anlayışları çerçevesinde yürüttüğü reform hareketi, ulus-devlet inşa sürecine ilişkin literatürün işaret ettiği bazı karakteristik özellikleri sunmaktadır. 1921 Anayasası ile 1924 Anayasası arasındaki kritik dönüşüm de burada önemli rol oynamaktadır. 1919'da başlayan kongre iktidarları çerçevesinde işleyen bir sürecin sonucu olarak ortaya çıkan 1921 Anayasası'nda çoğulcu bir halkçılık ilkesi, bu ilkenin gereği olarak yerel özerklik ve adem-i merkezîyetçilik, 1924 Anayasası'nda, neredeyse bütünüyle devre dışı bırakılmıştır. Bunda kuşkusuz, Cumhuriyet'in ilanı ile sonuçlanan süreçte dayanılması gereken söz konusu ilkelerin artık homojenleşmeye ve homojenleştirici bir modernleşme hareketine kurban edilebileceği ve edilmesi gerektiği inancı rol oynamıştır. Cumhuriyet artık "dahili ve harici" düşmanlara karşı savunulması gereken, milletin birliğine ve medenileşme ülküsüne dayanan bir yapı arz etmektedir.

Osmanlı'nın 18. yüzyıl sonlarına kadar götürülebilecek modernleşme ve Batılılaşma girişimleri ile erken Cumhuriyet döneminde benimsenen modernleşmeci anlayışının süreklilik ve kopuş noktalarına ilişkin çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Metin Heper, erken Cumhuriyet döneminin ılımlı aşkın ve geçici bir devlet formasyonundan yana olduğunu ve bu formasyonun çağdaş bir uygarlığa ulaşmada aracı rolünü oynadıktan sonra ortadan kalkacağını ifade etmektedir (2012: 119). Niyazi Berkes ise analizini Doğu-Batı toplumları arasında kurduğu özcü bir ayırım üzerine inşa etmekte ve Türkiye'nin Doğu toplumlarına has nitelikleri dolayısıyla Doğu toplumları çizgisinden ayrılmadığı için Batı'nın sahip olduğu devrim kavrayışına ulaşamadığını ileri sürmektedir (2014: 522-525). Söz konusu modernleşmeci yaklaşımın belki de en belirgin örneği, Bernard Lewis'in analizinde görülmektedir. Lewis, geç Osmanlı döneminde başlayan modernleşme girişimlerini askeri bürokrasi üzerinden değerlendirmekte ve Batı'nın üstünlüğü ve taşıdığı değerlerin öneminin bu askeri bürokrasi mensupları tarafından anlaşıldığını ifade etmektedir (1993: 61). Sözü edilen bu yaklaşımların sahip olduğu Avrupamerkezci, özcü, modernleşmeci ve insan-merkezci niteliklerden bir ölçüde uzaklaşan başka yaklaşımlar da mevcut olmakla birlikte erken Cumhuriyet dönemine ilişkin var olan akademik çalışmaların büyük oranda özcü ve insan-merkezci niteliklerle malül olduğu ifade edilmelidir.

Nevcihan Özbilge'nin 2015 yılında Hacettepe Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi alanında tamamladığı yüksek lisans tezine dayanan kitabı erken

Cumhuriyet dönemini doğa ve toplum mühendisliği uygulamaları bağlamında ele almayı amaçlamaktadır. Özbilge, yoğunlaşan çekirge istilaları sonucu 1926 yılında çıkarılan Çekirge Kanunu ile somutlaşan ve iktidarın “doğaya karşı mücadelesi” olarak ifade edilebilecek olan mücadele ile 1926-1930 yılları arasında hükümetin Ağrı İsyanı’na karşı yürüttüğü mücadeleyi birlikte ele almak suretiyle kendisinin de araştırmanın başlarında öngörmediği/niyetlenmediği bir resmin ortaya çıktığını kaydetmektedir. Bu resim ulus-devlet inşa sürecinin hem doğa hem toplum tasavvurunun nasıl örtüştüğünü ortaya koymaktadır.

Üç ana bölümden oluşan çalışmanın kuramsal çerçevesi, doğa ve toplum mühendisliği çalışmalarının dayandığı bir temel olarak bilginin söylemselliği üzerine inşa edilmektedir. Bu bağlamda kritik olan, tıpkı çekirgelere karşı yürütülen mücadelede olduğu gibi, Ağrı İsyanı çerçevesinde Kürtlere karşı yürütülen mücadelede de Kürtlerin “hayvanlaştırılması” ve adeta--yazarın human zoo’dan ilhamla önerdiği— “hayvan-insanlar” olarak ele alınması yoluyla kendilerine karşı mücadelenin söylem bakımından meşrulaştırılmaya çalışılmasıdır. Yazar, Edward Said’in *Şarkiyatçılık*’ını daha nüanslı ve incelikli hale getirdiğini ifade ettiği Ussama Makdisi’nin modern çağda her ulusun “kendi doğusunu yarattığı” gözleminin, erken Cumhuriyet dönemini anlamak açısından elverişli olduğunu ileri sürmekte ve söylemsel olarak Kürtlüğün nasıl “kurulduğunu” bu çerçevede ele almaktadır.

Yazarı bu çalışmayı yapmaya iten temel motivasyonun, modern devletin oluşumu ile ulus-devlet inşasına dair mevcut literatürde insan-merkezci yaklaşımın oynadığı başat role karşı bir alternatif önermek ve insan-merkezci yaklaşımın yarattığı boşluğu doldurmak olduğu ifade edilmelidir. Bu çerçevede Özbilge, farklı ülkelerde son yıllarda, doğa ve hayvan çalışmalarının beşeri bilimler alanında giderek önem kazandığını vurgulamakta ve çeşitli üniversitelerde bu konuda kurulmuş olan bölüm ya da programlardan söz ederek Türkiye’de de sosyal tarihin anlaşılması ve aktarılmasında doğa ve hayvan çalışmalarının işe koşulması gerektiğini; böylelikle alanda hakim olan insan-merkezci yaklaşımın hegemonyasının kırılması yolunda da önemli bir adım atılabileceğini ifade etmektedir.

Çalışmasının ilk bölümünde yazar, ilk olarak tarih ve tarihyazını ile modern devlete ilişkin mevcut yaklaşımların eleştirel bir değerlendirmesini yapmaktadır. Burada temel amacın, konuya ilişkin literatürün de modernleşmeci perspektif ile insan-merkezci yaklaşımın hakimiyeti altında olduğunu göstermek olduğu dikkat çekmektedir. Özbilge, erken Cumhuriyet dönemi tarihyazımını, kurduğu kuramsal çerçeve dahilinde ele almakta ve çalışmasının temel tezini

yerleştireceği alanı güçlendirmektedir. Bu bölümde dikkat çeken bir nokta, daha öncesinde de doğa ve toplum mühendisliği uygulamaları mevcut olsa da, modern devletin bir bakımdan önceki uygulamaları aşan, onlardan farklılaşan bir niteliğe sahip olduğu yönündeki iddiadır. Yazar, söz konusu uygulamaların, söz gelimi imparatorluklar bünyesinde de mevcut olduğunun farkındadır. Örneğin Osmanlı idaresi, artan çekirge istilaları sonucu 1916 yılında bir Çekirge Kanunu çıkarmak ve tedbir almak durumunda kalmıştır. Modern devleti farklı kılan ise bu tedbir ve uygulamaların “bilimsellik” ve “hukukilik” temelinde sistemli hale gelmesidir. Dolayısıyla söylem düzeyinde doğa ve toplum mühendisliği bakımından etkisiz hale getirilmesi gereken unsurlar öncesinde de ortaklaşa dahi modern devleti farklı kılan noktalara bakılması gerekmektedir.

Özbilge, ikinci bölümde, erken Cumhuriyet döneminde çekirgelerin nasıl anlamlandırıldığı ve söylem düzeyinde nasıl kurulduğuna bakmaktadır. Bu amaçla ilkin geç Osmanlı döneminden itibaren çekirge istilalarının ve bu istilalara karşı alınan önlemlerin incelendiği, bu “mirasın” erken Cumhuriyet dönemine nasıl aktarıldığının ele alındığı görülmektedir. Özbilge’nin çalışması bu noktada, Mike Davis’in, ilk baskısı 2001 yılında yapılan ve Türkçeye 2012 yılında *Üzerinde Güneş Batmayan İmparatorluk: El Niño Kıtıkları ve Üçüncü Dünyanın Açlıkla İnşası* başlığıyla çevrilen *Late Victorian Holocausts: El Niño Famines and the Making of the Third World* başlıklı çalışmasını akla getirmektedir. “Kıtlığın ekoloji-politiği” sayılması gerektiğini belirttiği çalışmasında Davis, Hindistan başta olmak üzere Çin ve Brezilya’yı da kapsayacak bir şekilde, Britanya İmparatorluğu’nun sömürge yönetimi altında bulunan bölgelerde, kuraklıkların insan eliyle ve sömürge yönetimi vasıtasıyla nasıl kıtlığa dönüştüğünü incelemektedir.

El Niño kıtlıklarının, ancak emperyalizmin müdahalesi ile milyonlarca insanın ölümüne yol açtığı gerçeğini ele alan Davis, oldukça açık ve anlaşılır şekilde, sömürgecilik ve emperyalizmin, sömürgecilik öncesi dönemde köy ekonomileri ve bölgesel çevre politikalarının nüfusu kıtlıklar başta olmak üzere doğal afetlerden korumaya yönelik geleneksel önlem ve yapılarını nasıl yıktığını açıklamakta ve El Niño gibi doğa olaylarının tam da bu yıkım ile milyonların ölümüne neden olduğunu vurgulamaktadır. Davis’in eseri özellikle bilimsellik iddiasının söylem düzeyinde doğa ve toplum mühendisliği uygulamalarını nasıl meşrulaştırdığını açıklarken meteoroloji başta olmak üzere bilimsel disiplinlerin emperyalist niteliğini açığa vurarak bilimlerin ve bilimsellik iddiasının emperyalist politikalara nasıl temel oluşturduğunu ve doğal olayların insan eliyle felaketlere ve katliamlara nasıl dönüştürülebildiğini açıklayıp doğa-insan-makine ilişkiselliğini vurgulamaktadır. Bu anlamda sağlam bir “ekoloji politik”

yaklaşım tesis eden Davis'in çalışması *Çekirgeler, Kürtler ve Devlet*'te yapılan gözlem ve dile getirilen eleştirilere kıymetli bir katkı sunabilirdi ancak maalesef Davis'in çalışmasına yer verilmemiş olduğu görülmektedir.

Erken Cumhuriyet döneminde çekirgeler, gerek Meclis görüşmeleri gerekse 1926 tarihli Çekirge Kanunu ile "özneleştirilmektedir". Çekirgelere karşı mücadele, yeni kurulan ulus-devletin topyekün yürütmesi gereken ve yürütülürken yurttaşların da seferber edilmesini gerektiren bir mücadele görünümündedir. Yazara göre Çekirge Kanunu, çalışmanın bel kemiğini oluşturmaktadır; zira çekirgeleri tarihsel bir özne haline getirirken bir yandan da halka yüklediği mükellefiyet ile çekirgelere karşı mücadeleyi, yeni rejimin doğaya yönelik tasavvurunu hayata geçirebilmesi için ulusal düzeyde yürütülen bir seferberlik biçiminde sunmaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, erken Cumhuriyet rejiminin tıpkı çekirge istilalarında olduğu gibi topyekün bir mücadele ile bastırılması gerektiği yönünde söylemsel ve stratejik bir yaklaşıma sahip olduğu Ağrı İsyanı ele alınmakta ve bir tarihsel özne olarak çekirgeler ile Kürtler arasında rejimin söylem ve uygulamalarında ortaya çıkan benzerliklerin izi sürülmektedir. Homojen ulus inşası sürecinde Kürtler, yazara göre "hayvan-insan" olarak temsil edilmekte ve Ağrı İsyanı da çekirgelere karşı uygulanan stratejilerle bastırılmaya çalışılmaktadır. Özbilge, çalışmasında yer verdiği 1930 yılına ait *Akşam*, *Vakit*, *Cumhuriyet* ve *Milliyet* gibi basın organlarında çıkan haberler vasıtasıyla, üzerinde ısrarla durduğu bu özdeşliği daha da ikna edici şekilde ortaya koymakta ve Kürtlerin isyanının da "çekirge mücadele usulu ile tepelendiğini" ifade etmektedir. Burada dikkat çeken nokta ise insan-merkezci ve modernleşmeci yaklaşımların gözden kaçırdığı bir gerçektir: Modern devletin ve ulus inşa sürecinin doğa ve toplum tasavvurları arasında, söylemsel ve stratejik bir benzerlik mevcuttur.

Özbilge'nin çalışması, iki bakımdan oldukça özgün ve önemlidir. İlk olarak, yazarın doğa ya da hayvan bilimleri yaklaşımlarının toplumsal tarih çalışmaları çerçevesinde analizlere dahil edilmesine yönelik ısrarlı vurgusu ve modern devletin ulus inşası sürecinde yürüttüğü etkinliğe kaynaklık eden söylemsel maskeyi, söylem analizine dayanarak düşürme teşebbüsü, alanda hakim olan insan-merkezci yaklaşımların sorgulanması için kritiktir. Dahası, yazarın çalışmasında titiz bir arşiv taraması yürütmesi, gazete haberlerinin yanı sıra harita ve karikatür gibi görsellere yer vermesi ve konuya ilişkin tarihsel olayları tablolarda göstermesinin, iddiasını ve anlatımını güçlendirmekle kalmadığı, söylem düzeyinde öznelerin nasıl kurulduğunun da birincil tanıklığını okuyucuya aktardığı ifade edilmelidir. Dolayısıyla Özbilge'nin çalışmasının bir

yüksek lisans tezinin sınırlarını zorlayan, özgün, cesur ve etkili bir kitap olma özelliğine sahip olduğu ileri sürülebilir.

© 2021. This work is licensed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Proje Sonuç Raporu

Türkiye turizminin uluslararası rekabetçiliği: Dünya Ekonomik Forumu Seyahat ve Turizm Rekabetçilik Endeksi'nde Türkiye'nin görünümü

Halil Burak Sakal ^{1,*}

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kapadokya Üniversitesi, Nevşehir, Türkiye. ORCID: 0000-0002-2054-5222.

* İletişim: burak.sakal@kapadokya.edu.tr

Gönderim: 23.06.2021; Kabul: 30.06.2021. DOI: <http://dx.doi.org/10.38154/cjas.2>

Öz: Türkiye'nin 2019 yılında güncellenen 2023 yılı turizm stratejisi, tanıtım, ulaştırma, turizmde istihdam edilen insan kaynağı, ürün çeşitlendirme, yeni odak pazarlara yönelme, konaklama kapasitesi ve kalitesinin artırılması gibi politika önceliklerinin yanı sıra Türkiye turizminin sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulması ve Türkiye turizminin uluslararası rekabetçiliğinin artırılması konularına ağırlık veren bir yapıya sahiptir. Seyahat ve Turizm Rekabetçilik Endeksi'nde (*Travel and Tourism Competitiveness Index, TTCI*) 2017 yılında 44. sırada yer alan Türkiye, 2019 yılında yayımlanan endekste 43. sıraya yükselmiştir. Diğer taraftan dünyanın turizm bakımından en çok ilgi gören altıncı destinasyonu olan Türkiye uluslararası turizm rekabetinde bu durumu yansıtmayan bir konumdadır. Türkiye'nin uluslararası turizmde özellikle Akdeniz Çanağı'nda rakip ülkeler ile turizm alanında rekabet edebilme gücünün artırılmasının Türkiye'nin 2023 yılı turizm hedeflerine ulaşmasında önemli katkısı olacağı düşünülmektedir. Bu çalışma 2019 yılında WEF tarafından yapılan TTCI verilerinden hareketle Türkiye'nin uluslararası turizm rekabetindeki konumunu değerlendirerek ülkenin rekabet gücünün artırılmasına yönelik tespitleri ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: turizm rekabetçiliği, Seyahat ve Turizm Rekabetçilik Endeksi, Dünya Ekonomik Forumu, turizm, Akdeniz Çanağı

International competitiveness of Turkish tourism industry: An overview of Turkey in the Travel and Tourism Competitiveness Report of the World Economic Forum

Abstract: The tourism strategy of Turkey for the year 2023 focuses on sustainable tourism and international competitiveness of the Turkish tourism industry among other policy objectives such as branding and promotion, transportation infrastructure, employment in the tourism sector, product diversification, new source markets, accommodation capacity and quality. In 2017, Turkey ranked 44th in the Travel and Tourism Competitiveness Index (TTCI) compiled by the World Economic Forum. Although Turkey improved to rank 43rd in 2019, the current position of Turkey in the TTCI does not reflect international tourism demand for Turkey, which ranks 6th among all national destinations globally. Increasing Turkey's competitiveness in international tourism especially in the Mediterranean Basin will help Turkey reach its 2023 tourism goals. Based on the data and rankings in the 2019 version of the TTCI, this study analyzes Turkey's tourism competitiveness and presents findings for the development of the competitiveness of the Turkish tourism industry.

Keywords: tourism competitiveness, Travel and Tourism Competitiveness Index, World Economic Forum, tourism, Mediterranean Basin

---

Giriş

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (*United Nations World Tourism Organization*, UNWTO) Mart 2021 verilerine göre Türkiye, 2019 yılında 51,2 milyon turist ağırlayarak dünyada en fazla turist ağırlayan altıncı ülke olmuştur (UNWTO 2021, 16). Diğer taraftan Türkiye, turizmden en fazla gelir elde eden ülkeler arasında dünya sıralamasında 14. ülke durumundadır (UNWTO 2021, 17). Başka bir ifade ile, yabancı ziyaretçilerin Türkiye'ye ilgisi turizmden elde edilen gelire yansımamaktadır. Türkiye ulusal ve bölgesel kalkınmaya doğrudan ve dolaylı katkısı olan turizm faaliyetlerinden elde edilen geliri 2023 yılında 65 milyar ABD doları seviyesine çıkartmayı hedeflemektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı 2019, 102). Bu hedefler Kültür ve Turizm Bakanı Mehmet Nuri Ersoy tarafından Ekim 2019'da İstanbul'da düzenlenen bir basın toplantısında kamuoyu ile paylaşılmıştır (Ersoy 2019).

Ağırladığı turist sayısı bakımından dünyadaki önde gelen ülkeler arasında yer alan Türkiye'nin turizm gelirleri bakımından benzer performansı gösterememesi ülkenin turizm stratejisinin gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede 2019 yılında güncellenen Türkiye'nin 2023 yılı turizm stratejisi, tanıtım, ulaştırma, turizmde istihdam edilen insan kaynağı, ürün çeşitlendirme, yeni odak pazarlara yönelme, konaklama kapasitesi ve kalitesinin artırılması gibi politika önceliklerinin yanı sıra Türkiye turizminin sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulması ve Türkiye turizminin uluslararası rekabetçiliğinin artırılması konularına ağırlık veren bir yapıya sahiptir (Ersoy 2019). Bu çalışma, 2019 yılında Dünya Ekonomik Forumu (*World Economic Forum*, WEF) tarafından yayımlanan Seyahat ve Turizm Rekabetçilik Endeksi'ndeki (WEF 2019a) göstergeleri ve Türkiye'nin bu endeksteki sıralamasını değerlendirmektedir.

Seyahat ve Turizm Rekabetçilik Endeksi'nde (*Travel and Tourism Competitiveness Index*, TTCI) 2017 yılında 44. sırada yer alan Türkiye, 2019 yılında yayımlanan endekste 43. sıraya yükselmiştir. Türkiye'nin uluslararası turizmde özellikle Akdeniz Çanağı'ndaki rakip ülkeler ile turizm alanında rekabet edebilme gücünün artırılmasının Türkiye'nin 2023 yılı turizm hedeflerine ulaşmasında önemli katkısı olacağı düşünülmektedir. Konu ile ilgili mevcut çalışmalar, TTCI verilerinin doğruluğuna, güncelliğine ve geçerliliğine eleştirel bir yaklaşım sergilememektedir. Bu çalışma, mevcut çalışmalardan farklı olarak TTCI'yi oluşturan verilerin doğruluğu ve güvenilirliğinin sorgulanmasını esas almaktadır. Diğer taraftan, Türkiye'nin uluslararası rekabetçilikteki konumu yalnızca veri hataları ve güncel olmayan verilerden kaynaklanmamaktadır. Türkiye turizmde uluslararası rekabet gücünü artırmak ve özellikle Akdeniz Çanağı'ndaki güçlü rakiplerin mevcudiyetinde artan turizm talebinden daha fazla pay alabilmek için sürdürülebilirlik, bilişim altyapısı, güvenlik, insan kaynakları gibi alanlarda ivedi ve kalıcı adımlar atmalıdır.

Bu çalışmada Türkiye turizminin uluslararası rekabetteki konumunu Dünya Ekonomik Forumu tarafından iki yılda bir hazırlanarak yayımlanan TTCI verileri Türkiye'nin rakipleriyle karşılaştırılarak analiz edilmektedir. Çalışmada TTCI'nin son üç endeks verisi (2015-2019) kullanılmıştır (WEF 2015; 2017; 2019a).

Konu ile ilgili mevcut çalışmalar

Türkiye turizm ve seyahat endüstrisinin uluslararası rekabetteki konumu, güçlü ve zayıf yönleri ile Dünya Ekonomik Forumu tarafından hazırlanan Seyahat ve Turizm Rekabetçilik Endeksi'nin Türkiye özelinde metodolojik analizi bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Bir ülkenin uluslararası alandaki rekabetçiliği, ülkenin refahı ve zenginliğinin bir göstergesi olarak algılanmaktadır. "Ülkenin mal ve

hizmetlerinin dünya piyasalarından aldığı pay” olarak tanımlanan (WEF 2005, 30) rekabetçilik, teknolojik gelişmişlik düzeyinin yanında (Fagerberg 1996; Lall 2001) ülkenin doğal kaynaklarını, insan kaynağını ve sermayesini kullanım biçimine bağlı olan (WEF 2005, 50) verimlilikle yakın bir ilişki içinde olan bir mefhumdur. Rekabetçilik seviyesinin yüksek olması ülkelerin gelir ve istihdamla bağlantılı sosyal politikalar ile ilgili hedeflerine ödemeler dengesi konusunda sıkıntıya düşmeden ulaşmalarını kolaylaştırmaktadır (Fagerberg 1988, 355). Ülkenin rekabetçilik seviyesinin artırılmasında, ülkedeki iş ve yatırım ortamını doğrudan etkilemeleri dolayısıyla hükümetlerin para ve maliye politikaları (López Salazar, Contreras Soto, ve Espinosa Mosqueda 2011) ile ülkelerin uluslararası siyasetteki konumları kilit rol oynamaktadır (WEF 2005, 32).

Rekabetçilik günümüzde bir ülkenin vatandaşlarını gayri safi yurt içi hasılanın ötesindeki (Costanza vd. 2009; Fleurbaey 2009; Fleurbaey ve Blanchet 2013; Jones ve Klenow 2016) hedeflere ulaştırabilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Aiginger, Bärenthaler-Sieber, ve Vogel 2013). Bu çerçevede büyüyen uluslararası turizm talebi ve sektörde sürekli artan ve şartları ağırlaşan uluslararası turizm rekabeti (Dwyer 2020) yalnızca hükümet politikalarının belirleyici olduğu bir unsur olarak görülmemektedir. Çünkü turizmin uluslararası rekabetçiliğinin artırılması sürdürülebilirlik politikalarının (Sharpley 2009) yanı sıra kamu sektörü, özel sektör ve akademinin yoğun ve yakın iş birliğini gerektirmektedir (Bordas Rubies 2001; Franco ve Estevão 2010; Wilson, Nielsen, ve Buultjens 2009; Zapata ve Hall 2012).

Turizm rekabetçiliği Türkiye (Çağlıyan ve Göral 2017; Göral ve Tuna 2018; Kuşat 2019; Özer 2012; Tepeci 2017) ve diğer ülkeler (Balan, Balaure, ve Veghes 2009; Burnaz ve Ayyıldız 2018; Crouch ve Ritchie 1999; 2012; Kumar ve Dhir 2020; Mangion, Durbarry, ve Sinclair 2005; Nazmfar vd. 2019; Zadeh Bazargani ve Kiliç 2021) açısından literatürde sıklıkla ele alınan bir konudur. Türkiye'nin turizm rekabetçiliği literatürde mikro boyutta da ele alınmış, bazı illerin ve ilçelerin uluslararası turizm rekabetleri de çeşitli araştırmalara konu edilmiştir (Bulu ve Eraslan 2008; Karamustafa, Ulama, ve Erbaş 2009).

Dünya Ekonomik Forumu tarafından 2007 yılından beri yapılan ve ihtiyaca göre güncellenen TTCI kullanılarak ülkelerin turizm rekabetçilikleri çeşitli çalışmalarda analiz edilmiştir. Bu konuda yapılan ilk çalışmalardan biri Kayar ve Kozak'ın TTCI'nin 2007'de yayımlanan ilk sayısını kullanan çalışmasıdır. Türkiye'yi Avrupa Birliği ülkeleriyle karşılaştıran bu çalışmada bazı Avusturya, Almanya, Birleşik Krallık gibi Kuzey ve Batı Avrupa ülkelerinin hava ve kara taşımacılığı altyapısı, doğal ve kültürel kaynaklar, sağlık ve hijyen gibi konularda üstün performans gösterdikleri tespit edilmiştir (Kayar ve Kozak 2010, 212). Turizm altyapısı ve ülkede turizmin önceliklendirilmesi gibi

konularda ise Türkiye'nin Akdeniz'deki rakipleri olan İspanya, Portekiz, Yunanistan ve İtalya gibi ülkeler rekabet avantajına sahiptir (Kayar ve Kozak 2010, 213). Türkiye ise "ucuz destinasyon" konumunda bir ülke olarak düşük ve orta gelirli Doğu Avrupa ülkeleriyle benzer ve yakın rekabet özellikleri göstermektedir. Çalışma, Türkiye'nin insan kaynakları ve bilişim teknolojileri gibi konulara ağırlık vererek rekabet gücünün artırılacağı konusunda politika önerileri sunmaktadır (Kayar ve Kozak 2010, 214).

Türkiye'yi Akdeniz Çanağındaki rakipleriyle karşılaştıran Hassan ve Uşaklı, Türkiye'nin 2011 yılı itibariyle rakiplerinin çoğundan rekabetçilik konusunda daha geride olduğunu tespit etmişlerdir (Hassan ve Uşaklı 2013, 60). TTCİ'nin 2013 yılında yayımlanan versiyonunu kullanan Aydemir, Saylan ve Aydoğmuş, Türkiye'nin rakipleri karşısında çevresel sürdürülebilirlik, emniyet ve güvenlik, sağlık ve hijyen, karayolu ulaşımı gibi konularda geride olduğunu tespit etmiştir. Yazarlar, rekabetçilik endeksinde üst sıralarda yer alan ülkelerin "turizme ve yabancı ziyaretçilere açık ülkeler" olduğunu ifade etmektedirler (Aydemir, Saylan, ve Aydoğmuş 2014, 12). Çalışmada Türkiye'nin rekabet gücünün artırılabilmesi için güvenlik politikalarının gözden geçirilmesi, bilgi ve iletişim teknolojilerine yatırım yapılması, demiryolu ve limanların geliştirilmesi önerilmektedir (Aydemir, Saylan, ve Aydoğmuş 2014, 13).

Endeksi yönetsel açıdan eleştiren Göral, temel ve alt bileşenleri entropi yöntemi ile ağırlıklandırmayı (Göral 2016b) ve turizme özgü bir tanımlamanın yapılması gerektiğini (Göral 2016a, 43) önermektedir. Türkiye'nin turizmdeki rekabetçiliğiyle ilgili 2015 yılında yayımlanan TTCİ'yi kullanan araştırmasında ise Göral, Türkiye'nin emniyet ve güvenlik, çevresel sürdürülebilirlik gibi göstergeler açısından 2019 TTCİ'da olduğu gibi, rekabet açısından zayıf durumda olduğunu tespit etmiştir (Göral 2017, 162). Göral'ın terörle mücadeleden koruma altındaki alanlara, otel fiyatlarının rekabetçiliğinden turizme kamu bütçesinden ayrılan payın artırılmasına kadar bir dizi önerisi olmuştur. Bu önerilerden bazılarının karşılık bulduğu, örneğin turizme bütçeden ayrılan payın 2020 yılı itibariyle artırıldığı görülmektedir (Göral 2017, 162-64). Ancak çevresel sürdürülebilirlik, insan kaynakları gibi alanların çoğunda Türkiye'nin rekabet gücünün 2019'da yayımlanan TTCİ'de de zayıf olduğu görülmektedir (WEF 2019a). Ricardo'nun mukayeseli üstünlükler teorisiyle bağlantılı olarak Türkiye'yi 2019'daki TTCİ'de Akdeniz Çanağındaki ülkelerle karşılaştıran başka bir çalışmada ise Türkiye'nin Fransa, İtalya, İspanya, Yunanistan gibi ülkelerle benzer rekabetçilik özellikleri gösterdiği tespit edilmiştir. Bu çalışmada, Türkiye'ye rekabetçilikte gerisinde kaldığı Avrupa destinasyonlarının örnek alınması tavsiye edilmektedir (Eşiyok ve Hassan 2020, 9).

Mevcut çalışmalar TICI verilerinden hareketle Türkiye'nin uluslararası turizm rekabetindeki güçlü ve zayıf yönlerini analiz etmekte ve Türkiye turizminin rakiplerine karşı avantajlı konuma gelebilmesi için çeşitli tavsiyelerde bulunmaktadır. Bu çalışmada kullanılan yöntem, mevcut çalışmalardan farklı olarak TICI'yi oluşturan veri kaynaklarının güncelliğinin ve güvenilirliğinin sorgulanmasını da esas almaktadır.

Analiz ve bulgular

Türkiye, 2019 yılında yayımlanan TICI'de 140 ülke arasında 43. sırada yer almıştır. Ülkelerin endeks puanları dört temel bileşenden aldıkları puanların ortalamasından oluşmaktadır. Bu temel bileşenler, "çevresel imkanlar", "turizm politikası ve çevresel şartlar", "altyapı" ve "doğal ve kültürel kaynaklar"dır. Her bir temel bileşen kendisini oluşturan alt bileşenlerin ortalamasından oluşmaktadır (WEF 2019b). Turizm ve seyahat rekabetçilik endeksinin temel ve alt bileşenleri Şekil 1 üzerinde özetlenmektedir.

Şekil 1 : Turizm ve Seyahat Rekabetçilik Endeksinin temel ve alt bileşenleri

Türkiye'nin her bir temel bileşen açısından sıralama ve puanı ile her bir temel bileşen bakımından 2019 yılı Avrupa ortalaması ile 2019 endeksinde en yüksek puana sahip olan ülkenin puanı Tablo 1 üzerinde gösterilmektedir.

Tablo 1. TTCI temel bileşenlerinde Türkiye'nin yeri ve diğer ülkelere göre durumu

	Sıralama (140 ülke arasından)			Endeks puanı (7 üzerinden)			En iyi ülke	En iyi ülke puan	Avrupa ortalama
	2015	2017	2019	2015	2017	2019			
Çevresel imkanlar	78	82	82	4.5	4.5	4.6	İsviçre	6.2	5.4
Turizm politikası ve çevresel şartlar	85	75	56	4	4.2	4.5	Yeni Zelanda	5.1	4.6
Altyapı	39	38	38	4.5	4.3	4.4	ABD	5.8	4.2
Doğal ve kültürel kaynaklar	29	26	27	3.3	3.5	3.3	Çin	6.1	2.9

Kaynak: (WEF 2015; 2017; 2019a).

TTCI incelendiğinde ortalamaları hesaplanarak endeks puanını oluşturan toplam gösterge ve alt gösterge sayısının 93 olduğu görülmektedir. TTCI'yi oluşturan gösterge ve alt göstergeler, iki grupta sınıflandırılabilir. Bu gruplar anket verileri ve somut verilerdir.

Anket verileri

Anket verileri, TTCI'nin üçte birini oluşturmaktadır. Sabancı Üniversitesi ve Türk Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) ortaklığı ile kurulan Rekabet Forumu tarafından 2004'ten itibaren her yıl yapılmasına aracılık edilen Dünya Ekonomik Forumuna ait "Yönetici Görüşleri Anketi"nde sorulan sorular arasından turizm ile ilgili olan 31 adet anket sorusu TTCI'ye girdi oluşturmaktadır. Anket Türkiye'deki özel sektör şirketlerinin yöneticilerine gönderilmekte ve çeşitli konular ile ilgili yöneticilerin görüşlerine başvurulmaktadır. Her yıl ankete yaklaşık 100 civarında şirket geri dönüş sağlamaktadır (Sabancı Üniversitesi 2020).

Yönetici Görüşleri Anketi'nin 2019 ve 2020 yılı sonuçlarının ortalaması, 2021'deki TTCI'nin sonuçlarını oluşturmaktadır. Ankete 2019 yılında 88, 2020 yılında ise 85 kişi verdiği cevaplarla katılmıştır (WEF 2020, 83). Türkiye'de faaliyette bulunan büyük şirketlerin yöneticilerinin görüş ve algılarını ölçen anket verilerinden oluşan puanların ortalamasının Avrupa ortalamasından düşük olduğu görülmektedir. Yöneticilere yöneltilen sorulardan TTCI'ye esas olan toplam 31 anket sorusuna verilen cevapların ortalaması 2017 yılında 4,22 iken 2019 yılında ortalama 4,10'a gerilemiştir. Avrupa ülkelerinin anket sorularının cevaplarından oluşan puanların ortalaması ise 2019 yılında 4,53'tür. Türkiye, 2019 yılı anket sonuçlarına göre 31 göstergeden yalnızca 6'sında Avrupa

ortalamasından ileridedir. Türkiye'nin Avrupa ortalamasından daha yüksek puan aldığı göstergeler, turizm altyapısının kalitesi, liman altyapı kalitesi, havayolu taşımacılığı altyapısı, karayolu kalitesi, hükümetin seyahat ve turizm endüstrisine öncelik vermesi ile çalışma teşvikinde vergilerin kapsamı ve etkisi göstergeleridir (WEF 2019a). Türkiye'nin anket verilerine göre sıralamada en geride yer aldığı göstergeler ise, hukuk sistemindeki düzenlemelere itiraz etme mekanizmalarının etkinliği, suç ve şiddetin işletmelere maliyeti, terörün işletmelere maliyeti, personel eğitiminin kapsamı, işe alma ve işten çıkarma uygulamaları, nitelikli çalışan bulmanın kolaylığı göstergeleridir (WEF 2019a). Tüm bu göstergelerde Türkiye'nin sıralaması 140 ülke arasından 100. sıra ve daha gerisidir.

Anket verileri incelendiğinde özellikle 2017 yılı anketinden itibaren Türkiye'nin hukuk sistemine olan güvenle ilgili alınan puanlar ile suç ve şiddet ile teröre ilişkin puanlar düşük gelmektedir. Bu durumda 2016 yılındaki darbe girişiminin ardından kurumlara yönelik güvenin genel olarak azalmasının etkili olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte insan kaynaklarının kalitesi ve eğitimine yönelik algıların seviyesinin de düşük olduğu görülmektedir. Turizm sektöründe insan kaynağının önemi göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'nin turizmde istihdam edilen insan kaynağının eğitim ve niteliği konularını öncelikli olarak ele alması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu noktadan hareketle 2019 yılında güncellenen Türkiye'nin 2023 yılı turizm stratejisinde insan kaynakları konusu öncelik verilmesi hedeflenen konular arasında yer almıştır (Ersoy 2019).

Tablo 2. Anket verilerinden 2015-2019 döneminde üst üste düşüş kaydeden göstergeler

Tanım	2015	2017	2019
	sıralaması	sıralaması	sıralaması
Mülkiyet hakları	47	62	96
Pazar hakimiyeti kapsamı	39	54	86
Suç ve şiddetin işletmelere maliyeti	67	75	106
Personel eğitiminin kapsamı	91	99	107
Tüketici odaklılık seviyesi	32	39	71
İşe alma ve işten çıkarma uygulamaları	66	90	102
Ödeme ve verimlilik	80	92	95
B2B işlemlerde bilişim teknolojisi kullanımı	41	52	72
Elektrik arz kalitesi	71	83	89
Turist çekmede pazarlama ve markalaşmanın etkinliği	58	66	87
Çevresel düzenlemelerin sıklığı	72	78	94
Çevresel düzenlemelerin uygulanması	73	86	90
Demiryolu altyapı kalitesi	48	51	58

Kaynak: (WEF 2019a).

Anket verileri ile ilgili 2015-2019 dönemine ilişkin bir değerlendirme yapıldığında anket verisine dayalı 31 göstergeden 13'ünde sürekli (iki endeks döneminde üst üste) düşüş olduğu görülmektedir (Tablo 2). Bu göstergeler arasında güvenlik, insan kaynakları ve çevre ile ilgili olanlar dikkat çekmektedir. Anket verilerinden 2015-2019 döneminde üst üste yükseliş kaydeden veriler ise genel olarak turizm ve seyahat altyapısıyla ilgilidir (Tablo 3).

Tablo 3. Anket verilerinden 2015-2019 döneminde üst üste düşüş kaydetmeyen göstergeler

Tanım	2015 sıralaması	2017 sıralaması	2019 sıralaması
Yabancı işgücü alma kolaylığı	88	85	83
Kara taşımacılığı etkinliği	Veri yok	55	54
Liman altyapı kalitesi	57	52	52
Turizm altyapısının kalitesi	Veri yok	20	13

Kaynak: (WEF 2019a).

Somut veriler

TTCİ'yi oluşturan göstergelerden 62 tanesini somut veriler oluşturmaktadır. Bu veriler, farklı kaynaklardan derlenmektedir. Veri kaynaklarının niteliğine göre endeksi oluşturan somut veriler, resmi kuruluşlar tarafından derlenen veriler ve resmi olmayan kuruluşlar tarafından derlenen veriler olarak ikiye ayrılabilir.

Genel olarak TTCİ'yi oluşturan 62 somut veri incelendiğinde, bu verilerden 11 adedinin 2015-2019 döneminde üst üste düşüş kaydettiği görülmektedir (Tablo 4). Bunlar arasında özellikle koruma altındaki alanlar, temel su stresi gibi çevresel göstergelerde düşüşle birlikte Türkiye'nin sıralamadaki düşük konumu dikkat çekicidir. İş kurmak için gereken süre, karlardan alınan vergiler gibi uluslararası yatırımcıyı teşvik edebilecek unsurlarda da gerileme olduğu görülmektedir. Diğer taraftan UNESCO dünya mirası doğal alanlarının sayısı, otel odaları ve havayolu firmalarının sayısı gibi göstergelerde artış olmasına rağmen 2015-2019 döneminde sıralamada sürekli düşüş izlenmektedir (WEF 2015; 2017; 2019a). Bu durum, Türkiye çeşitli göstergeler bakımından iyileşme kaydederken rakiplerinin Türkiye'den daha hızlı gelişme kaydettiğini göstermektedir.

Yine TTCİ'yi oluşturan 62 somut veri incelendiğinde, bu verilerden 18 adedinin 2015-2019 döneminde üst üste yükseliş kaydettiği veya aynı kaldığı görülmektedir (Tablo 5). Bunlar arasında özellikle turizme bütçe içinden ayrılan payın hızla arttığı ve bu göstergede Türkiye'nin sıralamasının hızla yükseldiği görülmektedir. Benzer şekilde otel fiyat endeksi göstergesinde hızlı bir yükseliş

kaydedilmiştir. Ancak bu durum olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmemektedir. Otel fiyat endeksinde rekabetçiliğin artması, Türkiye’deki otel odası fiyatlarının ABD doları cinsinden düştüğünü göstermekte, Türkiye’nin ucuz destinasyon imajını güçlendirmektedir. Satın alma gücü paritesi ve akaryakıt fiyat seviyesinde görülen iyileşmelerin de benzer şekilde, 2015-2019 döneminde Türk lirasının yabancı para birimleri karşısında yaşadığı değer kaybından kaynaklandığı düşünüldüğünde, olumlu olarak değerlendirilmesi mümkün görünmemektedir.

Tablo 4. Somut verilerden 2015-2019 döneminde üst üste düşüş kaydeden göstergeler

Tanım	Kaynak	2015 sıra	2017 sıra	2019 sıra
İş kurmak için gereken süre	World Bank/IFC	36	37	43
Kar vergi oranı	World Bank/IFC	75	80	87
Cinayet oranları	UN Office on Drugs and Crime	58	81	83
Hekim yoğunluğu	World Health Organization	67	70	72
Uçak bileti vergileri ve havaalanı harçları	IATA	22	28	29
Temel su stresi	World Resources Institute	91	109	114
Mevcut havayolu firmalarının sayısı	IATA	11	12	13
Otel odaları	World Tourism Organization	63	64	65
Dünya mirası doğal alanların sayısı	UNESCO World Heritage List	43	46	50
Koruma altındaki alanların toplamı	United Nations Statistics Division	131	135	137
Kültür ve eğlence turizmine dijital talep	Bloom Consulting	20	24	27

Kaynak: (WEF 2019a).

Kültür ve eğlenceye yönelik göstergelerde ise 2015-2019 döneminde olumlu gelişme izlenmektedir. UNESCO dünya mirası kültürel alanları, somut olmayan kültürel miras ve büyük spor stadyumlarının sayısı bu dönemde sürekli artmış, Türkiye bu göstergeler bakımından rekabet avantajı elde etmiştir. Türkiye’de internet kullanan kişi sayısı da benzer şekilde sürekli artmış, hastane yatakları ve temel hijyen hizmetlerinin yaygınlığı gibi altyapı hizmetleri gelişme kaydetmiştir. Yine de bu göstergeler bakımından Türkiye’nin sıralamasının rakiplerine göre geride olduğu görülmektedir. Hava kirliliği ve tehlikedeki türlerin sayısı gibi çevresel göstergelerde 2015-2019 döneminde sıralamada yukarı yönlü hareket izlense de bu göstergeler açısından Türkiye’nin genel sıralamasının çok geride olduğu görülmektedir. Benzer şekilde, “ülke marka stratejisi puanı” göstergesinde de sıralamada yükseliş olmakla birlikte genel

sıralamadaki konum oldukça geridedir. Aşağıda ayrıntılı olarak değerlendirilecek olan bu göstergede Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansının (TGA) kurulması ile birlikte 2021'den itibaren hızlı bir ilerleme kaydedilmesi beklenmektedir.

Tablo 5. Somut verilerden 2015-2019 döneminde üst üste düşüş kaydetmeyen göstergeler

Tanım	Kaynak	2015 sıra	2017 sıra	2019 sıra
Diğer vergilerin oranı	World Bank/IFC	85	84	78
Temel hijyen hizmetlerinin kullanımı	World Health Organization	65	55	50
Hastane yatakları	World Bank	68	67	60
HIV yaygınlığı	World Bank	1	1	1
Ortaöğretime kayıt oranı	UNESCO Institute for Statistics	82	46	35
İnternet kullanan kişi sayısı	International Telecommunication Union	72	71	66
Seyahat ve turizm sektöründe hükümet harcamaları	WTTC	137	132	30
Ülke marka stratejisi puanı	Bloom Consulting	117	115	109
Otel fiyat endeksi	Deloitte-STR Global	58	27	8
Satılma gücü paritesi	World Bank	80	72	42
Akaryakıt fiyat seviyesi	World Bank	141	132	122
Partikül madde (2.5) konsantrasyonu	Yale University	100	90	87
Tehlikedeki türler	IUCN	108	105	105
Arz edilen Koltuk Kilometre (yurt içi)	International Air Transport Association	11	11	11
Uçak kalkışları	World Bank	43	40	38
Dünya Mirası kültürel alanların sayısı	UNESCO World Heritage List	16	13	11
Somut olmayan sözel kültürel miras	UNESCO	6	5	5
Büyük spor stadyumlarının sayısı	Worldstadiums.com	29	29	18

Kaynak: (WEF 2019a).

Resmi kuruluşlarca derlenen veriler

Uluslararası resmi kuruluşlar tarafından derlenen veriler Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler ile Birleşmiş Milletler'e bağlı UNWTO, Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization, WHO), Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO), Uluslararası Telekomünikasyon Birliği, Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization, ILO) gibi kuruluşlar tarafından

yayımlanmaktadır. Uluslararası resmi kuruluşlara Türkiye’den veri sağlayan kurumlar genel itibariyle, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve bakanlıklar ile bakanlıklara bağlı kuruluşlardır.

Uluslararası resmi kuruluşlar tarafından derlenen veriler ile ilgili olarak iki farklı sorun tespit edilmiştir. Bunlardan birincisi ulusal veri ile uluslararası veri arasında verinin tanımının (metaverinin) uyumsuzluğudur. TÜİK tarafından üretilen ve 2019 yılında yayımlanan TTCI’de kullanılan 15 veriden 9 tanesinin metaverisinin TÜİK’in metaverisiyle uyumlu olduğu, 6 tanesinde ise metaveride uyumsuzluk olduğu görülmektedir. Uyumsuzluk tespit edilen verilerin metaverilerinin uluslararası verilerle uyumlu hale getirilmesi zamana yayılan bir süreç olup bu konudaki nihai karar her yıl TÜİK’ten sorumlu bakanın (2021 yılı itibariyle Hazine ve Maliye Bakanı) başkanlığında toplanan İstatistik Konseyi’ne aittir. Diğer taraftan TÜİK, ürettiği verilerin çoğunu ilgili resmi uluslararası kuruluşlara doğrudan göndermemektedir. TÜİK’in veri göndermekle yükümlü olduğu uluslararası kuruluşlar Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü (*Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD*) ve Eurostat gibi kuruluşlardır. Birleşmiş Milletler dahil olmak üzere diğer uluslararası kuruluşlar veriyi OECD ve Eurostat’tan almaktadır. Bu durum TÜİK tarafından yapılan veri güncellemelerinin çeşitli uluslararası kuruluşların derlediği ve yayımladığı verilere geç yansımaya veya hiç yansımamasına yol açabilmektedir.

Resmi uluslararası kuruluşların derlediği verilere ilişkin tespit edilen ikinci sorun, bu kuruluşlarca yayımlanan en güncel verinin eski bir tarihe ait olmasıdır. Bu durum, Dünya Ekonomik Forumu tarafından TTCI hazırlanırken ülkelere ait güncel olmayan verilerin kullanılmasına neden olmaktadır. Özellikle gelişim gösteren kalemlere ait istatistiklerde eski tarihli verilerin kullanılması, ülkelerin mevcut rekabet güçlerini yanlış yansıtmaktadır. Örneğin “sağlık ve hijyen” bileşenine ilişkin bir gösterge olan ve her 1000 nüfus başına düşen hekim sayısını ifade eden “hekim yoğunluğu” verisi için Dünya Ekonomik Forumu, Dünya Bankası veya WHO verilerini kullanmaktadır (WEF 2019b, 92). Bu konu ile ilgili yapılan incelemede WHO tarafından web sitesinde yayımlanan veride (WHO 2021) gerekli güncellemelerin yapılmadığı, sistemde en güncel veri olarak 2017 yılına ait verilerin bulunduğunu tespit edilmiştir (WHO 2021). Diğer taraftan Dünya Ekonomik Forumunun WHO’dan aldığı veride, veriye eriştiği tarihte (Mayıs 2019) (WEF 2019b, 92) mevcut olan en güncel tarihli 2017 verisini değil, 2011 veya 2012 verisini kullandığı da tespit edilmiştir.

Benzer bir durum “sağlık ve hijyen” bileşenine ait bir gösterge olan “hastane yatakları” verisinde de görülmektedir. Dünya Ekonomik Forumu Mayıs 2019’da eriştiği (WEF 2019b, 93) Dünya Bankası veri tabanında (Dünya Bankası 2021a) daha güncel veriler yer almasına rağmen 2013 verisinden faydalanmış ve 2019

yılında yayımladığı TTCI'ye bu yıla ait (2013 yılına ait) veriyi aktarmıştır (WEF 2019a). Türkiye genelinde şehir hastanelerinin tamamlanmaya başlamasıyla birlikte sağlık yatırımlarında ve insan kaynağında gözlenen hızlı iyileşme resmi uluslararası kuruluşların istatistiklerine aynı hızda yansıtılmamaktadır. Sağlık ve hijyen istatistiklerinde gözlemlenen uluslararası resmi kuruluşların veri güncelleme gecikmelerine benzer gecikmelerin başka veriler için de geçerli olduğu tespit edilmiştir. Örneğin Dünya Bankası tarafından yayımlanan birçok veri TÜİK tarafından daha güncelleri yayımlanmış olmasına rağmen 2018 yılına veya daha eski yıllara aittir (Dünya Bankası 2021b; 2021c; 2021d). Bu durum Türkiye'nin rekabetçilik endeksindeki konumuna ve puanına olumsuz etki etmektedir.

Resmi uluslararası kuruluşlarca üretilen ve sorun tespit edilen verilerle ilgili bir diğer örnek "doğal kaynaklar" bileşenine ait bir gösterge olan "toplam korunan alanlar" verisidir. Türkiye'nin 140 ülke arasında 137. sırada yer aldığı bu gösterge, ülkenin karada ve denizdeki toplam korunan alanlarının yüzölçümünün ülkenin toplam karasal yüzölçümüne oranını vermektedir (WEF 2019b, 98). Bu veriyle ilgili sorun Tarım ve Orman Bakanlığı verileri ile ilgili uluslararası kuruluşun sunduğu veriler arasında çok büyük fark olmasıdır. Dünya Bankası Türkiye'nin kara ve denizdeki toplam korunan alanlarının büyüklüğünün ülke yüzölçümüne oranını %0,191 olarak vermektedir (Dünya Bankası 2021e). Dünya Bankasının veri kaynağı olan *Protected Planet* internet sitesindeki verilerden ise aynı oran %0,25 olarak hesaplanmaktadır. Bu kaynakta korunan alanlar yalnızca Ramsar alanları, UNESCO Dünya Mirası listesindeki doğal veya karma alanlar ile UNESCO Biyosfer Rezervleridir (UNEP-WCMC 2021). Diğer taraftan milli parklar, tabiat parkları, tabiatı koruma alanları, yaban hayatı geliştirme sahaları, ulusal ve mahalli önemi haiz sulak alanlar gibi ulusal statüde korunan alanlar, uluslararası kuruluşların hesaplamalarına dahil edilmemektedir. Bu durum Türkiye'deki korunan alanların ülke yüzölçümüne oranıyla ilgili yanıltıcı olmakta, Türkiye'nin rekabetçiliğini olumsuz etkilemektedir.

TTCI'deki göstergelerden 8 adedi, Dünya Bankası tarafından hazırlanan ve Türkiye'nin Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi düzeyinde yakın takip ettiği Doing Business raporundan gelmektedir (World Bank 2020). Ağırlıklı olarak özel sektör temsilcilerinin yanıtladığı anketler neticesinde oluşturulan bu rapor, Cumhurbaşkanlığı ve ilgili bakanlıklarca da incelenmekte düzeltilmesi gereken alanlar tespit edildiğinde, Dünya Bankası yetkililerinin de katıldığı toplantılarda ilgili kuruma bilgi verilmektedir.

Resmi olmayan kuruluşlarca derlenen veriler

Resmi olmayan kuruluşlar tarafından derlenen ve TTCI'deki göstergelere ilişkin puanların hesaplanmasına temel teşkil eden veriler, bu çalışma kapsamında ele alınan ikinci grup verileri oluşturmaktadır. Bu kuruluşlar, Türkiye'de veri üreten resmi kurum ve kuruluşlarla doğrudan bağlantısı bulunmayan, kâr amacı gütmeyen uluslararası örgütler, üniversiteler, gönüllülerden oluşan organizasyonlar ve danışmanlık şirketleridir. Genel olarak bu kuruluşlar, orman alanları, balıkçılık, tehlikedeki türler gibi çevre göstergelerini ve havayolu taşımacılığı, karayolları ile demiryolları gibi ulaştırma altyapısına ilişkin verileri üretmekte ve derlemektedirler.

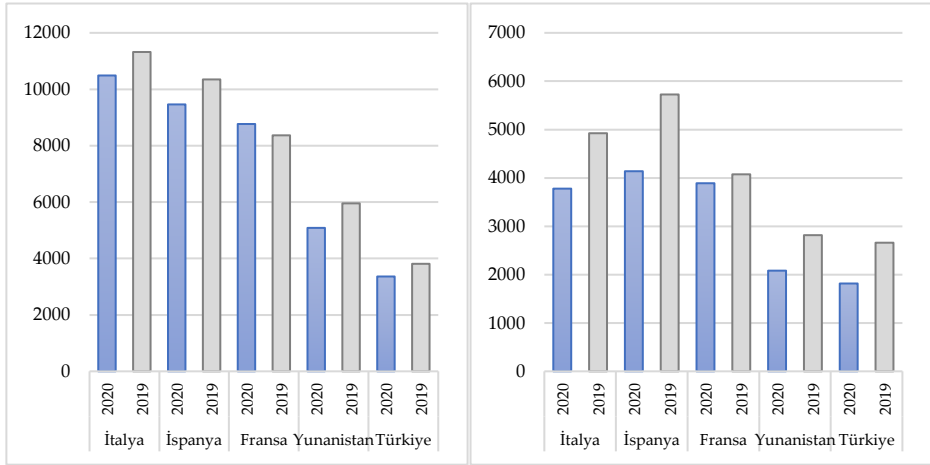
Resmi olmayan uluslararası kuruluşların ürettiği veya derlediği verilerle ilgili olarak tespit edilen temel sorun, bu verilerin birçoğunun TÜİK dahil olmak üzere Türkiye'deki resmi kurum ve kuruluşlarca üretilen verilerle uyumsuz olmasıdır. Örneğin Dünya Doğal Kaynaklar Enstitüsü (*World Resources Institute*, WRI) tarafından üretilen ve "çevresel sürdürülebilirlik" bileşenini oluşturan göstergelerden olan "temel su stresi" verisine (WRI 2019) temel teşkil eden kaynaklar Devlet Su İşleri tarafından yayımlanan verilerle örtüşmemektedir. Türkiye'deki resmî kurumların verileriyle uyumsuzluk gösteren uluslararası kuruluş verilerine başka örnekler, "çevresel sürdürülebilirlik" bileşeninin altında yer alan "orman alanlarındaki değişim", "atık su arıtması" ve "balık stokunun durumu" verileridir. Bu verilerin üçü de Yale Üniversitesi tarafından hazırlanan *Environmental Performance Index*'ten (EPI) alınmaktadır (Yale Center for Environmental Law & Policy 2020). EPI ise verileri çeşitli kaynaklardan derlemektedir. Orman alanlarındaki değişim verisi, Küresel Orman İzleme (*Global Forest Watch*) adlı kuruluş tarafından uydu verilerinden hareketle hesaplanmaktadır. Hesaplama kapalılık seviyesi en az %30 olan ağaçlar esas alınmaktadır. *Global Forest Watch*, 2001-2019 döneminde yaklaşık 500 bin hektar, 2001-2020 döneminde ise yaklaşık 545 bin hektar ormanlık alanın kaybolduğunu hesaplamaktadır (GFW 2020). Dolayısıyla bu durum, Türkiye'nin 2021 yılında TTCI'deki sıralamasını olumsuz yönde etkileyecektir. Diğer taraftan dünyadaki orman alanları ile ilgili en kapsamlı rapor olan ve Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü tarafından her beş yılda bir yayımlanan Küresel Orman Kaynakları Değerlendirmesi (*Global Forest Resources Assessments*, FRA) raporunda yayımlanan veriler Türkiye'de orman alanlarının azalmadığına işaret etmektedir. Gıda ve Tarım Örgütü tarafından 2020 yılında yayımlanan FRA'ya göre Türkiye'nin 2019 yılı orman alanı 22 milyon 64 bin hektar iken 2020 yılında orman alanlarının toplam genişliği 22 milyon 220 bin hektar olmuştur. Dolayısıyla orman alanlarında azalış değil, %0,72 oranında artış raporlanmaktadır (FAO 2020, 40).

EPI tarafından derlenen bir diğer veri olan ve Dünya Ekonomik Forumu tarafından 2019 yılı TTCI’de 2016 verisi kullanılan “atık su arıtması” istatistiğinin kaynağı ise Birleşmiş Milletler, OECD ve Eurostat olarak verilmektedir (EPI 2020b). Yapılan incelemede EPI tarafından kaynak olarak verilen Birleşmiş Milletler İstatistik Biriminde Türkiye’ye ait 2016 verilerinin yer almadığı tespit edilmiştir (UNSD 2021). OECD’nin sitesinde 2016 yılına ait veri %70,7 en güncel veri olan 2018 yılına ait veri ise %74,45’tir (OECD 2020). Eurostat ise Türkiye’nin 2016 verisini %87,55, 2018 verisini ise %88,5 olarak vermektedir (Eurostat 2021). Bu veri TÜİK tarafından yayımlanan bültenlerdeki veri ile de uyumludur. TÜİK tarafından bu göstergelere ilişkin metaverilerin bilinmemesi dolayısıyla ulusal veri ile EPI tarafından yayımlanan veriler arasında uyumsuzluk olduğu görülmektedir. EPI tarafından derlenen balık stokunun durumu göstergesinde de benzer bir durum tespit edilmiştir. EPI, ilgili veriyi *Sea Around Us* adlı uluslararası kuruluşun internet sitesinden almaktadır (EPI 2020a). Söz konusu veri ile ilgili yapılan değerlendirmede *Sea Around Us* veri tabanında tahmine dayalı “raporlanmamış av miktarları” ile “ıskarta miktarlarının” da veriye eklendiği tespit edilmiştir. Raporlanmamış ve ıskarta miktarlarına ilişkin hesaplamalar *Sea Around Us* Projesi kapsamında yapılan ve 1950-2010 yılları arasında Türkiye’de avlanan su ürünleri miktarlarının yeniden hesaplanmasına ilişkin bir araştırmanın sonuçlarına dayandırılmaktadır (Ulman 2014). Bu çalışmada, daha önce bölgesel olarak yapılmış çalışmalardan elde edilen çıkarımlar ülke geneline uyarlanmış ve çeşitli kabullere dayandırılarak hesaplamalar yapılmıştır. İlgili çalışmanın yapıldığı dönemlerde Türkiye’ye ilişkin verilerin üretilmiyor olması nedeniyle türlerin av aracına göre av miktarlarına ilişkin veriler çeşitli çalışmaların derlenmesiyle elde edilmiştir. Diğer taraftan bu veriler Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından üretilmeye başlanmış durumdadır ve Akdeniz Genel Balıkçılık Komisyonu (*General Fisheries Commission for the Mediterranean*, GFCM) gibi uluslararası kuruluşlara raporlanmaktadır (GFCM 2021).

Resmi olmayan kuruluşlar tarafından derlenen ve üzerinde durulması gereken son veri grubu, çeşitli danışmanlık şirketleri tarafından hazırlanan verilerdir. Turizmde destinasyon markalaması konusunda danışmanlık hizmeti veren Madrid merkezli Bloom Danışmanlık şirketinin alt kuruluşu olan D2, “Dijital Talep” adını verdiği bir uygulama ile tüm ülkelere yönelik turizm konulu internet aramalarını tasnif ve analiz etmektedir. Bu uygulama tarafından hesaplanan veriler, TTCI’nin “seyahat ve turizmin önceliklendirilmesi” bileşenine ait “ülke marka stratejisi puanı” göstergesine, “doğal kaynaklar” bileşenine ait “doğal turizme dijital talep” göstergesine ve “kültürel kaynaklar ve iş seyahati” bileşenine ait “kültür ve eğlence turizmine dijital talep”

göstergesine girdi sağlamaktadır (WEF 2019b, 95-99). Her ne kadar Bloom Danışmanlık tarafından hazırlanan Ülke Marka Sıralaması raporunda Türkiye dünyadaki ilk 15 ülke arasında yer alsada (Bloom Consulting 2020) Türkiye'nin dijital talep performansı son derece zayıftır (Şekil 2). Türkiye, ülke marka stratejisi sıralamasında 140 ülke arasında 109. sırada yer almaktadır. Bu gösterge, D2 uygulaması tarafından hesaplanan ülkelere yönelik internet aramalarında en yaygın anahtar kelimelerin ülkelerin tanıtma ajansları tarafından öne çıkarılan turizm etiketlerine (*brandtags*) oranını vermekte, bu şekilde ülke tanıtım stratejisinin "isabetliliğinin" bir göstergesi olarak sunulmaktadır (WEF 2019b, 95). Diğer taraftan Türkiye'nin 2019 yılındaki TTCI'de doğal turizme dijital talep göstergesinde sıralaması 30, kültürel ve eğlence turizmine dijital talep göstergesinde ise sıralaması 34'tür (WEF 2019a). Bu iki gösterge bakımından Türkiye'nin sıralaması çok geride olmasada 2019 yılında dünyanın en fazla turist ağırlayan altıncı ve internet üzerinde yapılan aramalarda 13. sırada yer alan ülkesi olan Türkiye'nin bahsi geçen üç göstergede de mevcut durumdan daha üst sıralarda olmasının gerekliliği ortadadır.

Şekil 2. Türkiye ve Akdeniz'deki rakiplerine ilişkin turistik faaliyet (sol) ve konaklama (sağ) internet aramaları (1000). Kaynak: (D2 Analytics 2021).

D2 Analytics tarafından derlenen verilere göre Türkiye Akdeniz Çanağı'ndaki rakiplerine göre dijital talep konusunda daha geridedir. Türkiye ile ilgili turistik faaliyetlerle ilgili olarak 2020 yılında 3 milyon 360 bin arama yapılmışken bu sayı İtalya için 10 milyonun üzerindedir. 2020 yılında Covid-19'un etkisiyle yapılan konaklama aramalarında ciddi bir düşüş gerçekleşmiştir. Türkiye ile ilgili 2020 yılında yapılan konaklama konulu aramaların sayısı 1

milyon 816 bin iken bu sayı İspanya için 4 milyonun üzerindedir (D2 Analytics 2021).

Genel olarak bakıldığında 2020 yılında Türkiye'ye yönelik turizm ile ilgili internet aramalarının sayısı 12 milyon 346 bin olarak gerçekleşmiştir. İtalya ise internette 26 milyon 584 bin defa aranmıştır. Türkiye ile ilgili yapılan aramalar 2019 yılına göre Covid-19'un da etkisiyle 2020 yılında %19,36 azalma göstermiştir (D2 Analytics 2021). Yapılan analizler Türkiye ile ilgili yapılan aramaların %21'inin tur paketleri ile ilgili olduğunu göstermektedir. Bu durum Türkiye'yi rakipleri arasında bir "tur paketi destinasyonu" olarak konumlamaktadır. Türkiye ile ilgili aramalarda en fazla talep gören konular sıcak hava balonu (586 bin arama, 2020 yılı) ve plajlardır (457 bin arama, 2020 yılı). Sıcak hava balonları konusunda açık ara önde olan Türkiye, plajlar konusunda tüm rakiplerinden daha az arama almıştır (D2 Analytics 2021). Türkiye'nin rakiplerine göre internet aramalarında çok güçlü olduğu bir alan sağlık turizmidir. Bu konuda en yakın rakibi Fransa 2020 yılında 12 bin arama almışken Türkiye 85 bin arama ile lider konumdadır (D2 Analytics 2021).

Türkiye'nin hedef pazarlarına bakıldığında en fazla aramanın Almanya'dan yapıldığı görülmektedir. 2020 yılında Almanya'dan Türkiye 2 milyon 337 bin defa aranmıştır. Ancak Almanya'dan yapılan aramalar 2019 yılına göre %15 düşüş kaydetmiştir. Almanya'yı Birleşik Krallık ve Rusya 2020 yılında yapılan 1 milyonun üzerinde arama sayısı ile takip etmektedir. Her iki pazar da yapılan arama sayısında bir önceki yıla göre düşüş kaydetmiştir. Diğer taraftan 1 milyona yakın arama sayısına sahip olan Amerika Birleşik Devletleri'nden 2020'de yapılan aramalarda bir önceki yıla göre artış gözlemlenmektedir. Bu ülkeleri 2020 yılında yapılan arama sayısında sırasıyla Hollanda, Orta Doğu ülkeleri, Ukrayna, Hindistan ve Polonya izlemektedir (D2 Analytics 2021).

Sonuç ve değerlendirme

Bu çalışma Dünya Ekonomik Forumu tarafından iki yılda bir yapılan Seyahat ve Turizm Rekabetçilik Endeksi (TTCI) verilerini temel alarak Türkiye turizminin uluslararası rekabetçiliğini analiz etmektedir. Çalışmada TTCI göstergeleri üç grup altında sınıflanmaktadır. Birinci grupta yer alan veriler, Dünya Ekonomik Forumu tarafından endekse dahil edilen ülkelerde uygulanan anket sorularına verilen cevaplardan oluşmaktadır ve TTCI'nin toplam 93 gösterge ve alt göstergesinden 31'ine ait veriler bu anket sorularından gelmektedir. Anket Türkiye'de Sabancı Üniversitesi ve TÜSİAD iş birliği ile kurulan Rekabet Forumu tarafından her yıl uygulanmakta ve sonuçları kamuoyu ile paylaşılmaktadır. TTCI'ye esas teşkil eden veriler, birbiri ardına yapılan iki ankete verilen cevaplardan turizm ile doğrudan veya dolaylı olarak ilgili olanlarının

ortalamasından oluşmaktadır. Anket verileri daha ziyade Türkiye'deki şirketlerin yöneticilerinin algılarını ölçtüğü için çeşitli politikalar uygulanarak bu verilerde iyileştirme sağlanması mümkün olsa da bunun zaman alacağı değerlendirilmektedir. Diğer taraftan bu gruptaki veriler açısından Türkiye'nin rekabetçilik seviyesinin düşük olduğu göstergelerin bazılarında TTCI'nin ilk yapıldığı yıllardan bu yana (Aydemir, Saylan, ve Aydoğmuş 2014; Hassan ve Uşaklı 2013; Kayar ve Kozak 2010) iyileşme sağlanamadığı anlaşılmaktadır. Firmalar tarafından nitelikli ve eğitilmiş iş gücüne erişmede güçlük yaşanması sorunu, anketin yapıldığı ilk yıllardan itibaren anket sonuçlarına yansımaktadır. Diğer taraftan ulaştırma ve turizm altyapısında ise belirgin bir ilerleme olduğu görülmektedir (Aydemir, Saylan, ve Aydoğmuş 2014).

İkinci ve üçüncü grup veriler olan uluslararası kuruluşlarca üretilen veya derlenen verilerde TÜİK ile uluslararası kuruluşlar arasında metaveride görülen farklılıklar, uluslararası kuruluşlarca verilerin zamanında güncellenmemesi, bu kuruluşlar tarafından derlenen verilerin daha güncelleri mevcut olmasına rağmen Dünya Ekonomik Forumu tarafından daha eski verilerin TTCI hesaplanırken kullanılması ve özellikle resmi olmayan uluslararası kuruluşların veri toplama yöntemlerinin resmi kurumlardan farklılaşması gibi konular dolayısıyla Türkiye'nin TTCI sıralamasının olumsuz etkilendiği durumlar tespit edilmiştir.

Somut veriler incelendiğinde Türkiye'deki uluslararası yatırım ve iş ortamıyla ilgili Dünya Bankası tarafından yayımlanan *Doing Business* raporu kaynaklı göstergelerin Türkiye'nin rekabetçilik sıralamasına olumsuz etki ettiği görülmektedir. Bunlar arasında yapı ruhsatının maliyeti, işyeri kurmanın maliyeti, toplam vergi oranı, iş ve katkılar vergi oranı, kar vergi oranı ve diğer vergilerin oranı göstergelerinde 2015-2019 dönemi boyunca Türkiye'nin rakiplerine göre sıralaması oldukça geridedir. Türkiye'de bilişim teknolojilerinde son yıllarda görülen gelişme, bilişim teknolojilerine yönelik göstergelerle ilgili sıralamaya yansımamaktadır. Özellikle sabit geniş bant internet abonelikleri, mobil telefon ve geniş bant hattı abonelikleri, mobil ağ kapsama alanı verilerinde Türkiye'nin alt sıralardaki konumu dikkat çekicidir.

Son olarak dikkat çekilmesi gereken önemli bir husus, Türkiye'nin sürdürülebilirlikle ilgili göstergelerde gösterdiği düşük performanstır. Türkiye'nin hem sürdürülebilir turizm hem de çevre ve sağlıkla ilgili politikalar bağlamında TTCI'de yer alan ve sıralamada gerilerde bulunduğu partikül madde konsantrasyonu, çevre sözleşmelerinin mecliste onaylanması, temel su stresi, tehlikedeki türler, balık stokunun durumu, dünya mirası doğal alanların sayısı, bilinen türlerin toplam sayısı, koruma altındaki alanlar gibi göstergelerle ilgili konularda ivedilikle yol haritaları belirleyerek bu yol haritalarına uygun

politikaları kararlılıkla uygulaması gerekmektedir. Sürdürülebilirlikle ilgili konular yalnızca çevre ile ilgili değerlendirilmemekte, Birleşmiş Milletler tarafından ortaya konulan 17 sürdürülebilir kalkınma hedefi ile bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Bu çerçevede Türkiye'nin temel hijyen ve içme suyu hizmetlerinin kullanımı, hastane yatakları, ilköğretime kayıt oranı, kadınların işgücüne katılımı gibi sosyal politikalarla ilgili konularda ilerleme kaydetmek ve rekabet avantajı kazanmak için sürdürülebilir turizm politikaları ve uygulamalarını bütüncül ve kapsamlı şekilde yeniden değerlendirmesi önem arz etmektedir.

Teşekkür

Bu çalışma T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Kapadokya Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından desteklenmiştir.

Kaynakça

- Aiginger, K., Bärenthaler-Sieber, S. ve Vogel, J. 2013. *Competitiveness under New Perspectives* (Working Paper No: 44). WWWforEurope Working Paper. <https://www.econstor.eu/handle/10419/125699> adresinden erişildi.
- Aydemir, B., Saylan, U. ve Aydoğmuş, F. 2014. Turizmde Rekabet: Seyahat ve Turizm (T&T) Rekabet Edebilirlik Raporunda Türkiye'nin ve Avrupa'nın Değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1):1-15.
- Balan, D., Balaure, V. ve Veghes, C. 2009. Travel And Tourism Competitiveness Of The World'S Top Tourism Destinations: An Exploratory Assessment. *Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica*, 2(11):1-43.
- Berzina, A. 2021, 20 Nisan. D2— Analytics materials for Turkey.
- Bloom Consulting. 2020. *Country Brand Ranking* (Tourism Edition). Madrid. <https://www.bloom-consulting.com/en/country-brand-ranking> adresinden erişildi.
- Bordas Rubies, E. 2001. Improving public-private sectors cooperation in tourism: A new paradigm for destinations. *Tourism Review*, 56(3/4):38-41. doi:10.1108/eb058369
- Bulu, M. ve Eraslan, I. 2008. Bolu İli Turizm Sektörünün Uluslararası Rekabetçilik Analizi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 5(1).
- Burnaz, E. ve Ayyıldız, H. 2018. Destinasyon Rekabetçiliği Endeksi Önerisi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (21):237-254. doi:10.18092/ulikidince.397002
- Costanza, R., Hart, M., Talberth, J. ve Posner, S. 2009. Beyond GDP: The Need for New Measures of Progress. *The Pardee Papers*. https://pdxscholar.library.pdx.edu/iss_pub/11 adresinden erişildi.
- Crouch, G. I. ve Ritchie, J. R. B. 1999. Tourism, Competitiveness, and Societal Prosperity. *Journal of Business Research*, 44(3):137-152. doi:10.1016/S0148-2963(97)00196-3

- Crouch, G. I. ve Ritchie, J. R. B. (Ed.). 2012. *Competitiveness and tourism*. Economics and management of tourism. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Çağlıyan, V. ve Göral, R. 2017. Uluslararası turizm rekabetçiliği ve turizmin ekonomik etkisi üzerine bir değerlendirme. *TURAN-SAM*, 9(33):45-53.
- D2 Analytics. 2021. Digital Demand Turkey vs Competitors. *Digital Demand*. Veri Tabanı. 11 Mayıs 2021 tarihinde <https://app.d2analytics.io/> adresinden erişildi.
- Dünya Bankası. 2021a, Mayıs. Hospital beds (per 1,000 people)—Turkey. *World Bank Data*. Veri Tabanı. 9 Mayıs 2021 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/SH.MED.BEDS.ZS?locations=TR> adresinden erişildi.
- Dünya Bankası. 2021b, Mayıs. People using at least basic drinking water services (% of population)—Turkey. *World Bank Data*. Veri Tabanı. 9 Mayıs 2021 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/SH.H2O.BASW.ZS?locations=TR> adresinden erişildi.
- Dünya Bankası. 2021c, Mayıs. People using at least basic sanitation services (% of population)—Turkey. *World Bank Data*. Veri Tabanı. 9 Mayıs 2021 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/SH.STA.BASS.ZS?locations=TR> adresinden erişildi.
- Dünya Bankası. 2021d, Mayıs. Physicians (per 1,000 people)—Turkey. *World Bank Data*. Veri Tabanı. 10 Mayıs 2021 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/SH.MED.PHYS.ZS?locations=TR> adresinden erişildi.
- Dünya Bankası. 2021e, Mayıs. Terrestrial and marine protected areas (% of total territorial area)—Turkey. Veri Tabanı. 10 Mayıs 2021 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/ER.PTD.TOTL.ZS?locations=TR> adresinden erişildi.
- Dwyer, L. 2020. Tourism development and sustainable well-being: A Beyond GDP perspective. *Journal of Sustainable Tourism*, 0(0):1-18. doi:10.1080/09669582.2020.1825457
- EPI. 2020a. Wastewater treatment. *Environmental Performance Index*. Veri tabanı. 10 Mayıs 2021 tarihinde <https://epi.yale.edu/epi-results/2020/component/wwt> adresinden erişildi.
- EPI. 2020b. Fish Stock Status. *Environmental Performance Index*. Veri Tabanı. 10 Mayıs 2021 tarihinde <https://epi.yale.edu/epi-results/2020/component/fss> adresinden erişildi.
- Ersoy, M. N. 2019, 7 Ekim. *Turizm 2023: Türkiye 2023 Turizm Stratejisi*. Turizm 2023 Lansman Toplantısı Basın toplantısı, İstanbul.
- Eşiyok, H. ve Hassan, A. 2020. Akdeniz Çanağındaki Destinasyonların Seyahat ve Turizm Rekabetçilik Endeksi Verilerinin Rekabete Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisine Göre İncelenmesi. İ. Yazıcıoğlu, E. Konaklıoğlu, Ö. Altunöz ve Y. Arslantürk (Ed.), *Proceedings Book* içinde . ITTD 20 International Travel and Tourism Dynamics, sunulmuş bildiri, Ankara: Ankara HBV Üniversitesi.

- Eurostat. 2021a. Eurostat—EDAMIS-PROD - Portal. Veri Tabanı. 11 Mayıs 2021 tarihinde https://webgate.ec.europa.eu/edamis/login/index.cfm?TargetUrl=disp_login adresinden erişildi.
- Eurostat. 2021b. Population connected to urban wastewater collecting and treatment systems, by treatment level. *Data Browser*. Veri Tabanı. 10 Mayıs 2021 tarihinde <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ten00020/default/table?lang=en> adresinden erişildi.
- Fagerberg, J. 1988. International Competitiveness. *The Economic Journal*, 98(391):355-374. doi:10.2307/2233372
- Fagerberg, J. 1996. Technology and competitiveness. *Oxford Review of Economic Policy*, 12(3):39-51.
- FAO. 2020. *Global Forest Resources Assessments*. Roma: Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). <http://www.fao.org/3/cb0081en/cb0081en.pdf> adresinden erişildi.
- Fleurbaey, M. 2009. Beyond GDP: The Quest for a Measure of Social Welfare. *Journal of Economic Literature*, 47(4):1029-1075. doi:10.1257/jel.47.4.1029
- Fleurbaey, M. ve Blanchet, D. 2013. *Beyond GDP: Measuring welfare and assessing sustainability*. Oxford; New York: Oxford University Press.
- Franco, M. ve Estevão, C. 2010. The role of tourism public-private partnerships in regional development: A conceptual model proposal. *Cadernos EBAPE.BR*, 8(4):600-612. doi:10.1590/S1679-39512010000400003
- GFCM. 2021. Food and Agriculture Organization of the United Nations. *General Fisheries Commission for the Mediterranean—Capture production (1970-2018)*. Veri Tabanı. 11 Mayıs 2021 tarihinde <http://www.fao.org/gfcm/data/capture-production> adresinden erişildi.
- GFW. 2020. Turkey Interactive Forest Map & Tree Cover Change Data. Veri Tabanı. 10 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.globalforestwatch.org/map/country/TUR/> adresinden erişildi.
- Göral, R. 2016a. Turizm destinasyonu rekabetçilik faktörleri ve entropi yöntemiyle ağırlıklandırılması. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(2):66-81.
- Göral, R. 2016b. Uluslararası Turizm Endeksleri. E. Akgöz (Ed.), *Turizm Paradigmaları* içinde. Ankara: Detay.
- Göral, R. 2017. Dünya Ekonomik Forumu Turizm Rekabetçilik Raporu ışığında Türkiye turizminin rekabetçilik sorunları. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (61):141-166.
- Göral, R. ve Tuna, M. 2018. Turistik Ürün Bileşeni Olarak Kültürel Çekiciliklerin Turizm Sektörü Rekabetçiliği Açısından Önemi. *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 2(1):1-12. doi:10.30625/ijctr.393632
- Hassan, A. ve Uşaklı, A. 2013. Seyahat ve Turizm Rekabetçilik Endeksi: Akdeniz Çanağındaki Destinasyonlara Yönelik Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 10(2).

- Jones, C. I. ve Klenow, P. J. 2016. Beyond GDP? Welfare across Countries and Time. *American Economic Review*, 106(9):2426-2457. doi:10.1257/aer.20110236
- Karamustafa, K., Ulama, S. ve Erbaş, E. 2009. Termal Turizm Açısından Kozaklı İlçesi'nin Rekabetçilik Analizi. 10. *Ulusal Turizm Kongresi* içinde . Bildiriler Kitabı, sunulmuş bildiri, Mersin: Detay.
- Karasar, H. A., Gülcan, B. ve Sakal, H. B. 2020. Türkiye Turizminin Rekabetçiliği Endeksi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 31(1):101-102.
- Kayar, Ç. H. ve Kozak, N. 2010. Measuring Destination Competitiveness: An Application of the Travel and Tourism Competitiveness Index (2007). *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 19(3):203-216. doi:10.1080/19368621003591319
- Kumar, S. ve Dhir, A. 2020. Associations between travel and tourism competitiveness and culture. *Journal of Destination Marketing & Management*, 18, 100501. doi:10.1016/j.jdmm.2020.100501
- Kuşat, N. 2019. Türkiye Turizm Sektörünün Dünya Sektör Liderleri Karşısındaki Rekabet Gücü. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 20(1):141-165. doi:10.24889/ifede.451864
- Lall, S. 2001. *Competitiveness, Technology and Skills*. Books. Edward Elgar Publishing. <https://ideas.repec.org/b/elg/eebook/2298.html> adresinden erişildi.
- López Salazar, A., Contreras Soto, R. ve Espinosa Mosqueda, R. 2011. *The Impact of Financial Decisions and Strategy on Small Business Competitiveness* (SSRN Scholarly Paper No: ID 1945906). Rochester, NY: Social Science Research Network. <https://papers.ssrn.com/abstract=1945906> adresinden erişildi.
- Mangion, M.-L., Durbarry, R. ve Sinclair, M. T. 2005. Tourism Competitiveness: Price and Quality. *Tourism Economics*, 11(1):45-68. doi:10.5367/0000000053297202
- Nazmfar, H., Eshghei, A., Alavi, S. ve Pourmoradian, S. 2019. Analysis of travel and tourism competitiveness index in middle-east countries. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 24(6):501-513. doi:10.1080/10941665.2019.1590428
- OECD. 2020. Water—Wastewater treatment. *OECD Data*. Veri Tabanı. 10 Mayıs 2021 tarihinde <http://data.oecd.org/water/wastewater-treatment.htm> adresinden erişildi.
- Özer, K. O. 2012. *Türk turizm endüstrisinin uluslararası rekabet gücünün değerlendirilmesi: Elmas modeli ile Türkiye İspanya karşılaştırması*. <https://acikerisim.sakarya.edu.tr/handle/20.500.12619/77417> adresinden erişildi.
- Sabancı Üniversitesi. 2020, Aralık. Dünya Ekonomik Forumu—Küresel Rekabetçilik Raporu 2020—Genel Değerlendirme. 9 Mayıs 2021 tarihinde <https://ref.sabanciuniv.edu/tr/content/dünya-ekonomik-forumu-küresel-rekabetçilik-raporu-2020-genel-değerlendirme> adresinden erişildi.
- Sharpley, R. 2009. *Tourism development and the environment: Beyond sustainability?* Tourism, environment and development. London ; Sterling, VA: Earthscan.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı. 2019. *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)*. Ankara: TCCB. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/On-Birinci-Kalkinma-Plani.pdf> adresinden erişildi.

- Tepeci, M. 2017. Türkiye’de Müslüman Dostu Turizm Pazarının Rekabetçiliğinin Porter’ın Elmas Modeliyle İncelenmesi. *Proceedings Book* içinde (ss. 589-661). 1. International Halal Tourism Congress, sunulmuş bildiri, Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi.
- Ulman, A. 2014. Urgent Change in Management Measures Required to Save Turkish Fisheries from Collapse. *Journal of Coastal Development*, 17(1). doi:10.4303/1410-5217.1000386
- UNEP-WCMC. 2021. Protected Area Profile for Turkey from the World Database of Protected Areas. *Protected Planet*. Veri Tabanı. 10 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.protectedplanet.net/country/TUR> adresinden erişildi.
- UNSD. 2021. Environment Statistics. *United Nations Statistics Division*. Veri Tabanı. 10 Mayıs 2021 tarihinde <https://unstats.un.org/unsd/envstats/qindicators.cshhtml> adresinden erişildi.
- UNWTO. 2021. UNWTO World Tourism Barometer. *UNWTO World Tourism Barometer*, 19(2). <https://doi.org/10.18111/wtobarometereng> adresinden erişildi.
- WEF. 2005. *The global competitiveness report 2004-2005*. (M. E. Porter, K. Schwab, X. Sala-i Martin ve A. López-Claros, Ed.). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- WEF. 2015, 1 Mayıs. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2015. *World Economic Forum*. 9 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.weforum.org/reports/travel-and-tourism-competitiveness-report-2015/> adresinden erişildi.
- WEF. 2017, 5 Nisan. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2017. *World Economic Forum*. 9 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.weforum.org/reports/the-travel-tourism-competitiveness-report-2017/> adresinden erişildi.
- WEF. 2019a. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2019. *World Economic Forum*. 9 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.weforum.org/reports/the-travel-tourism-competitiveness-report-2019/> adresinden erişildi.
- WEF. 2019b. *TTCI Methodology*. World Economic Forum. <https://wef.ch/2NFvbBj> adresinden erişildi.
- WEF. 2020, 16 Aralık. Global Competitiveness Report 2020. *World Economic Forum*. 9 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2020/> adresinden erişildi.
- WHO. 2021, 17 Şubat. Medical doctors. *Global Health Observatory*. Veri Tabanı, World Health Organization. 9 Mayıs 2021 tarihinde https://apps.who.int/gho/data/node.main.HWFGRP_0020?lang=en adresinden erişildi.
- Wilson, E., Nielsen, N. ve Buultjens, J. 2009. From lessees to partners: Exploring tourism public-private partnerships within the New South Wales national parks and wildlife service. *Journal of Sustainable Tourism*, 17(2):269-285. doi:10.1080/09669580802495774
- World Bank. 2020. Doing Business 2020. *World Bank*. Text/HTML. 11 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.doingbusiness.org/en/reports/global-reports/doing-business-2020> adresinden erişildi.

- WRI. 2019. Aqueduct Water Risk Atlas. *World Resources Institute*. Veri Tabanı. 10 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.wri.org/applications/aqueduct/water-risk-atlas/> adresinden erişildi.
- Yale Center for Environmental Law & Policy. 2020. Turkey | Environmental Performance Index. Veri Tabanı. 10 Mayıs 2021 tarihinde <https://epi.yale.edu/epi-results/2020/country/tur> adresinden erişildi.
- Zadeh Bazargani, R. H. ve Kiliç, H. 2021. Tourism competitiveness and tourism sector performance: Empirical insights from new data. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 46, 73-82. doi:10.1016/j.jhtm.2020.11.011
- Zapata, M. J. ve Hall, C. M. 2012. Public-private collaboration in the tourism sector: Balancing legitimacy and effectiveness in local tourism partnerships. The Spanish case. *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*, 4(1):61-83. doi:10.1080/19407963.2011.634069.

© 2021. This work is licensed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

CJAS

Cappadocia Journal of Area Studies

Kapadokya Üniversitesi
Sosyal ve Stratejik Çalışmalar Uygulama ve Araştırma Merkezi
50420 Mustafapaşa, Ürgüp, Nevşehir, Türkiye

T : +90 [384] 3535009 F : +90 [384] 3535125

cjas@kapadokya.edu.tr

ISSN: 2717 - 7254

cjas.kapadokya.edu.tr

